

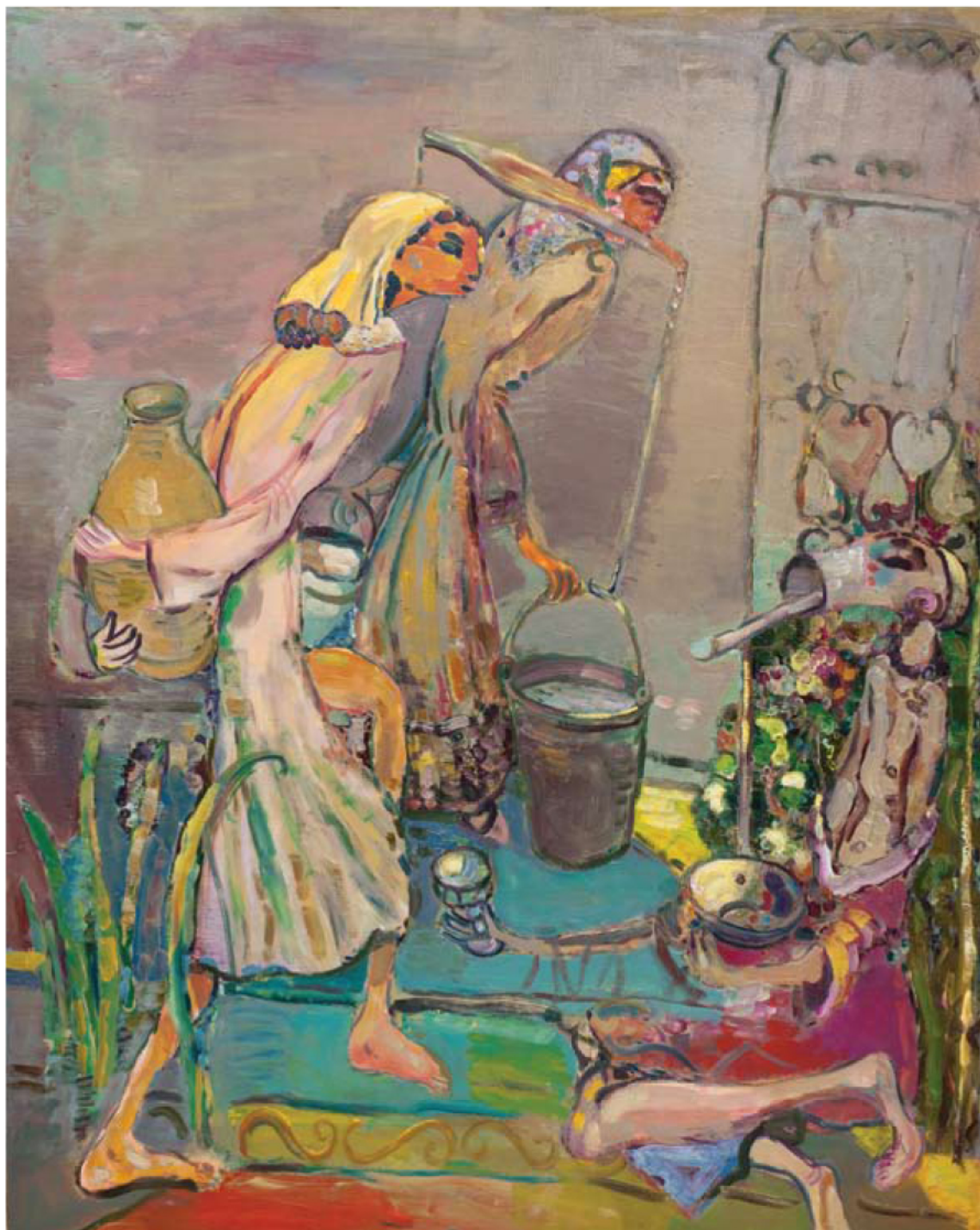
KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2015

9

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Dainius LIŠKEVIČIUS. „Pasaulio centrai / Enjoy yourself“. 2015. Prie Lietuvos paviljono Venecijos bienalėje. Projektas pradėtas 1999 m.

Vytautas Michelkevičius. Ne vienas paviljono lankytojas įvertino ir „perskaitė“ mūsų pasirinktos vietos semantiką. Dažnas jautėsi įpainiotas į intrigą, kaip surasti Palazzo Zenobio Venecijos „muziejaus“ labirinte. Jau tai sukuria tam tikrą nuotaiką. O suradusieji rūmus per tamsų holą patenka į šviesų žydintį sodą. Tai sukelia malonų netikėto atradimo jausmą. Tada paviljono sodyje-žolyne žvilgsnis sustingsta, išvydęs šiurkštų pastato (gal net andergraundinio) fasadą ir plevėsuojančią Lietuvos vėliavą. Tai irgi šiek tiek netikėta. Priėję arčiau, pamato visiškai naują, pastato architektūrai nebūdingą elementą – stiklines duris (tambūrą), kuris tarsi tranzitinė erdvė perkelia žiūrovus iš vieno istorinio konteksto į kitą. Viduje pasijuntame atsidūrę ir istoriniame (meno), ir memorialiniame kūrėjo muziejuje, gal net privačiuose namuose. Perėję per keletą skirtingų erdvių, lankytojai tarsi nusiteikia susitikimui su „Muziejumi“, o kartu šiek tiek atitrūksta nuo Venecijos konteksto. Išeidami iš tirsotos ekspozicijos, patenka į ramų sodą, gali atsipūsti, prisėdę ant suoliuko, pamąstyti ir suvokti, ką neseniai čia patyrė. Ar tau svarbu, kad buvo pasirinkti būtent šie rūmai?

Dainius Liškevičius. Taip, ši erdvė magiška, būdingesnė Lietuvai negu Venecijai, kaip ir pats pastatas ištaigingų Venecijos rūmų fone. Manau, vietos pasirinkimas sėkmingas daugeliu atžvilgių.

Menininko ir kuratoriaus pokalbį skaitykite p. 44

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 655 90921
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Giedrius SUBAČIUS
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vyngantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Lietuvos Nepriklausomybės 25-mečiui

Mąstykite kartu. Į KB anketą atsako filosofė Eglė Wittig-Marcinkevičiūtė / 2

Problemos ir idėjos

Rinkos modelio spąstai universitetams. Su komunikacijų tyrinėtoju profesorium Arthuru W.
Huntu III kalbasi Almantas Samalavičius / 7
Gus HOSEIN, Eric KING. Nesaugumo amžius / 11
Judith VIDAL-HALL. Susirėmimas su milžinu / 14

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Bronislovas KUZMICKAS. Apie pasitikėjimo kultūrą / 18
Arūnas SPRAUNIS. Štai ir jis, milijardinis Nobelio literatūros premijos laureatas... / 23
Vytautas LANDSBERGIS. Metaprotas / 28

Nuomonės apie nuomones

Ruslanas BARANOVAS. Praktinio proto aklavietė. Tęsiant diskusiją apie filosofiją, išmintį ir
praktiką / 29
Antanas A. TERLECKAS. Istorinės atminties švarinimo bumas / 31

Kūryba ir kūrėjai

Jūratė STAUSKAITĖ. Gurkšnis. *Algio Skačkausko paroda „Balta/raudona“* / 33
Paulius KUKIS. Ar išnyko intelektualizmas? / 36
Almis GRYBAUSKAS. Eilėraščiai / 38
Bonifacas STUNDŽIA. Aistringų žodžių tyrėjas, analitinių recenzijų meistro netektis. *Vinco
Urbučio atminimui* / 40
Raminta JURĖNAITĖ. Prasmingos absurdo inscenizacijos. *Keturių lietuvių menininkų paroda
Gdanske iš MMC kolekcijos* / 44
„Muziejus“ visų pasaulio ateivių fone. Su menininku Dainiumi Liškevičiumi kalbasi kuratorius
Vytautas Michelkevičius / 49
Kęstutis ŠAPOKA. Užsimerk akimirkai. *Apie parodą „Auris Radzevičius pristato nežinomą
autorių“ Kauno paveikslų galerijoje* / 53
Elvina BAUŽAITĖ. Vaidyba – besąlygiška meilė, prikelianti žmogų iš lapo. *Pokalbis su
jaunosios kartos aktoriumi Andriumi Gaučiu* / 55
Čarlstonas „Baltos drobulės“ fone. Su Nacionalinio Kauno dramos teatro generaliniu
direktoriumi Egidijumi Stanciku kalbasi Monika Meilutytė / 60
Laima KANOPKIENĖ. Žavesys ir kartėlis / 66
Zecharia PLAVIN. Vilties giesmė. / 68

Praeities dabartis

Vidmantas VALIUŠAITIS. Istoriografijos drama: išeiti iš sovietinio naratyvo primestų
interpretacijų lauko / 77

Istorijos puslapiai

Vladas SIRUTAVIČIUS. Lietuvos valdžia ir lenkų autonomijos problema. *1990 m. ruduo –
1991 m. vasaros pradžia* / 81
Valdas SELENIS. „Langas“ į pasaulį ir lietuvių istoriją sovietmečiu. *Vienas iš žurnalo Mokslas
ir gyvenimas aspektų* / 90

Laikai ir žmonės

Adam STANKEVIČ. Žmogų puošia protas ir linksnumas. *Teisė Antano Klemento gyvenime
ir kūryboje* / 96
Almas RUPŠLAUKIS, Bronislovas ČEREŠKA. Istorinė lietuviškos reklamos raida / 103

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Ilgas plaukas, TRUMPAS DONALDAS / 109
Summaries / 111

Viršelio 1 p.: Algis SKAČKAUSKAS. Prašantis vandens. 2009. Drobė, aliejus; 162,5 x 130

4 p.: Auris RADZEVIČIUS. Arfistė. 2015

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

MĄSTYKIME KARTU

I Kultūros barų anketą atsako filosofė
Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ

1. 2015 m. Kovo 11-ąją paminėjome ketvirtį amžiaus nuo Nepriklausomybės atkūrimo. Per šį netrumpą, sudėtingą, prieštaringų įvykių ir sukrėtimų kupiną laikotarpį subrendo nauja, laisvėje gimusi šalies gyventojų karta. Regis, laiko distancija pakankama, kad būtų galima kritiškai apmąstyti įvykusius pokyčius. Kokie poslinkiai ir kokie pasiekimai kultūros ir intelektualinio gyvenimo srityse laikytini reikšmingiausiais?

Vertinant *tautos mastu*, kultūrinis ir intelektualinis progresas yra didelis. Jeigu okupacija būtų užtrukusi dar kokią dešimtmetį ilgiau, tremtinių ir rezistencijos dalyvių atsiminimai nebūtų buvę užrašyti, juo labiau paskelbti, taigi būtume praradę tą atminties dalį, kuri sudaro kiekvienos politinės bendruomenės stuburą. Nors toje publikacijų lavinoje ne viskas vertinga, bet svarbiausia, kad *teisę* rašyti atgavo ir ja pasinaudojo tie, kuriems sovietmečiu buvo užčiaupta burna.

Vis daugiau lietuvių mokslininkų knygų išleidžia pripažintos Vakarų leidyklos, nors tai dažniausiai tekstai, susiję ne su bendresniais klausimais, bet su Lietuvos kontekstu (tai rodo dar gana ryškų atsilikimą), vis tiek pažanga labai didelė. Žmonės vis dažniau skaito, remiasi ne Rusijoje išleista profesine literatūra. Lietuvos menininkų, madų dizainerių kūryba tampa vis labiau matoma ir vertinama. Pasidžiaugti yra ku.

2. Ar per dvidešimt penkerius metus Lietuvos visuomenei pavyko išsiugdyti nors šiuokius tokius blaivaus

ir kritiško mąstymo įpročius? Ar yra pagrindas teigti, kad šiandien ji brandesnė, išvalgesnė, pilietiškesnė negu anksčiau? Ar turime pakankamai tvirtą stuburą, kad nepasiduotume jėgoms, siekiančioms manipuliuoti viešąja nuomone, ypač svarbiausiais valstybės ir tautos egzistencijos klausimais? O gal priešingai – visuomenė tapo gerokai inertiškesnė ir abejingesnė negu buvo Sąjūdžio laikais?

Lietuvos visuomenė juda skirtingais greičiais. Tie, kurie sugebėjo pasinaudoti laisve, suartėjimu su Europa, kuriuos vedė noras tobulėti, kurie pramoko kalbų ir stengėsi neatsilikti nuo technologinės pažangos, tapo ir kritiškesni, ir pilietiškesni. Socialiniuose tinkluose šiandien vyksta nepalyginamai atviresnė ir įdomesnė polemika, aprėpianti politiką, kultūros kritiką, negu oficialiose institucijose. Kai kurie anoniminiai internautai rašo tokius gilius intelektualius komentarus, kad šalia jų Lauro Bielinio ar Ainės Ramonaitės išvalgos atrodo labai jau skystos. Tačiau nepamirškime, kad dar labai daug, ypač vyresnės kartos, žmonių beveik visą informaciją gauna iš radijo ir televizijos, taigi nuolat sukasi tam tikroje „galvaplovėje“...

Kad bendras visuomenės atsparumo manipuliacijoms ypač svarbiausiais valstybės ir tautos egzistencijos klausimais koeficientas yra smuktelėjęs, palyginti su Sąjūdžio laikais, – akivaizdu. Vis dėlto nemanau, kad tai vidinės degradacijos apraiška. Atgimimo tarpsniu žmonių atsparumas irgi nebuvo beribis, tačiau sovie-

tinės valdžios struktūros tada jau buvo „pametusios galvą“, jų klaidinimo technologijas visi greitai „perkasdavo“. Vėliau tos struktūros ne tik Lietuvoje efektyviai reorganizavosi ir meistriškai išstobulino savo veikimo metodus. Rusijoje vyko analogiška kompartijos ir kagėbistų reorganizacija ir įsitvirtinimo procesas. Prieš ketvirtį amžiaus, kai tos struktūros dar nebuvo apsišarvavusios naftos milijardais ir kvietimais į G-8 vakarėlius, Maskvos gatvėse nebuvo šaudomi opozicijos lyderiai ir kritiškai rašantys žurnalistai. Kas buvo Nazarbajevs prieš dvidešimt penkerius metus, o kas jis yra šiandien, kai už prokazachstaninę propagandą gali po tris, keturis šimtus tūkstančių eurų sumokėti Romano Prodi'ui, Aleksandrui Kwaśniewskiui, Horstui Köhleriui, Gerhardui Schröderiui, Alfredui Gusenbaueriui, Tony'ui Blairui ir kitiems Europos aukščiausios lygos socialistams bei socialdemokratams? Tad ar verta stebėtis, kad ir Lietuvos teisėjai šiandien jau nebebijo išteisinti omonininkų, susitepusių rankas krauju? Ar toks sprendimas būtų įmanomas be tam tikro užnugario? Per pastaruosius dvidešimt penkerius metus Lietuvoje ir už jos ribų vyko įnirtingas ideologinis sovietinės sistemos reabilitavimas, o lygia greta sovietinis elitas su savo palikuoniais įsitvirtino įvairiuose valdžios lygmenyse. Taigi, nors kritiškai ir pilietiškai mąstančių asmenų procentas šiandien nebūtinai yra mažesnis, bet sistema, iš kurios gniaužtų buvo pavykę laikinai ištrūkti, šiandien ir vėl mus laiko už trumpo pavadžio...

3. Kokių slenksčių Lietuva taip ir nesugebėjo įveikti per šį Nepriklausomybės laikotarpį ir kokios priežastys – socialinės, kultūrinės, politinės, mentalinės ir t. t. – lėmė, kad po ketvirčio amžiaus susiduriame su tokia daugybe skaudžių iki šiol neišspręstų, o neretai net nebandomų spręsti socialinių problemų?

Atsakymai į šį klausimą kiek skirtingi, nelygu, apie kokią nesprendžiamą problemą kalbama. Iš *mentalinių* priežasčių išskirčiau vieną, kuri užkerta kelią daugelio problemų sprendimui, – tai *pragmatizmo ir valstybinio mąstymo* stoka. Panagrinėkime porą pavyzdžių. Antai Jūratė Laučiūtė straipsnyje „Kokių piliečių reikia Lie-

tuvai?“¹ pasisako prieš dvigubos pilietybės idėją, labiausiai motyvuodama tuo, esą tai apsunkins Lietuvos socialinę sistemą. Aišku, būtų galima autorei tiesiog paaiškinti, kad įstatymai paprastai leidžia naudotis socialine sistema tos valstybės, kuriai tu moki mokesčius, o ne tos, kurios pilietis esi, tad visai nėra ko skambinti pavojaus varpais. Tačiau dėmesį prikausto ne tiek straipsnio esmė, kiek jo tonas. Emociškai įsijautusi autorė vaizduoja emigrantus kaip bedievius lupikautojus, neturinčius ką daugiau veikti, kaip tik gudriai tykoti, gal pavyks mūsų bėdžiams numauti paskutines kelnes... Tekste nerasime jokios nuorodos į tai, kad, strategiškai ir pragmatiškai mąstant apie šalies ateitį, viena iš svarbiausių užduočių – siekti, kad Lietuva išvykėliams liktų traukos centru. Visai priešingai: humanitarinių mokslų daktarės vaizduotė brolių, seserų, vaikų ir anūkų sugrįžimą prilygina Aukso Ordos antpuoliui...

Kitas pavyzdys – istorikas Alfredas Bumblauskas kartu su žurnalo *Naujasis Židinys-Aidai* vyriausioju redaktoriumi Nerijumi Šepečiu neseniai pasiūlė liautis gedėti, minint Ribbentropo–Molotovo paktą, girdi, tai buvo ne Lietuvos sunaikinimo, bet Baltijos kelio diena...² Negalėčiau pasakyti, kiek mūsų istorikai yra pajėgūs pasverti savo plepalų *pasekmes valstybei*, bet nenustebčiau, sužinojusi, kad Aleksandras Duginas jau pakvietė juos į kokią nors eurazofilų konferenciją. Viena aišku: tą dieną, kai lietuviai rugpjūčio 23-iąją minės ne su gedulo juostelėmis ant trispalvės, o trypdami kadrlilus ir polkas, Rusija jau bus laimėjusi propagandos (o gal ir kitokį) karą...

Mano mama pasakoja, kad senelis, kai grįžo iš tremties ir padavė paraišką reabilitacijai, *džiaugėsi*, kad jo byla pateko į ruso, o ne į lietuvių pareigūno rankas. Anksčiau to nebūčiau galėjusi suprasti, bet šiandien, deja, puikiai suprantu.

Pagrindinė mentalinė priežastis, užkertanti kelią išspręsti daugelį socialinių problemų, yra tai, kad nemaža lietuvių (ypač elito) dalis yra *priešiška valstybingumui* ir visam tam, ką ši sąvoka apima. Nesakau, kad tas priešiškus visada yra sąmoningas, tačiau racionali *pačios laikysenos* analizė verčia daryti būtent tokią išvadą. O gerais norais, kaip sakoma, ir pragaras grįstas...

4. Ir pirmosios, ir antrosios nepriklausomybės išvakarėse Lietuvos visuomenę žadino daugiausia intelektualai. Neneigiant jų įnašo, vis dėlto svarbu aptarti, ar jie padarė viską, ką galėjo ir privalėjo padaryti, kad sukurtų sociokultūrinei raidai reikalingas institucijas, kad būtų greičiau įveiktas mentalinis sovietmečio „iššalas“, kad suvoktume paprastą, bet daug kam netikėtą tiesą – gyventi laisvėje irgi reikia mokytis?

Jeigu kalbėsime apie antrosios nepriklausomybės išvakarės, šis teiginys man neatrodo toks jau nenuneigiamas. Neaišku, kiek intelektualų į Sąjūdžio veiklą įsitraukė tam, kad vestų tautą į nepriklausomybę, o kiek jų buvo infiltruota tam, kad viską kontroliuotų. Signataro Arūno Degučio teigimu, Maskva prižiūrėjo Sąjūdį per akademiko Eduardo Vilko vadovaujamą akademikų grupę.³ Man atrodo, nepriklausomybei priešiškų sąjūdininkų buvo gerokai daugiau, tokią prielaidą leidžia daryti, be kita ko, ir tolesnės kai kurių asmenų biografijos, jų sprendimai ir pasirinkimai po nepriklausomybės atkūrimo. *Eiliniai* Sąjūdžio aktyvistai, su kuriais šia tema esu kalbėjusi, prisimena, kad žinomų asmenų iš inteligentijos gretų skaičius ėmė drastiškai mažėti, kai pasidarė aišku, kad Sąjūdis nebepaisys „perestroikos“ jam nubrėžtų ribų...

Buvę Sąjūdžio vedliai apskritai irzlškai reaguoja, kai koks nors kitas žmogus šiandien imasi tą laikotarpį savaip apmąstyti ar interpretuoti.⁴ Ypač šokiruoja tai, kad kai kurie iš jų lieja nepasitenkinimą dėl komentatorių *jaunumo*. Pavyzdžiui, Arvydas Juozaitis dėl mano požiūrio į jo veiksmus 1990–1991 m. ne tik parašė tekstą, užgaulų asmeniškai man, bet ir apskritai piktinosi, kad jaunimas per susitikimus drįsta koreguoti jo supratimą apie laisvę.⁵ Susidaro įspūdis, kad nemaža elito dalis iki šiol nežino, kas buvo tie, kurie Sausio 13-osios naktį žuvo už Lietuvos nepriklausomybę. Net du iš jų buvo mano vienmečiai, anuomet *niolikmečiai*, dar keturi – vos keleriais metais vyresni. Tarp žuvusiųjų nėra intelektualų, bet yra du darbininkai, vienas šaltkalvis, pardavėjas, vairuotojas, statybininkas, inžinierius ir vienas tremtinys... Intelektualų pareiga – tų žmonių, iš kurių *trečdalis*

tada buvo dar beveik vaikai, auką įprasminti, įtvirtinant pasiektą laisvę.

Sociokultūrinei raidai ir laisvės plėtrai svarbiausias dalykas – viską apimanti visuomenės desovietizacija. Kad ji įvyktų, intelektualams reikėjo pirmiausia desovietizuotis patiems, deja, tam žingsniui pritrūko valios. Gaila, bet už savo šiaudadūšiškumą jie, *tarp jų ir nė vienas iš Sąjūdžio vedlių*, iki šiol neprisiėmė pilietinės atsakomybės.

Desovietizacija – pati svarbiausia, bet ne vienintelė sociokultūrinės pažangos sąlyga, kurią lietuvių intelektualai stengėsi nustumti kuo toliau nuo savęs, nusigręždami ir nuo valstybės kūrimo. Būtinai reikėjo telkti visuomenės grupes, supriešintas tragiškos mūsų istorijos verpetuose. Tarkime, nors jau visais įmanomais lygiais atsiprašyta dėl lietuvių dalyvavimo žydų holokauste, tačiau iš žydų bendruomenės iki šiol negirdėti *nė vieno oficialaus ar neoficialaus* balso, kuris apgailestautų ir atsiprašytų dėl „*neproportioningai didelio*“⁶ žydų dalyvavimo sovietų struktūrose 1940–1941 m., šioms naikinant Lietuvos valstybę. Ar dvejopų moralės standartų taikymas skirtingoms visuomenės grupėms yra kada nors padėjęs vienyti suskilusią politinę bendruomenę? Manau, Leonido Donskio TV laidų ciklas „Be pykčio“ daugelio atmintyje išliks kaip vienas ryškiausių vienpusiško ir nesąžiningo, taigi toliau pjudančio, lietuvių ir žydų santykių vaizdavimo pavyzdžių. Liūdna, kad lietuvių intelektualai valstybingumo puoselėjimo nelaiko svarbiausia savo užduotimi, o žydiškoji lietuvių inteligentijos dalis nesuvokia, kad būtent Lietuvos valstybės sunaikinimas atvėrė vartus smurtui (tiek rudam, tiek raudonam) prieš žydus.

5. Universitetai, akademinė kultūra yra viena svarbiausių laisvos visuomenės institucijų, kur bręsta būsimoji jos šviesuomenė, šalies politikos, mokslo, kultūros elitas. Ar Lietuvos universitetai per šį laikotarpį pakankamai nuveikė, ugdydami nepriklausomai mąstančius žmones? Ar akademinė terpė pajėgi brandinti drąsias idėjas, socialinės kaitos koncepcijas šalies klestėjimo labui? Ar akademinės bendruomenės balsą girdi politikai?

Paskutinis šio klausimo sakiny, regis, implikuoja, kad politikai lyg ir *turėtų* tą balsą girdėti, o tai reikštų, kad akademinė bendruomenė iš esmės pažangesnė už politikus. Gal tiesos krislas čia ir yra. Klausimas tik, ką daryti tais atvejais, kai akademinėi bendruomenei, švelniai tariant, perdega saugikliai? Atsiprašau, bet tikrai nemoku kitaip vertinti baigiamojo Paveldo komisijos posėdžio dėl Žaliojo tilto skulptūrų likimo. Reikia tik džiaugtis, kad ankstesnis Kauno meras Andrius Kupčinskas ir dabartinis Vilniaus meras Remigijus Šimašius nepaklausė akademinės bendruomenės balso.

Jeigu raginimai griauti valstybę ima sklisti iš universitetų ir kultūros institucijų, būtina nuo jų atsiriboti. Būtų gerai, kad bent jau TS-LKD išmoktų tokio suverenumo, nes tai partija, ne tik vienintelė Lietuvoje turinti pasaulio mastu pripažintų politikų, bet ir struktūriškai susiformavusi iš mažiausiai sovietizuoto visuomenės segmento. Deja, kai kurie poelgiai kelia nerimą. Štai filosofijos daktaras, portalo *Bernardinai* redaktorius Andrius Navickas įstojo į TS-LKD ir, net neapšilęs kojų, ketina kandidatuoti į Seimą. Pasak jaunos šios partijos vadovybės, tai „intelektualinis praturtinimas“,⁷ o faktas, kad minėtas portalas dar visai neseniai lūžte lūžo nuo neapykantos pliūpsnių TS-LKD adresu, skleidė šmeižtą apie antisovietinę lietuvių rezistenciją,⁸ kažkodėl ignoruojamas. Būtų tikra pažanga, jei naujoji TS-LKD vadovybė nekartotų praeities klaidų, t. y. jei nesistengtų įtikinti visiems ir norėtų būti kažkuo daugiau negu tramplinas, nuo kurio atsispyręs, gali katapultuotis į valdžią bet kuris pilietinės visuomenės ardytojas.

Grįžtant prie pirmos klausimo dalies, reikėtų konstatuoti: akademinė bendruomenė per 25 metus tikrai įrodė nesugebanti brandinti nepriklausomai mąstančių, kūrybingas idėjas skleidžiančių žmonių. Svarbiausias minusas tas, kad ji nevaldo analitinės metodikos ir skendi puikybėje. Antai Algis Mickūnas analitinę filosofiją netgi pavadino „neo-scholastika“.⁹ Nors apie analitinę filosofiją panašiai yra atsiliepęs ir Richardas Rorty, ir daugybė europiečių-„kontinentalistų“, vis dėlto nevertėtų pamiršti, kad analitinis stilius apskritai (ne tik analitinė filosofija) skatina nepriklausomai mąstyti ir būtent todėl Vakarų universitetuose jis tapo

dominuojančia humanitarine metodika. Žymiausių lietuvių filosofų, tokių kaip Arvydas Šliogeris, Arūnas Sverdiolas, tekstuose akį nuolat rėžia minties tuštumas, apraizgomas itin vešliomis kalbinėmis figūromis. Jeigu profesūra jokio aiškiai apčiuopiamo klausimo nemoko nagrinėti, remiantis faktais ir argumentais, o tik skatina *asociatyviu būdu* šokčioti nuo vieno įmantraus vaizdinio prie kito, tai tokia kontekste negali subręsti jokia nauja socialinės kaitos koncepcija ar šiaip drąsesnė idėja.

Apmaudu, tačiau tokį stilių, atklystantį „iš amžių glūdumos“, kartu su beribe savo arogancija lietuvių profesūra jau perdavė ir studentams. Antai Laurynas Adomaitis tekste „Analitinis metodas ir šiuolaikinė filosofija“,¹⁰ labai difuziškai ir netiksliai aptardamas analitinį metodą, bando nusakyti šios *lietuvių* akademinėje bendruomenėje neva *paplitusios* metodologijos *ribas*... Laimė, dalykišką komentarą prie šio teksto parašęs Mykolas Drunga jaunam autoriui draugiškai priminė, kad analitinės filosofijos Lietuvoje dar nėra nė kvapo...

6. Visuomenėje vykstančių procesų veidrodis tam tikru atžvilgiu yra masinio informavimo priemonės. Ar galėtume sakyti, kad turime profesionalią ir brandžią žiniasklaidą, stebinčią, apmąstančią socialinės raidos procesus, netgi nuspėjančią jų kaitos kryptis? Ar ji pateisino lūkesčius, kurie buvo siejami su nepriklausomos spaudos atsiradimu Nepriklausomybės išvakarėse?

Nepateisino. Išskyrus gal kai kurias nišas, lietuviškoji žiniasklaida šiuo metu turi mažai ką bendra su minėtomis funkcijomis. Ji aptarnauja interesų grupes, sėja paniką, vaikosi sensacijų, kurias neretai pati ir sukuria, deda ypač daug pastangų, kad didėtų visuomenės poliarizacija. Pagrindinė užduotis, kurią kelia sau kokie du trečdaliai vadinamųjų „masinio informavimo priemonių“, yra atitraukti Lietuvos žmonių dėmesį nuo valstybinės reikšmės dalykų. Kai prasidėjo masinės hipnozės seansas, dar žinomas „Garliavos“ pavadinimu, beveik visos žinių programos šiai temai skirdavo maždaug pusę viso savo laiko, o energetinės nepriklausomybės klausimams

aptarti numesdavo gal kokius tris procentus. Destruktyvus ir antipilietiškas žiniasklaidos pobūdis taps dar ryškesnis, jeigu pagalvosime apie kai kurias „Garliavos seanso“ pasekmes. Per šią nešvarią istoriją buvo praktiškai neutralizuota antisovietinių disidentų grupė, iki tol atlikusi svarbų pilietinio orientyro vaidmenį.

Nereikėtų pamiršti, kad „masinio informavimo priemonių“ veikėjai yra ne vien reporteriai, žurnalistai, bet ir akademinės bendruomenės atstovai, kurių nuomonė dažnai transliuojama. Viena iš *Valstybės* žurnalo numerių, kuris buvo skirtas klausimui, kokie asmenys Lietuvoje daro didžiausią įtaką, kaip vienas iš įtakingų veiksmų buvo išskirti „politologai“. Redakcijos teigimu, ilgai stengtasi išrinkti jų lyderį ar lyderius, tačiau galų gale prieita prie išvados, kad visų Lietuvos politologų ideologija panaši, todėl įtaką jie daro ne kaip asmenybės, o kaip profesinė-ideologinė grupė. Kitaip tariant, tebetęsia sovietines partorgų ir ideologinių instruktorių tradicijas...

Manipuliavimo viešąja nuomone technikos taikomos labai įvairios. Pačios įdomiausios man yra tos, kurios pučia miglą, pasitelkdamos demokratiškos diskusijos *iliuziją*. Antai į laidą pakviečiamas Gabrielius Landsbergis kartu su tikslingai parinktais dar penkiais asmenimis, kurie per visą laidą jam oponuoja, o tada žiniasklaida ima trimituoti, esą TS-LKD atsinaujinti taip ir nepavyko... Į kitą laidą sukviečiamas būrys politologų, kurie visi kaip vienas giria Algirdą Butkevičių. Kitą dieną, žiūrėk, tų pačių laidų vedėjai praneša apie neblėstančius socialdemokratų reitingus...

Tačiau pasitaiko atvejų, kai manipuliacinė žiniasklaida triuškinamai „prakiša“ asmenybėms be užnugario. Pavyzdžiui, prieš pastaruosius Lietuvos prezidento rinkimus, DELFI portalas (ir ne tik jis) ištisas savaites, net mėnesius Dalią Grybauskaitę laikė tikroje apgultyje. Jos kandidatūros menkinimui, net įvairioms apkalboms buvo skirta gal 90 proc. visų tekstų su rinkimų rubrika. Tiek DELFI reporteriai, tiek autoriai nepavargdami šaudė visais jų turimais propagandos pabūklais. Smagu prisiminti mūsų žiniasklaidos generalų ir eilinių fizionomijas, kai, pasibaigus rinkimams, dar neišsisklaidžius tiršties žurnalistinių sprogmenų

dūmams, neiškrikus spaudos ančių pulkams, plačiai šypsodamasi ir be menkiausio įbrėžimo išnirio antrai kadencijai išrinkta Prezidentė...

7. Kokią visuomenę Lietuvoje norėtumėte matyti po dešimties ar penkiolikos metų? Ko reikėtų, kad tie lūkesčiai taptų tikrove?

Norėčiau, kad Lietuvos geopolitinis ir vidinis saugumas, ekonomika, realiai juntamos laisvės kiekis ir žmonių santykių kultūra pasiektų kitų Europos, ypač šiaurinės jos dalies, valstybių lygį. Europietiškos kultūros *sveikatą palaiko* jos gebėjimas kritiškai save reflektuoti, leidžiantis senajam žemynui susidoroti su jau ne vienu jam pranašautu „saulėlydžiu“. Mums būtina kaip nors tą savybę susigrąžinti (būtent susigrąžinti, užuot be paliovos plepėjus apie susigrąžinimus, kaip daroma iki šiol!). Dar svajoju, kad susirinktų būrelis sovietinių kultūros žvaigždžių, dorai pažvelgtų į prabėgusius metus ir pasakytų: „Netiesa, kad *ir tada dirbome Lietuvai*. Liaukimės girtis.“ Tada bus įmanoma patikėti, kad lietuvių tautai vis dėlto pavyko išsaugoti europietišką geną. ■

¹ <http://lzinios.lt/lzinios/207092>

² <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/a-bumblauskas-galbut-jau-laikas-nusiristi-juodus-kaspinus-ir-svesti-laisves-triumfo-diena.d?id=68808954>

³ <http://valstietis.tv3.lt/Pradzia/Naujienu/Lietuvoje/Valstybes-kurimo-seseliai-ir-pamokos>

⁴ Vytautas Landsbergis. Daugiau tiesos. *Kultūros barai*. 2014. nr. 6, p. 16–18.

⁵ Arvydas Juozaitis. Istorinės klaidos „filosofija“. *Kultūros barai*. 2012. nr. 11, p. 26–30.

⁶ Nijolė Maslauskienė. Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn., <http://www.genocid.lt/Leidyba/5/nijole5.htm>

⁷ <http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva/andrius-navickas-tapo-konservatoriumi/208219>

⁸ <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-07-15-zigmas-vitkus-pavojingas-akmuo-pavojingesnis-nei-zaliojo-tilto-balvonai/119886>

⁹ <http://www.filosofija.vu.lt/tekstai/AMickunas.htm>

¹⁰ <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-01-08-laurynas-adomaitis-analitinis-metodas-ir-siuolaikine-filosofija/112482>

RINKOS MODELIO SPAUSTAI UNIVERSITETAMS

*Su komunikacijų tyrinėtoju profesorium
Arthuru W. HUNTU III
kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS*

Arthuras W. Huntas III, Tenesio universiteto komunikacijos mokslų profesorius, priklausantis Medijų ekologijos asociacijai, neseniai apdovanotas Cunnninghamo premija už išskirtinius pasiekimus dėstymo ir mokslo tyrimų srityse, yra paskelbęs plataus atgarsio sulaukusius veikalus „Nykstantis žodis“ (2003), „Išgyventi technopolį“ (2013) ir kt.

Prieš gerus metus šiame pokalbių cikle su profesoriumi Huntu šnekėjomės apie technologijų reikšmę ir poveikį mūsų gyvenimui. Tada sutarėme, kad po kurio laiko aptarsime kitą ne mažiau svarbią temą – aukštojo mokslo problemas.

Almantas Samalavičius. *Ne per seniausiai kalbėdamas Amerikos religijos akademijos suvažiavime profesorius Johnas B. Cobbas, beje, vienas iš pirmųjų šio pokalbių ciklo dalyvių, tvirtino, kad vertybių atsisakęs universitetas kaip ir sekuliarizuota visuomenė, teikianti pirmenybę materialinėms vertybėms, neišvengiamai susidurs su iš to išplaukiančiomis sunkiomis pasekmėmis. Kaip Jūs prognozuojate universiteto, kurio nesaisto jokie vertybiniai įsipareigojimai, ateitį? Kokį vaidmenį jis atliks visuomenėje, kuri patogumo dėlei ir pati mielai atmeta vertybinį matmenį?*

Arthur W. Hunt. Sekuliarizacijos sąvoka yra kiek klaidinanti, nes kiekviena visuomenė turi savo garbinimo objektą, prilygstantį religiniam garbinimui. Tokio garbinimo objektu gali tapti įvairovė, finansinė nauda ar individuali laisvė. Žmogus yra iš esmės religinga būtybė, todėl linkęs ir nusidėti, ir ką nors dievinti. Kokie yra

modernių universitetų garbinimo objektai, atskleidžia teiginiai apie jų misiją, paremti tokiomis banalybėmis kaip „kokybiško lavinimo užtikrinimas“, „įsipareigojimas globaliai bendruomenei“ arba „puoselėjimas žinių ir įgūdžių, kurių prireiks, bandant pakeisti pasaulį“... Vertybių tiesiogine to žodžio prasme universitetai nėra atsisakę, tačiau jų idealai nesusiję su transcendencija. Universitetai mėgsta skelbti esantys ištikimi klasikinėms tiesos, grožio, doros vertybėms, tačiau jie iškart nutyla, kai kalbama apie dar senesnes vertybes, tokias kaip protingumas, nuosaikumas, tvirtumas, o ypač apie tokias dvasines atramas, kaip ištikimybė, viltis, dosnumas. Kai kurie universitetų administratoriai pripažįsta, kad šios vertybės yra socialiai reikšmingos, netgi teigia, esą jos slopina smurtą ir kultūrinę sumaištį. Sakyčiau, įsigali būtent toks požiūris. Tačiau tos dvasinės vertybės, apie kurias, manau, kalbate ir jūs, nesutampa su tuo, ko

siekia multikultūralizmas, kur kreipia turto kaupimas ir kas užtikrina asmens laisvę. Profesinis utilitarizmas irgi kertasi su dvasinėmis vertybėmis. Kad universitetai su-sigražintų klasikinės arba dvasinės vertybes, reikia bent vieno iš dviejų dalykų: arba kultūra, kurią reprezentuoja universitetai, turėtų dvasiškai atsinaujinti, arba reikėtų siekti, kad platesnė visuomenė labiau gerbtų religines mokyklas, tada jos taps patrauklesnės studentams.

Kas tyrinėja universiteto idėjos istoriją, pripažįsta: šiuolaikinis universitetas kaip institucija neturi beveik jokio ryšio su savuoju viduramžių pirmtaku, kuriam rūpėjo ugdyti charakterį, skiepyti vertybes... Iš esmės tęsiama tyrimų kryptis, kurią nustatė Humboldtų reformos XIX a. Taigi šiuolaikiniai universitetai įsipareigoję moksliniams tyrimams. Kita vertus, mokslas nėra pajėgus pats apmąstyti savęs – tai humanitarinių mokslų, siauriau žvelgiant, mokslo filosofijos funkcija. Jeigu ji nevykdoma, mokslas veikia ne visuomenės labui, bet dažnai netgi jos nenaudai. Kaip manote, ar universitetai permąstys savo vaidmenį, pareigas, funkcijas? Ar jie apskritai pajėgūs imtis tokios savistabos, juk, įsigalėjus intelektualiniam reliatyvizmui, reikalaujama tik naujų technologijų ir mokslinės žinijos, kuri laikoma savaimine vertybe.

Pastaruoju metu daug kas pabrėžia: didysis konsumerizmo paradoksas yra tai, kad technologinė pažanga, o kartu ir su ja susijusios profesijos darosi vis mažiau reikšmingos. Tad kyla klausimas, kas ištiks konsumeristinę ekonomiką, kai neliks tų, kurie apsėsti vartojimo manijos? *Atlantic* žurnale panašų klausimą neseniai iškėlė Derekas Thompsonas. Straipsnyje „Pasaulis be darbo“ jis rašo: jei darbas bent iš dalies nunyks, kolegijoms vėl teks imtis misijos ugdyti žmones, kad jie būtų geri piliečiai ir sugyvenami kaimynai. Ajovos universiteto istorikas ir postdarbo tyrinėtojas Benjaminas Hunnicuttas tame pačiame žurnale svarsto, kad kolegijos iš profesinio rengimo mokyklų galiausiai virs kultūros centrais. Kas žino, gal privačios religinės institucijos, kurios dabar varžosi dėl lavinimui skiriamų lėšų ir paramos, bent čia, Amerikoje, taps kultūros švyturiais, nes puoselėja vertybes, kurių visuomenei reikia, kad išsaugotų tiek ekonominę, tiek dvasinę sveikatą.

Gyvename, klestint technologinei kultūrai. Viskas, kas „nauja“, „šiuolaikiška“, „modernu“, yra vertinama labiau negu tai, kas neva „nemodernu“, „atgyvenę“. Tačiau progreso svarstyklėmis pasverti, pavyzdžiui, išmintį būtų sunkoka. Kokių atžvilgiu universitetas yra „modernus“? Ar savo vertę jis išlaiko tik tiek, kiek keičiasi? Ar dar svarbi universiteto tradicija?

Pokytis nėra vertybė. Galima sakyti, tai antivertybė. Dabarties kultūra pokytį laiko vertybe tik todėl, kad ji aukština pažangos sąvoką. Knygoje „Išgyventi technopolį“ rašiau: mintis, esą žmonės progresuoja nustatyta ir geidžiama kryptimi, apskritai buvo neišivaizduojama iki pat Apšvietos laikų. Johnas Bagnellis Bury's knygoje „Pažangos idėja“ teigia: prieš penkis šimtus metų kažodėl imta manyti, kad svarbiausias Žemės tikslas yra galiausiai pasiekti bendrą laimės lygmenį, esą tai pateisins visą civilizacijos procesą. Jacques'as Ellulis prieš pusšimtį metų tiksliai įvardijo, kad modernus pažangos supratimas moralinį diskursą atmeta technologinės žinijos dėlei. Tad pastaruoju metu tampa kone beprasmiška bet kokias technologines naujoves vertinti moraliniu ar etiniu požiūriu – juk esame apimti nuolatinio tobulėjimo manijos. Tokį mąstymo būdą Ellulis pavadino technologiniu blefu, nes tai labai pavojingas požiūris į daiktus ir jų esmę. Vien todėl, kad galime ką nors padaryti, pavyzdžiui, sukurti technologiją, kuri pajėgtų septynis kartus susprogdinti mūsų planetą, nereiškia, kad turėtume tai daryti. Jei technologijų istorija gali ko nors išmokyti, tai pirmiausia supratimo, kad visos naujos technologijos turi nenumatytų pasekmių. Tokios kompanijos kaip *Apple* ar *Google* negali nieko pasakyti apie tradicinę išmintį. Jei *Amazon* nori užtvindyti dangų skraidančiais robotais, kurie atgabens prekes iki pat mūsų namų slenksčio, vienintelis būdas, kaip galėtume tai sustabdyti, yra tokios paslaugos atsisakymas, pasitelkiant tradicinę išmintį: „Brangioji *Amazon*, jei dangų užkimšite dronais, mes negalėsime gėrėtis skraidančiais paukščiais.“

Technologinė išmintis yra vienintelis vaistas nuo technologinės kvailybės. Tradicinė išmintis, arba tai, ką Clive'as Staplesas Lewisas vadino *tao*, remiasi paprastomis tiesomis: „Kitiems daryk gera, o ne bloga“, „Gerbk savo tėvą ir motiną“, „Gink tuos, kurie negali apsiginti

patys“. *Tao* galima aptikti per visą istoriją ir visose kultūrose. Tik visai neseniai imta šią išmintį niekinti tokiu plačiu mastu. Dažniausiai tai daroma iš savanaudiškų paskatų ar godulio. Tad universitetai turėtų be baimės atsigręžti atgalios, kad nustatytų *tao* tapatybę ir atgaivintų jį studentų labui.

Istoriškai susiklostė, kad Amerikos universitetai gerokai glaudžiau nei analogiškos europinės institucijos susiję su privačiais finansavimo šaltiniais. Vis dėlto amerikietiškas aukštojo lavinimo modelis užvaldė akademinę vaizduotę kone visame pasaulyje. Tai sukėlė nemenką pasipriešinimą. Daugelyje Europos šalių jis pasireiškė studentų streikais, demonstracijomis prieš aukštojo mokslo privatizavimą. Derekas Bokas, buvęs Harvardo prezidentas (beje, vienintelis asmuo, per visą šio universiteto istoriją tas pareigas ėjęs dusyk), vienoje iš naujausių savo knygų aptarė pavojus, kuriuos kelia universitetinių tyrimų pavertimas preke ir aukštojo mokslo komercializacija. Ar pritariate tokiam susirūpinimui?

Viešieji universitetai vis dažniau kliaujasi privačiomis lėšomis už mokslą, nes valstybės biudžeto parama apkar-poma taupymo sumetimais. Tai privertė administratorius remtis verslo modeliu – universitetai plėtoja nuotolines programas, vietoj profesūros, parenkamos nuolatiniam darbui, kviečia adjunktus (valandininkus), didina verslui teikiamų paslaugų spektrą... Bokas visiškai teisingas, perspėdamas dėl pavojų, kokius aukštajam mokslui kelia komercializacija. Jis teisingai pabrėžia, kad pagrindinis plečiamų tiek sporto, tiek tyrimų programų motyvas yra finansinė nauda, nustelbianti edukacines institucijos vertybes. Tačiau už viso to slypi ir platesnis kultūrinis kontekstas, susijęs su moderniojo kapitalizmo užmoju visas institucijas formuoti pagal savo atvaizdą. Greta akademijos, esama ir daugiau kultūros komercialėjimo, virtimo preke pavyzdžių. Labai iškalbingas mūsų laikų ženklas yra ir tai, kad kompanijų vadovai gauna 500 (!) kartų didesnę atlygį, negu uždirba jų darbuotojai. Arba štai: iš bažnyčios sakyklų mokoma praktinio gyvenimo vadybos įgūdžių, netgi dar blogiau – pamokslaujama, kaip svarbu būti turtingam.

Rinka neturėtų būti laikoma universaliu modeliu, nes žmonės nėra vien vartotojai.

Dar vienas konsumerizmo epochos bruožas tas, kad vis labiau įsigali vizualumo kultūra, vaizdiniai išstumia tekstą. Kaip manote, ar turėtume paprasčiausiai plaukti kartu su šia „civilizacijos banga“, ar vis dėlto reikėtų priešintis vizualumo pertekliui?

Vaizdiniais persmelkta kultūra praranda lavinimo būdus, grindžiamus žodžiais. Dar visai neseniai išsilavinusiu žmogumi laikėme tą, kuris plačiai apsiskaitęs, gerai dėsto savo mintis raštu. Kadangi visuotinis raštingumas ir modernusis universitetas yra tiesioginiai spausdinimo mašinos tobulėjimo vaisiai, elektroninių ir vizualinių medijų įsigalėjimas kelia pavojų tradiciniam lavinimui. Neseniai rašiau apie tai, kaip Jeano-Honoré Fragonard'o vaizdinį „Skaitanti mergina“ (1776) pakeitė merginų, alpstančių nuo muzikos, vaizdinys, kurį išplatino garsusis reklamisinis iPod'o kryžiaus žygis. Mergina su muzikos įtaisu pakeitė merginą su knyga.

Studijoje „JAV kolegijos studentų skaitymo įgūdžiai“ SuHua Huang ir jos kolegės 2013 m. atskleidė, kad studentai vadovėlių skaitymą laiko „nuobodybe“, studijų programoje nurodytus literatūros šaltinius perskaito tik tada, jei pagal juos privalo atsiskaityti pažymiai. Per paskaitas nenori išjungti mobiliųjų telefonų, dažnai laiko juos ant kelių arba rankose. Studijos autorių teigimu, šie įtaisai veikia tarsi koks apsėdimas, tad studentai yra išsiblaškę, mažai ką išgirsta, dar mažiau užsirašo, nekreipia dėmesio į dėstytojų nurodymus, neatsineša vadovėlių. Tai varo į neviltį jų mokytojus. Jei niekas radikaliai nesikeis, skaitmeninės medijos padės tašką įprastiniam lavinimui. Nors kai kam atrodo, kad tai geras dalykas, manau, kyla didelis pavojus tam akiračiui, kurį mums suteikė raštingumas. Pasak iškalbingų Neilo Postmano žodžių, tai „išlavintas gebėjimas mąstyti konceptualiai, logiškai ir nuosekliai; didžiulė pagarba protui ir tvarkai; nepakantumas kontradikcijoms; žvilgsnis į reiškinius iš tam tikro atstumo ir objektyvus jų vertinimas; tolerancija uždelstam atsakymui“.

Vienas Jūsų knygos skyrius pavadintas „Kodėl atsiskau mokyti viešo kalbėjimo nuotoliniu būdu“. Universitetų administratoriai nuotolinį mokymą laiko labai perspektyviu, esą jis leidžia perduoti žinias efektyviau negu „tra-

diciniai“ dėstymo būdai, grindžiami dialoginiu bendravimu auditorijoje. Kadangi nepriklausote šiam progresyvių „pedokratų“ (sąvoką skolinuosi iš filosofo ir istoriko Ivano Illich'o žodyno) chorui, kokiomis filosofinėmis ar etinėmis prielaidomis grindžiate atsakymą skleisti žinias kompiuterio ekrane? Ką nuotolinės studijos duoda ir ką atima?

Nemanau, kad nuotolinio lavinimo bus greitai atsisakyta, tačiau būtų išmintinga pripažinti jo ribotumą. Ne visus universitetų kursus įmanoma perteikti, pasitelkiant nuotolinę sistemą. Viešojo kalbėjimo galima mokyti ir nuotoliniu būdu, tačiau tai labai jau dirbtina. Be to, studentas kur kas lengviau įgaus įgūdžių kalbėti viešai, būdamas auditorijoje tarp kitų studentų ir akis į akį su dėstytoju. Tą patį galima pasakyti ir apie teniso, vaidybos ar pirmosios pagalbos teikimo kursus. Ar kreiptumėtės į chirurgą, kuris įgijo diplomą, studijuodamas nuotoliniu būdu? Įtaigaus dėstytojo paskaita fizinėje aplinkoje, kai jis kreipiasi tiesiai į auditoriją, jau savaime įgauna tam tikrų ypatumų, kurie yra ir tiesioginiai, ir asmeniški, ir efektyvūs.

Kai administratoriai vartoja žodį „efektyvus“, kalbėdami apie nuotolinį dėstymo būdą, jie paprastai turi galvoje, kad jis tiesiog pigesnis, ir čia vėl susiduriame su verslo modeliu. Nesakau, kad lavinti nuotoliniu būdu nėra įma-

noma, tačiau tvirtinu, kad tokio lavinimo kokybė dažnai būna prastoka. Nuotolinio dėstymo šalininkai turėtų pripažinti, kad lavinimo turinys iš esmės keičiasi, jei studentas ir dėstytojas nėra toje pačioje fizinėje erdvėje. Mokytojas dažnai laikomas vadovu, patarėju, atlieka panašų vaidmenį kaip ir tėvai. Koks tėvas ar motina užrakintų savo vaiką atokiame kambaryje ir su juo bendrautų tik ekrane? Ar tai nebūtų panašu į smurtavimą vaiko atžvilgiu?

Realus fizinis dalyvavimas yra išskirtinai svarbus, kalbant tiek apie tėvystę, tiek apie lavinimą. Hubertas L. Dreyfusas knygoje „Apie internetą“ rašo, kad tik jau-trūs, imlūs, kūrybiškai idėjas įkūnijantys žmonės gali tapti įgudusiais dalykų žinovais. Jo manymu, tik tiesioginis mokymas leidžia pasitelkti turtingą bendravimo skalę, čia svarbus ir akių kontaktas, ir šalutinės išvalgos, ir kontekstas, ir nuotaikų kaita... Manau, tą pripažins dauguma akademikų. Nelaimė, kai pagaliau suvoksime tiesioginio lavinimo pranašumus, gali būti pernelyg vėlu prie jo grįžti, nes jau bus sukurta dviejų lygių sistema, – tiems, kurie gali lavintis tradicinio tiesioginio bendravimo būdu, ir tiems, kurie to daryti, deja, neišgali.

Dėkoju už pokalbį.

■

NESAUGUMO AMŽIUS

Privatumo gynėjai neretai apšaukiami luditais. Nemėgsti naujos paslaugos, kurią sukūrė kiečiausia, daugiausia milijardų uždirbusi, genijaus vadovaujama kompanija? Tik todėl, kad esi luditas. Nepatinka naujausia technologija, vyriausybės įsigyta naujai stebėjimo infrastruktūrai? Esi luditas. Taip yra tarsi todėl, kad bijome technologijų. Tačiau didžiulia iš mūsų tampa privatumo gynėjais kaip tik todėl, kad šias technologijas suprantame geriau negu kiti. Turime žinoti apie technologijas daugiau negu techno-fanai. Turime žinoti daugiau už ministrus, brukančius technologinius sprendimus socialinėms problemoms įveikti (tą daryti juk nesunku). Turime žinoti apie saugumą tiek pat, kiek žino saugumo tarnybos. Apie komunikacijos technikas turėtume žinoti daugiau už žiniasklaidą, o apie internetą – daugiau, negu žino socialinių tinklų guru. Šis žinojimas gali būti pasibaisėtinas, nes visur, kur užmetame akį, matome lengvai pažeidžiamas vietas. Liūdna tiesa ta, kad visas modernių komunikacijų statinys renčiamas ant labai silpnų pamatų.

Nederėjo nueiti tuo keliu. Privatumo gynėjai prarado argumentus, leidę vyriausybėms ir industrijai pačioms apibrėžti piliečių ir vartotojų poreikius. Pabandę raginti kompanijas, kad jos stiprintų techninę savo sistemų apsaugą, išgirsime, kad vartotojams saugumas nėra kiek nerūpi, jiems tai net neįdomu, ir mums perduos nuomonę aštuoniolikmečių, norinčių visai viešinti privatų savo gyvenimą, arba namų šeimininkių, kurios nenori kvaršinti sau galvos dėl sudėtingų apsaugos technologijų. Dabar susiduriame su ypač didelėmis, anksčiau nei neišsivaizduotomis grėsmėmis mūsų laisvei, nes visas modernių komunikacijų ir informacinių technologijų statinys paremtas vartotojų stereotipais.

Tai kolektyvinė kaltė, kad pastaruoju metu sparčiai gausesja duomenų vagysčių, nutekinimų, kad jie prarandami.

Sistemos, sukurtos kaupti ir saugoti privačią, konfidencialią informaciją, ydingos iš esmės. Asmeninių duomenų nutekinimas tampa kasdieniniu dalyku, o užtvankos, statomos įstatymų, yra tik laikini trikdžiai tiek industrijai, kuriai rūpi vien pelnas, tiek vyriausybėms, plečiančioms sekimo tinklą, tiek trečiosioms šalims, kurių motyvai apskritai neaiškūs. Jeigu net JAV Valstybės departamentas neįstengia užtikrinti savo duomenų apsaugos, ar daug šansų, kad *Facebook* ar *Google* geriau už jį pasirūpins savo vartotojų asmeninių žinučių ir bendrai naudojamų paieškos plotų saugumu?

Ironiška, bet vienintelis rimtas ginčas, kai nugalėjo me mes, privatumo gynėjai, yra susijęs su asmenų teise naudotis užšifravimo technologijomis, kad būtų užtikrintas komunikacijos saugumas. Šį mūsų laimėjome 10-ajame dešimtmetyje, informacinės revoliucijos pabaigoje, laukdami, kada visi turės asmeninius kompiuterius ir kiekvienas galės naudotis užšifravimo technologijomis savo duomenų apsaugai. Įvairių šalių vyriausybės kaip įmanyndamos siekė apriboti eilinių piliečių galimybes užšifruoti savo komunikaciją, kad teisėsaugos institucijos galėtų nevaržomai domėtis jos turiniu. Grūmėmės su šiais apribojimais ir, mūsų pačių nuostabai, dešimtmečio pabaigoje galiausiai laimėjome. Tačiau iki to laiko valdžia potvynį sėkmingai pavertė atoslūgiu: užšifravimą ir kitas privatumą apsaugančias technologijas imta laikyti nesvarbiomis, be to, keliančiomis daugybę nepatogumų. Dabar kiekvienas teoriškai yra pajėgus užšifruoti savo pranešimus, tačiau niekas to nebedaro. O antai tokie kraštai kaip Kinija, Indija, Vidurio Rytų regionas užšifravimui vis dar taiko apribojimus.

Tai rodo, kokia nesaugi yra visa moderniosios ekonomikos ir socialinio gyvenimo infrastruktūra. Priva-

tumas tampa populiaria tema, didėja susidomėjimas vidutiniu piliečiu, nes jis yra plačiausiai prieinamos technologijos vartotojas. Tačiau visų vartotojų interesais rūpinamasi menkai.

Štai kodėl vyrauja naratyvas, skelbiantis, kad „privatumą ištiko mirtis“. Nepaisant dabartinio susirūpinimo, svarbiausiais kompiuterizacijos etapais buvo padaryta daug klaidų. *Microsoft* kompanija pirmoji jau 10-ajame dešimtmetyje pastebėjo, kaip svarbu sumažinti saugumo reikalavimus, o tai baigėsi ištisą dešimtmetį trukusiu Trojos karu ir virusais, į kairę ir į dešinę platinamais paauglių. Sprendžiant šias problemas, plėtėsi kompiuterinės įrangos industrija, diegianti virusų kontrolės ir užkardų sistemas, kad vartotojai galėtų ir gauti informaciją, ir apsiginti nuo išpuolių. Turėjome gerą progą iš to pasimokyti, kad tolesni technologiniai žingsniai būtų geriau apgalvoti, labiau pagrįsti. Tačiau tokie išmaniojo telefono vystytojai kaip *Apple* ir *Google* tebedaro ankstesnes klaidas ir savo vartotojams neteikia informacijos apie tai, kokie duomenys kam perduodami iš jų įtaisų ir kas su jais daroma. Taigi mėgdžiojamas *Facebook* požiūris – šis socialinis tinklas pirmiau sukūrė terpę, kurioje plačiai dalijamasi informacija, o tik vėliau ėmė diegti tam tikras pataisas, kad vartotojai gautų daugiau informacijos, bet kartu galėtų geriau kontroliuoti jos srautus, kad neatsirastų galimybė nutinkinti jų duomenis trečiosioms šalims. Kai tik privačią informaciją surenka įtaisai ir įranga, kaip galima spręsti iš *Microsoft* 10-ajame dešimtmetyje, o dabar iš *Apple*, *Google* ir *Facebook* pavyzdžių, ji iškart tampa nebesaugi. Iš esmės mūsų duomenys dažnai be skrupulų perduodami bet kuriai trečiajai šaliai, jei tik jais domimasi, jie perkami, perimami ar paprasčiausiai gebama juos pavogti.

„Debesies“ paslaugos (*Cloud services*), tokios kaip *Google* dokumentai ar *Dropbox*, dar labiau komplikuoja reikalus. Užuoat buvusi mūsų kompiuteriuose, pati konfidencialiausia informacija ne tik atsiduria ten, kur jos neįmanoma kontroliuoti, bet ir iškeliama iš šalies, kurioje gyvename, perkeliama į užsienio serverius, priklausančius svetimų šalių jurisdikcijai. Ši informacija yra ne saugi kone absoliučiai. Dokumentai, elektroninis paštas, kalendorinė informacija laikoma neužšifruota, taigi yra lengvai prieinama vietinėms jėgos struktūroms.

Nepaisant pastaraisiais metais padarytų keleto pozityvių judesių, *Google* savo mobiliojo ryšio sistemoje panaikino disko užšifravimo įrangą *Android*, nuo šiol šifras yra paties vartotojo reikalas. Net ir tais atvejais, kai šios kompanijos įdiegia įrangą, saugančią privatumą, tai labai retai tampa elgsenos standartu. Kai Rusijos valdžia ėmė persekioti nevyriausybines organizacijas neva už autorių teisių pasisavinimą (tai buvo tiesiog pretekstas tikrinti kompiuterius), *Microsoft* maloniai pasisiūlė nevyriausybėms organizacijoms nemokamai tiekti savo ryšio sistemas. Deja, „Langų“ (*Windows*) versija, kurią jis pateikė, neturi disko užšifravimo įrangos, nes ši buvo įdiegta tik į „pirmosios“ laidos sistemas.

Problema glaudžiai susijusi su tuo, kaip kompanijos įsivaizduoja tipišką savo vartotoją. Juo tampa amerikietis paauglys, visiškai patenkintas galimybe perduoti, neriboto dydžio auditorijai paskelbti kiekvieną savo asmeninio gyvenimo akimirką. Tačiau negalvojama apie advokatą, disidentą, tyrinėtoją, profesionalą – žmones, kurių veiklai reikalingas įvairus apsaugos lygmuo tam, kad jie galėtų apsaugoti savo gyvenimo būdą, o kartais net gyvybę. Ir *Facebook*, ir *Apple*, ir *Microsoft*, ir *Google* reikalauja, kad jų vartotojai, norėdami apsaugoti savo informaciją, įveiktų begalę pakopų, bet didžioji vartotojų dauguma neturi nei laiko tuo užsiimti, nei supratimo apie apsaugos būtinybę.

Savo ruožtu kompanijų sistemos yra sumaniai išbandomos, jų pažeidžiamumu mikliai pasinaudojama. Pavyzdžiui, gauja iš Naujojo Hempširo pasitelkė socialiniuose tinkluose „viešai prieinamus“ atnaujintus duomenis tam, kad susirinktų adresus tų būstų, kurių savininkų nėra namuose, kurie išvykę ilgesniam laikui, ir per vieną savaitę pavogė turto už šimtą tūkstančių JAV dolerių. Hakerių ir apsaugos ekspertų tyrimas, atliktas 2010 m., parodė, kad daugiau negu pusė jų tikrino būtent debesies paslaugų saugumą. Tiesa, tais pačiais 2010 m. *Google* korporacija atleido darbuotoją, kai paaiškėjo, kad jis seka paauglių mergaičių bendravimą. Už tokius izoliuotus kriminalinius incidentus nepalyginamai plačiau paplitusios, klastingesnės ir kur kas sunkiau įveikiamos yra nuolatinės šnipinėjimo procedūros, kurias vykdo įvairių šalių vyriausybės. Tai būdinga ne vien diktatoriams. Pavyzdžiui, *Nokia Siemens* savo technologijoje, skirtoje Irano telekomunikacijų sistemai, kuria

naudojasi šios šalies valdžia, įtaisė šnipinėjimo įrangą Clintono administracijos nurodymu, o jis paremtas federaliniu įstatymu, kuriam paklūsta visos JAV telekomunikacijų firmos. Po to šiam žingsniui pritarė ir Europos politikai, ir standartizavimo tarnybos, prisidengusios būtinybe (ar pretenzija) apsaugoti savo piliečius nuo nusikaltimų.

Kai kurios šalys, pavyzdžiui, Švedija atvirai pripažįsta, kad bet kokią informaciją, kuri pasiekia jos sienas arba patenka kitapus, vyriausybė stebi. Nesvarbu, ar esi žurnalistas, prisiekęs apsaugoti savo informacijos šaltinius, ar advokatas, besirengiantis iškelti bylą korumpuotam aukšto rango politikui, ar žmogaus teisių gynėjas, turėsi palaidoti viltį, kad gali jaustis saugus. Liaukis tikėjęs, kad žmonėms, sukūrusiems komunikacijos sistemas ir jų įrangą, nors kiek rūpi apsaugoti tave nuo vyriausybės, kurios pusėje yra įstatymas (jie net neturi tokių intencijų).

Nė kiek ne mažiau apgaulingas įsivaizdavimas, kad vyriausybė viską kontroliuoja. Kad ir kaip trikdančiai tai atrodytų, aiškėja, kad ji nekontroliuoja net šnipinėjimo galimybių: 2003–2005 m. dešimt mėnesių Graikijos vyriausybės sekimo technologijos buvo naudojamos prieš ją pačią, – kažkoks nežinomas priešas klausėsi dešimčių vyriausybės valdininkų, ministrų kabineto narių, net paties premjero telefono skambučių. 1996–2006 m. panašiai nutiko Italijos telekomui, kur daugiau kaip šešių tūkstančių pokalbių buvo klausomasi šantažo ir kyšių tikslais. Kaip teigia saugos ekspertė Susana Landau, 2011 m. vasarį liudijusi JAV Kongrese, tuo metu „nei didžiojo verslo, nei politikos sandėriai nebuvo iš tikrųjų privatūs“.

Stebėti, sekti darosi vis paprasčiau. Holivudo filmuose apie valdžios galią neretai rodoma, kaip ginkluoti saugumo tarnybų pareigūnai, kad perimtų skaitmeninius duomenis, atlieka kratas, išsineša šūsnis kietųjų diskų, nešiojamųjų kompiuterių iš niekuo neišsiskiriančių priemiesčio gyvenamųjų namų. Toks vaizdinys seniai atgyvenęs, nebereprezentatyvus. XXI a. veikiama keliais kompiuterio pelės spustelėjimais. Kuriam galui veržtis į kieno nors namus, kad perskaitytum laiškus, jei gali tai padaryti, atsidaręs elektroninio pašto dėžutę ir matydamas kiekvieną kada nors išsiųstą ar gautą žinutę? Jungtinėse Amerikos Valstijose vienos iš didžiųjų mobiliojo ryšio kompanijų darbuotojas, kalbėdamas žvalgybos industrijos konferencijoje, prasita-

rė, kad vien jo darbovietė per metus gauna aštuonis milijonus prašymų suteikti vietiniams teisėsaugos organams specifinius geolokacijos duomenis. O juk tai viešas paslaugas teikianti kompanija, kuri reklamuoja laikraščiuose ir TV kanaluose šalies mastu, visai ne koks nors įtartinas privatus seklys, kuris veikia, pasitelkęs radarą.

Žvalgybos versle yra kompanijų, kuriančių duomenų bazes, fotokameras, biometrinius skenerius, rinkinius DNR testams, dronus ir daugybę kitų technologijų, kurios slinda po visą pasaulį. Kompanijos kraunasi pilną, pirkdamos ir parduodamos asmeninę informaciją. Pavyzdžiui, Ipsviče įsikūrusi kompanija *Thorpe Glenn* didžiuojasi, kad yra pajėgi penkiasdešimties milijonų mobiliųjų telefonų vartotojų duomenis išanalizuoti greičiau negu per dvi savaites. Spaudos pranešimuose *Thorpe Glenn* giriasi „turinti didžiausią pasaulyje socialinį tinklą“, kuriame yra septyni šimtai milijonų asmeninių profilių – tuo drąsiai pasigirti kol kas negalėtų net *Facebook*. Tokia praktika sparčiai virsta industrija.

JAV tyrinėtojas Chrisas Soghoianas išsiaiškino, kad kompanijoms mokama už kiekvieną atvejį, kai jos atsiliepia į valdžios prašymus. Pavyzdžiui, *Google* gauna 25 JAV dolerius kiekvienąkart, kai paslaugos prašo JAV maršalų tarnyba. *Yahoo* taiko 20 JAV dolerių tarifą už pirmą prenumeratoriaus prašymą, o vėliau tam pačiam asmeniui taikomas 10 JAV dolerių mokestis, nors vartotojui elektroninis laiškas kainuoja 30–40 dolerių. Technškai kompanija galėtų išplėtoti verslo modelį vien tam, kad perduotų informaciją teisėsaugos agentūroms. Na ir kokios gi iniciatyvos šie informatoriai ryžtųsi imtis, kad komunikacijų infrastruktūra taptų saugesnė? Tiesa, esama tam tikrų simptomų, kad padėtis keičiasi. Pastaraisiais metais kai kurios kompanijos paskelbė, kad savo gaminių ir paslaugų srityje sieks užtikrinti saugumą ir privatumą. Tam paskatino sukilimai arabų šalyse, nes kompanijos nenorėtų rizikuoti, kad atsidurs kaltųjų pusėje, prisiimdamos tokio pat pobūdžio įsipareigojimus kaip ir *Nokia Siemens* po rinkimų Irane 2009 m. *Google* daug metų dvejojo, prieš įdiegdama užšifravimą, tačiau dabar tai jau tampa bendra praktika. Viliamasi, kad ir *Facebook* imsis panašaus paradigmos poslinkio, kad suteiktų savo vartotojams galimybę įsijungti HTTPS ir būtų apsaugoti duomenys,

keliaujantys per internetą (nors veikiausiai teks gerokai paplušėti, kad HTTPS taptų prieinamesnė vartotojams). Globalus susirėmimas su smurtinėmis vyriausybėmis priverstė pasaulio visuomenę geriau suprasti, kokios didžiulės jų galimybės šnipinėti savo piliečius ir kokia baisi visuotinio stebėjimo kaina. Kai interneto milžinai imsis pozityvių veiksmų, tikėkimės, jų pavyzdžiu paseks ir mažesnės kompanijos.

Tačiau, kol pagrindiniai technologijų vystytojai manys, kad jų vartotojams visa tai neįdomu, kol jie sieks pelno, parduodami mūsų įpročius ir interesus, būsime pažeidžiami. Jau pats laikas pradėti brandžias politines diskusijas apie privatumą ir saugumą. Ne tokias, kai svarbiausia laikoma valstybės nauda, juo labiau ne tokias, kai manoma, esą jei paslauga nemokama, tai informaciją apie vartotoją galima eksploatuoti nevaržomai. Verslo modeliai turėtų patirti nesėkmę po kiekvienos nesėkmės, susijusios su saugumo ir privatumo apsauga. Mobiliojo ryšio ir debesinių paslaugų plėtra kartoja tai, kas jau vyko 10-ajame dešimtmetyje, o politika ir verslas vėl bando pasivyti veržlias technologijas, sparčią telekomunikacijų plėtrą. Jei paliksime viską valdžios nuožiūrai, ji pavers mus dar labiau pažeidžiamais, atsiras dar daugiau netiesioginių galimybių svetimais duomenimis pasinaudoti, siekiant nešvarių tikslų, o industrija vėl apsiramins ir darbuosis, kad „pasaulio informacija būtų telkiama ir ja dalijamasi“. Jei gebėsime pasinaudoti šiuo istorijos momentu ir priversime kompanijas mąstyti ne vien apie tuos, kuriems šiandien aštuoniolika metų, bet ir apie visą globalią vartotojų įvairovę, primindami, kad užkulisiai retai kada naudojami kilniais tikslais, galbūt turėsime šansą stoti į kovą. Ir šįkart gal net galėsime tikėtis pergalės. ■

Apie autorius: Gusas Hoseinas yra vizituojantis tyrėjas Londono ekonomikos mokykloje, *Privacy International* agentūros vyresnysis bendradarbis, vadovaujantis terorizmo grėsmių atviroje visuomenėje programai. Ericas Kingas yra *Privacy International* patarėjas žmogaus teisių ir technologijų klausimais.

Straipsnis pirmą kartą paskelbtas žurnale *Index on Censorship*. 2011, nr. 2.

© Gus Hosein, Eric King/*Index on Censorship*

© Eurozine

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

Šiomet kovo 27 dieną ieškovai, tarp kurių buvau ir aš, iškovoję „kertinę pergalę“ prieš *Google*, didžiausią pasaulyje internetinės paieškos kompaniją, per dieną apdorojančią 3 milijardus paieškų, turinčią virtualios erdvės monopolį ir įvertintą maždaug 250 milijardų svarų. Ji yra ir viena stambiausių pasaulio reklamos agentūrų, kurios pelnas 2013 m. siekė 49 milijardus svarų.

Daugiau kaip dvejus metus su šiuo ieškiniu kovojusiai *Google Inc.* teko stoti prieš Jungtinės Karalystės teisumą ir atsakyti į kaltinimus, kad pažeidė privatumą, sekdamą ir archyvuodama iš *Apple Safari* naršyklės gaunamą informaciją (*browser generated information – BGI*). Kitaip tariant, *Google* „išilauždavo“ į kompiuterines paieškas, apeidamas *Apple* aparatuose esančios *Safari* naršyklės, įdiegtos *iPhone*, *iPad* ir *Mac* kompiuteriuose, apsaugos sistemą ir tyrinėdamas vartotojų naršymo įpročius. Tuo būdu *Google* gaudavo nemažai asmeninės informacijos, susijusios su naršytojų amžiumi, sveikatos problemomis, lytimi, seksualiniais pomėgiais ar įpročiais, o vėliau ją parduodavo reklamos kompanijoms, kad jos galėtų vartotojams parinkti tikslinę reklamą. Tai nesiskiria nuo to, ką paprastai vadiname „persekiojimu“, tačiau dabar jis vykdomas pasauliniu mastu.

Pradėkime nuo pradžių. 2012 m. Simonas Daviesas, iškilus Jungtinės Karalystės privatumo teisių gynėjas, susisiekė su manimi, kad aptartų galimybę paduoti į teisumą interneto paieškos milžiną *Google* dėl privatumo pažeidimų. Po ilgo, trejus metus trukusio vaikščiojimo po Didžiosios Britanijos teismus tai, kas iš pradžių atrodė viso labo drovus bandymas, įgavo teisinį pagreitį ir tapo svarbia kontroline byla dėl pri-

SUSIRĖMIMAS SU MILŽINU

vatumo įstatymo ribų Jungtinėje Karalystėje, o drauge ir visoje Europos Sąjungoje.

Tai susiję ne tik su privatumo koncepcija, kurią apibrėžia Europos Žmogaus teisių konvencijos 8-asis straipsnis, bet ir su „žalos“ apibrėžimu pagal 1988 m. priimtą Duomenų apsaugos aktą (*Data Protection Act – DPA*). Daugelis teisininkų šią bylą laiko reikšminga dėl galimybės Anglijos teismuose kelti su privatumu susijusias bylas ir toms įmonėms, kurios registruotos kitose šalyse. Tai keičia esamą tvarką ir gali tapti precedentu Jungtinės Karalystės teisėje.

– Juk tu turi *Mac’ą*? – paklausė manęs Simonas.

– Taip, ir *iPhone’ą*, – atsakiau.

– Ar pastaruoju metu dažnai naudojaisi *Safari* naršykle?

– Tiesą pasakius, dažniau negu paprastai. Lapkritį turėjau atnaujinti automobilio draudimą, vairuotojo pažymėjimą ir sumokėti kelių mokesčius. Dar apsipirkau internete, nors to dažniausiai nedarau, tačiau mano anūkai Kalėdoms paprašė labai konkrečių dovanų, kurias galima rasti tik ten, todėl teko išplaukti į retai lankomus vandenius. Visa tai buvo papildomas naršymas šalia įprastinio naudojimosi internetu, ieškant faktų, skaičių ir duomenų, ką daro kiekvienas žurnalistas arba redaktorius.

Tada Simonas paklausė, ar tikslinių reklamų gavau daugiau negu įprastai. Išties! Žinant, kaip *Apple* giriasi savosios *Safari* naršyklės saugumu, tai atrodė ne tik keista, bet ir kėlė nerimą. Kas atsitiko? Atrodo, *Google* apėjo įprastus *Safari* nustatymus, kai „slapukai“ (angl. *cookies*) – trumpi teksto gabaliukai su tam tikra informacija, tokia, kaip, pavyzdžiui, apsilankymo puslapyje laikas – priimami tik tais atvejais, jeigu jie ateina tiesiai iš vartotojo lankomų tinklalapių.

The Guardian teigimu, „per savo *DoubleClick* ir kitas reklamų sistemas *Google* sekė, kur žmonės naršo internete, kad vėliau galėtų jiems pateikti „susijusias“ reklamas. *Google* norėjo turėti ir galimybę į šią informaciją integruoti savo *Google+* duomenis“. JAV įsikūręs Elektroninių ribų fondas (*Electronic Frontier Foundation – EFF*) padarė išvadą: „Šalutinis to padarinys – išnyko *Safari* naršyklės apsauga prieš *doubleclick.net*.“ Poveikis buvo toks, kaip „adantai susidūrus su oro balionėliu“...

Žaidžiame gaudynes

Mintis pateikti *Google* kokį nors ieškinį atrodė juokinga. Viskas įvyko keletu metų anksčiau, negu Edwardas Snowdenas 2013 m. gegužės mėnesį atskleidė NSA (*National Security Agency*) ir GCHQ (*Government Communications Headquarters*) vykdytą šnipinėjimą, priversdamas naujai pažvelgti į privatumo klausimus, ir jie tapo viešu reikalu. Tai įvyko ir prieš vėlesnį išteisinį *Google* susitarimą su Jungtinių Valstijų Federaline prekybos komisija dėl tokio paties pažeidimo kaip mūsų atžvilgiu. Tačiau tuo pat metu buvo atskleistas neteisėtas didelio masto telefoninių pokalbių pasiklausymas, kurį atliko laikraščių leidybos įmonė *News International*, nusitaikiusi į garsenybes, politikus, karališkąją šeimą ir, svarbiausia, į nužudytąją mokinukę Millie Dowler. Būtent tai atkreipė visuomenės dėmesį ir priverstė naujai pažvelgti į privatumo klausimus. Netikėtai jis tapo reikšmingas kitu požiūriu: ėmė atrodyti labiau asmeninis reikalas, keliantis didesnę grėsmę eiliniams žmonėms. Teisėjo sero Briano Henry’o Lavesono atliekama su tuo susijusi apklausa šią temą

išlaikė pirmuosiuose laikraščių puslapiuose beveik per visus 2011 ir 2012 metus.

Kokie čia slypi pavojai? Kaip turėtume suprasti privatumą skirtinguose internetiniuose kontekstuose, kurie svarbūs mūsų gyvenimui ir bendravimui? Kokios turėtų būti vartotojų teisės, susijusios su asmeniniais jų duomenimis? Kaip pažaboti korporacijų ir reklamos agentūrų galią? Nedelsiant reikia priimti naujus apibrėžimus ir sprendimus, nes tie, kurie tiko vos prieš dešimtmetį, jau tapo atgyvena dėl spartaus skaitmeninių technologijų tobulėjimo. Ką reiškia žodžiai „teritorinis“ arba „buveinė“, jei *Google* gali iš Kalifornijos naršyti po mūsų duomenis, nors mes su savo kompiuteriais esame už tūkstančių kilometrų? Kaip galima šiame kibernetinių nusikaltimų, pasaulinio masto paieškos sistemų ir naršyklių amžiuje geografiškai apriboti „jurisdikciją“? Kas yra „privatumas“ internete, kai žmonės savo noru, galėtume sakyti netgi neatsakingai, jo atsisako tokiuose socialiniuose tinkluose kaip *Facebook*, *Instagram* ar *YouTube*? Pagaliau, nors tai ir nebuvo šios bylos esmė, ar „žala“ apsiriboja piniginiiais nuostoliais, kaip tą apibrėžia Duomenų apsaugos aktas?

Bylą *Google* iškėlėme ne vien tam, kad šią korporaciją priverstume priimti atsakomybę, bet ir siekdami, kad būtų pradėta aiškintis ir modernizuoti su privatumu susijusias taisykles bei apibrėžimus. O svarbiausia – sukurti įstatymus, reikalingus, kad *Google* ir kiti priimtų atsakomybę už pažeidimus. Guy Aitchisonas *openDemocracy* rašė: „Mes tik bandome pasivyti. Technologijos keičiasi greičiau negu mūsų įstatymai, institucijos ir reguliavimo sistemos drauge su etinių kategorijų ir principų, skirtų joms suprasti ir įvertinti, artikuliavimu.“¹

Arba, kaip sako *World Wide Web* išradėjas Timas Bernersas Lee, tinklui apsaugoti reikalinga interneto *Magna Carta*. Praėjusiais metais per Jungtinių Tautų surengtą Žmogaus teisių dieną jis pradėjo kampaniją *Web We Want*, kviečiančią „eilinius žmones“ kontroliuoti tinklą ir mesti iššūkį tiems, kurie „siekia [jį] užvaldyti asmeniniais tikslais“. Būtent tokia kontekste ir nutarėme iškelti šią bylą.

Kertinis nuosprendis

Tik 2013 m. birželį mums pagaliau pavyko įteikti šaukimą *Google* stoti prieš Jungtinės Karalystės teismą ir atsakyti į mūsų kaltinimus. Iškart gavome *Google* atsakymą, kad jis nėra įregistruotas Jungtinėje Karalystėje, joje nemoka mokesčių, todėl šios šalies teismai neturi jokių įgaliojimų nagrinėti šią bylą ir jis nepaklus mūsų šaukimui į teismą. Lyg tarp kitko buvo paminėta, kad visada galime bylinėtis Kalifornijoje ir bandyti šį sprendimą pakeisti. *Google* nepaneigė kaltinimų, priešingai, pripažino, kad 2012 m. vasarį Jungtinėse Valstijose irgi darė būtent tai, apie ką mes rašome savo ieškinyje. Prekybos komisija skyrė rekordinę 22,5 milijono dolerių baudą už pažeistą JAV vartotojų privatumą. 2013 m. už tokį pat nusižengimą *Google* 17 milijonų dolerių sumokėjo trisdešimt septynioms valstijoms ir Kolumbijos apygardai. Po šių nuosprendžių korporacija pasižadėjo nebekartoti tokios veiklos ir paskelbė dėsianti visas pastangas, kad atlygintų padarytą žalą.

2013 m. rugpjūtį *Google* gavo leidimą užginčyti sprendimą, o 2014 m. sausį, stojęs prieš teismą Londonė, kontrargumentavo taip:

- 1) veiksmo motyvas nebuvo deliktas, t. y. toks teisės pažeidimas, dėl kurio galima kelti ieškinį (*žūrėti žemiau*);
- 2) nebuvo jokio rimto klausimo, kurį būtų reikėję svarstyti susietai su ieškiniu dėl piktnaudžiavimo privačia informacija/pasitikėjimo pažeidimu;
- 3) nebuvo jokio rimto klausimo, kurį būtų reikėję svarstyti susietai su ieškiniu dėl 1998 metų Duomenų apsaugos akto pažeidimo;
- 4) ieškovai neįrodė, kad Anglija neginčijamai yra tinkamiausia vieta teismo procesui pagal pateiktus ieškinius;
- 5) „žala“ reiškia aiškią fizinę ar ekonominę skriaudą, o ieškovai nepareiškė pretenzijų, kad tokia žala būtų atlyginta.

Aukščiausiojo teismo teisėjas Tugendhatas atmetė visus penkis atsakovų argumentus.

Sudėtinga teisinė britų sistema leido *Google* surizikuoti, kad išvengtų teisingumo Jungtinėje Karalystėje. Tikėdamasi atšaukti Tugendhato sprendimą, korporacija kreipėsi į Apeliacinį teismą.

Laukėme beveik metus – Anglijos teismai pagal savo lėtumą yra antri po „Dievo girnų“. 2014 m. gruodį pagaliau grįžome į teismą, tačiau vienintelė posėdžiui skirta diena pasirodė esanti netinkama, tad vėl teko laukti. Tik 2015 m. kovą pagaliau įvyko Apeliacinio teismo posėdis, užsitęsęs dvi dienas. Galima buvo pakvaišti nuo teisinio žargono, nesuskaičiuojamų precedentų citavimo ir sudėtingų techninių klausimų. *Google* advokatas šešias valandas kalbėjo apie žodžio „deliktas“ apibrėžimą – tai priminė priežodį apie stebėjimą, kaip džiūsta dažai. Vėlesniais tyrimais nustatyta, kad šioje byloje tas svarbus žodis reiškia tam tikrą civilinę skriaudą, asmenims padarytą žalą, kurią teismas nurodo atlyginti. Kadangi niekada anksčiau privatumo pažeidimas nebuvo laikomas deliktu, *Google* ginčijo, kad Jungtinės Karalystės teismas negali jo teisti už šį nusižengimą.

Teisėjas vėl atmetė visas korporacijos pretenzijas ir leido mums tęsti bylą. Kovo 27 d. paskelbtas nuosprendis buvo garsioji pergalė arba, teismo procese dalyvavusių teisininkų žodžiais tariant, „kertinis nuosprendis“. Registro valdytojas (*Master of the Rolls*), didžiai gerbiamas lordas Dysonas baigė bylą tokiais žodžiais:

„Šis ieškinys iškelia akivaizdžiai rimtus klausimus, verčius teismo proceso. Jie susiję su slaptu ir viską apimančiu konfidencialios, neretai labai asmeniškios informacijos apie pareiškėjų naršymą internete rinkimu ir archyvimu, trukusiu maždaug devynis mėnesius, bei vėlesniu šios informacijos panaudojimu. Byla išreiškia nerimą ir širdgėlą, kuriuos sukėlė toks kišimasis į privatumą.“

Byla ne tik atvėrė galimybę pateikti ieškinį užsienyje registruotoms įmonėms, bet ir išaiškino kitus svarbius klausimus: privatumo prigimtį ir teisinį jo apibrėžimą, žalos nustatymą, be to, suteikė pagrindą ateityje sukurti įstatymą, kuris reglamentuotų šią sritį, – tai permaina, atspindinti, kad „privatumo“ prigimtis pasaulyje, valdomame globalios informacinės technologijos, sparčiai kinta.

Kas toliau?

Tačiau vadinamasis „kertinis nuosprendis“ didelio atgarsio Jungtinės Karalystės žiniasklaidoje nesukėlė.

Gal visi tiesiog laukia tęsinio? O gal turi pagrindą kai kuriuose sluoksniuose sklandantys įtarimai, kad net ir žiniasklaida prisibijo *Google*?

Daug kas priklauso nuo to, ką korporacija darys toliau. Ar pripažins savo metodus klaidingais ir stos prieš teismą? Ar nutars duoti atkirtį ir kreipsis į aukščiausią instanciją? Jeigu ir Aukščiausiasis teismas atmestų apeliaciją, ar *Google* sieks taikiai išspręsti šį reikalą, kad išvengtų galimai nepalankaus nuosprendžio?

Pamatysime. Kita vertus, būtų teisinga pripažinti, kad *Google* nėra vien toks siaubūnas, koks galbūt atrodo šios bylos fone. Jis ne tik teikia paslaugą, be kurios daugelis iš mūsų apgraibomis klaidžiotume po tinklą, bet ir įdarbina 50 000 žmonių. Jų darbo sąlygos tokios, kad kolegos iš kitų įmonių gali tik pavydėti. Tačiau artimesnis orientyras galėtų būti Devedo Eggerso 2013 m. išleisto romano „Ratas“ (*The Circle*) utopinė distopija, kurios gyventojų izoliuota, kone kultinė egzistencija primena kai kurias keistas JAV gyvuojančias sekas.

Google gali prisipažinti kaltas, nors bando išsiginti, kad pažeidė privatumą, ir teigia, esą nelegalus informacijos rinkimas įvyko „per klaidą“. Korporacijos „žmogiškųjų išteklių panaudojimo“, kitaip tariant, personalo galva Lazlo Bockas naujausiame interviu *The Guardian* pripažino: „Su mūsų pasauliniu prekės ženklu, veikimo užmoju bei įtaka siejasi ir didžiulė atsakomybė, todėl turime būti jos verti.“

Korporacinė atsakomybė yra viena, o įstatymų laikymasis – visai kas kita. Laikai, leidę *Google* laisvai klajoti po nereglamentuotas kibernetines erdves, lėtai, bet užtikrintai eina į pabaigą. ■

Spausdinama autoriui maloniai sutikus.

Išvertė Inga TULIŠEVSKAITĖ

¹ Guy Aitchison, „Digital rights and freedoms: Part 1“, *openDemocracy*, 31 March 2015, www.opendemocracy.net/ourkingdom/guy-aitchison/digital-rights-and-freedoms-part-1

APIE PASITIKĖJIMO KULTŪRĄ

Žiniasklaida nuolatos skelbia apklausų duomenis, žrodančius Lietuvos gyventojų pasitikėjimo valdžios ir kitokiomis institucijomis lygį, nustatančius politinių partijų, politikų reitingus. Tai apibūdina valsybės ir visuomenės santykį, atskleidžia, kaip klostosi politinis šalies gyvenimas. Naujausios apklausos, pasak kai kurių komentatorių, leidžia daryti išvadą, kad pasitikėjimas viešosiomis institucijomis didėja, vadinasi, visuomenės raidos tendencijos iš esmės yra teigiamos.

Bet žiniasklaidoje apstu ir kitokių teiginių, pavyzdžiui, įrodinėjama, esą „jau nepasitikima niekuo“, „valdžia nepasitiki visuomene“, „mažiausiai pasitikima partijomis“, „smunka pasitikėjimas Seimu“ ir pan. Taigi dėl daugelio dalykų kryžiuojasi priešingos nuomonės, demokratiškai besitvarkančioje valstybėje kitaip nė negali būti.

Neturiu tikslo stoti vienos ar kitos nuomonės pusėn, tai politikos komentatorių užsiėmimas. Man rūpi pažvelgti į pasitikėjimą (ir nepasitikėjimą) kaip į visuomenės pilietinės, moralinės ir dvasinės kultūros apskritai fenomeną, suvokti jo raiškos ypatumus Lietuvoje.

Šitaip žvelgiant, Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto paskelbimas ir įgyvendinimas yra visuomenės plataus pasitikėjimo savo valstybe, jos ateitimi, pagaliau istorijos teisingumu vaisius. Padėtas solidus pamatas pasitikėjimo kultūrai mūsų šalyje plėtotis. Pavyko išsivaduoti iš blogio imperijos, kurioje vi-

sos gyvenimo sritys buvo persmelktos įtarinėjimų, sekimo, skundimo, uždarmo, baimės. Galima tai vadinti nepasitikėjimo kultūra, jeigu manysime, kad kultūros sampratai nebūtinai moralės kriterijus.

Šiuolaikinė visuomenė normaliai gyvena, jeigu ji turi tinkamai veikiančias, pasitikėjimo vertas materialines ir dvasines institucijas, tarsi kokias atgaivos oazes dykumoje. Į jas su permaininga sėkme pretenduoja bankai, teismai, policija, mokyklos, gydymo įstaigos, bažnyčia, spauda, kai kurios specialiosios paskirties tarnybos, pavyzdžiui, ugniagesiai gelbėtojai.

Apibrėžtos ir sunormintos šių institucijų prerogatyvos ir kompetencijos aprėpia beveik visus viešuosius reikalus. Šiomis institucijomis galima pasikliauti, patikėti joms savo pinigus, poreikius, bėdas ir daugybę kitų dalykų. Kita vertus, visiems privalu laikytis to, ko jos reikalauja, kad galėtų norminti, tvarkyti, ugdyti, padėti ir kitaip tarnauti žmonėms.

Pasitikėjimo institucijų kategorijai priklauso ir pati valstybė su visomis savo struktūromis, nes ji yra, ar bent jau turėtų būti, sukurta tam, kad palaikytų, užtikrintų tinkamą minėtų institucijų veikimą.

Pasitikėjimas yra viena iš pamatinių dvasinių moralinių žmogaus sąsajų su pasauliu – su kitais asmenimis, su politinėmis, teisinėmis, kultūrinėmis, religinėmis institucijomis, su už viso to slypinčiomis vertybėmis, pasaulėžiūros principais, kitais idealiais dalykais.

Panašiai galima apibūdinti ir atsakomybę, atsidavimą, ištikimybę, teisingumą, pakantą, kitas giminiškas sąvokas, kurios apibrėžia pilietinės ir moralinės kultūros esmę. Visos kartu jos sudaro „antraplanį“ pasitikėjimo saitų tinklą, labai svarbų kasdieniniam gyvenimui. Čia svarbus kiekvienas kitais pasitikintis ir jų pasitikėjimą keliantis asmuo. Kuo daugiau tarp žmonių esama pasitikėjimo, jaučiama atsakomybės, paisoma teisingumo, tuo mažiau reikia išorinio reguliavimo ir priežiūros, tuo daugiau jų gyvenime laisvės ir savaimiškumo. Taigi vienos visuomenės yra išsiugdžiusios aukštesnę, o kitos žemesnę pasitikėjimo kultūrą.

Lietuvoje per okupaciją dešimtmečius tiek pilietinis, tiek moralinis pasitikėjimas buvo nusmukdytas, bendruomeniniai ryšiai iširo. Politinis nepriklausomos valstybės atkūrimas buvo, galima sakyti, tik atsigavimo pradžia. Jis vyko lėtai, skausmingai ir netolygiai, jį nuolatos stabdė skandalingos bankų griūtys, teisėtvarkos darbo spragos, neapgalvoti valdžios sprendimai, rinkėjų pasidavimas populizmui, pagaliau aplaidumas, nesąžiningumas, korupcija ir daugybė kitų veiksnių.

Tiesa, dabar šitos ydos jau nėra tokios akivaizdžios, veiksmai ne tokie brutalūs, kokie buvo prieš keliolika metų, įgaunantys vis subtilesnius pavidalus, kita vertus, visuomenė darosi įžvalgesnė, pastabesnė, tad niekšybės sulaukia adekvatesnio rezonanso. Vis dėlto pokyčiai nėra pakankami ir negalima tvirtinti, kad visuomenės mąstysena krypta pasitikėjimo pusėn.

Reikia suprasti ir tai, kad pliuralistinė daugpartinė sistema remiasi politinėmis jėgomis, kurios varžosi tarpusavyje dėl valdžios, tad joms nepasitikėjimas tarp savęs yra įprastas santykis. Visuomenę neigiamai veikia aiškumo, kas yra bendrasis valstybės gėris, kokie darbai yra nacionalinės svarbos ir koks bus jų tęstinumas, stoka. Tačiau tai kintantys dalykai. Kuo didesnė žmonių dalis ima aiškiau suvokti bendruosius interesus, tuo sparčiau nyksta nepasitikėjimas, mažėja socialinė atskirtis. Todėl kiekvieno iš mūsų pareiga siekti, kad plėstųsi tarpusavio supratimas ir pasitikėjimas.

Esmė ta, kad pasitikėjimas, kaip ir nepasitikėjimas (šis, beje, dar labiau), neatsiejamas nuo konkretaus žmogaus pažiūrų, subjektyvių norų, motyvų, kurie ne visada dera su tuo, ko reikalauja bendrosios taisyklės. Žodžio „pasitikėjimas“ pirmieji du skiemenys „pasi“ reiškia asmens savasties nukreiptumą, įtrauktumą į kažką, išoriškai esantį. Palyginkime – „pasiruošti“, „pasiryžti“, pasiduoti“, „pasirašyti“ ir pan.

Pasitikėjimas nėra vien į išorę nukreipta nuostata. Kartu tai ir ypatinga žmogaus sąsaja su pačiu savimi, reikšmingas savivokos matmuo. Jo raiška labai įvairi, gana prieštaringa. Daugiausia tai įprastinis asmens kliovimasis savo jėgomis, gebėjimais, supratimu, galintis virsti ir pasipūtėlišku išdidumu. Kita vertus, šių bruožų stoka pasireiškia drovumu, baikštumu, bejėgiškumu, menkavertiškumo jausmu. Pasitikėjimas išorės dalykais ir pasitikėjimas savimi yra dvi to paties medalio pusės. Pasitikėjimą savimi stiprina pasitikėjimas kitais, ypač artimais asmenimis, iš to atsiranda saugumo jausmas. Vis dėlto kad pasitikėtum kitais, reikia turėti gerą lašą pasitikėjimo savimi.

Tiek įprastas, tiek ir kasdienybėje nelabai suvokiamas pasitikėjimas, giliau įsijautus, pasirodo esąs daugialypis dvasinis fenomenas. Jame nesunkiai įžvelgsime tikėjimą, žinojimą ir supratimą, lūkesčius, viltį, tikrumą ir kitokias protines, emocines būsenas. Kiekvieną iš jų vertėtų aptarti platesnės pasitikėjimo nuostatos šviesoje.

Pirmiausia kyla klausimas, ar pasitikėjimas yra tik viena iš tikėjimo, kaip pirmesnės nuostatos, apraiškų, nereikalaujanti atskiros paaiškinimo, ar priešingai – pačiame tikėjime nėra nieko, išskyrus pasitikėjimą? Atsakymai priklausys nuo to, kuo tikime, kuo pasitikime, pirmiausia atskirdami, ar tai religinio, ar pasaulietinio pobūdžio dalykai.

Su religija susijęs tikėjimas, kaip teigia vokiečių filosofas Kurtas Wuchterlis, reikalauja ne tik angažuotis, bet ir visiškai atsisakyti savęs, nepaisyti pasaulietiško proto argumentų. Toks tikėjimas nemėgsta abejonių ir klausimų, nes, jeigu abejoji, vadinasi, netiki. Pasaulietinė aplinka irgi verčia angažuotis, iš dalies net atsisakyti savęs. To reikalauja bet

kokia idealiais motyvais paremta veikla, tarkime, menininko, mokslininko kūrybinis tikėjimas savo vizijomis. Toks tikėjimas numato ilgalaikius tikslus, jų neatsisako, net jei reikia labai stengtis ir ilgai laukti, kartais suvokiant, kad sulaukti to, ko siekiama, apskritai nepavyks...

Bet pasaulietinis tikėjimas ir pasitikėjimas nevengia abejonių, nesibaimina kritikos. Pavyzdžiui, pilietis iš esmės pasitiki savo valstybe, tiki jos ateitimi, tačiau griežtai kritikuoja valdžios institucijas, įstatymus, jų taikymą. Tokią kritiką galima vertinti kaip savotišką pilietinę, kultūrinę „investiciją“, numanant, kad ji prisidės prie bendrojo gėrio. Kritiškumo dozė daro pilietinį pasitikėjimą blaivesnį, neleidžia pernelyg patikliai priimti politinio lyderio, idėjinio autoriteto žodžių.

Čia kyla klausimas, koks tikėjimo ir pasitikėjimo ryšys su žinojimu. Pasak populiarios nuostatos, tikėjimas ir žinojimas yra sunkiai suderinami. Bet filosofija laikosi kitokio požiūrio: supratimui reikia tikėjimo, o tikėjimui – supratimo. Nevertėtų manyti, kad tai viso labo senovinės mąstysenos paveldas. Ir šiuolaikinį gyvenimą reflektuojantys mąstytojai pripažįsta: dažnai nelabai aišku, ar žinome, ar tiesiog tikime, kad bus vienaip ar kitaip, bet, ko gero, nė nereikia to aiškintis. Svarbiau, koks žinojimas ir koks tikėjimas.

Kai tikėjimas ir pasitikėjimas kreipiami į bendruosius dalykus, nesvarbu, religinius ar pasaulietinius, tenka pasikliauti abstrakčia jų samprata, nes tikslesnis žinojimas čia vargu ar įmanomas. Kitaip yra, kai pasitikėjimas susijęs su konkrečiais dalykais – asmenimis, institucijomis, pareigūnais, žiniasklaida ir pan. Toks pasitikėjimas gali ir turi būti pagrįstas žinojimu.

Kad pasitikėčiau konkrečiu asmeniu, galėčiau už jį laiduoti, parašyčiau apie jį gerą rekomendaciją, turiu gana gerai jį pažinti. Nesant aiškesnio žinojimo, pasitikėjimas darosi rizikingas, gali virsti naiviu patiklumu. Senolė lengvai atiduoda santaupas iškalbingam sukčiui, nors viešojoje erdvėje gausu perspėjimų būti apdairiems. Vis dėlto ir žinojimu paremtas pasitikėjimas kartais klaidina.

Pasitikėjimo valdžios įstaigomis itin svarbi sąlyga yra būtent žinojimas. Aukštas pareigas užimantis asmuo, ypač tas, kuris priskiriamas politinio pasitikėjimo kategorijai, turi atitikti griežtus skaidrumo reikalavimus. Reikia stengtis tą pasitikėjimą pateisinti. Jo praradimas politikui reiškia karjeros pabaigą. Europinės aktualijos rodo, kad net visa valstybė gali prarasti pasitikėjimą tarptautiniame kontekste. Lietuvoje pastaruoju metu esama teigiamų požymių, leidžiančių manyti, kad politinė kultūra kyla ir tai stiprina visuomenės pasitikėjimo kultūrą.

Piliečių pasitikėjimas valdžios institucijomis didėtų, jeigu jų veikla būtų atviresnė, plačiau aiškinama, jei oficialūs asmenys nevengtų kalbėtis su visuomene. Uždarumas, užsisklendimas sukelia tirštą spėlionių, įtarimų miglą, kai nebeaišku, ar valdžia pasitiki savo piliečiais, ar tiki bent jau tuo, ką pati daro. Išsklaidyti nepasitikėjimo miglas nėra paprasta, daug kas priklauso nuo žiniasklaidos, bet ji įvairiabalsė, o jos patikimumas – atskirai aptartina problema.

Dar viena iš pasitikėjimo „oazių“ – teismai, jų darbo kultūra. Tai specifinė sritis, tačiau dėl to nemažėja didesnio aiškumo poreikis. Reikia, kad piliečiai geriau žinotų savo teises ir nusimanytų apie teisėtumą, o teisėjai suprantamiau aiškintų, ką ir kodėl jie vienaip ar kitaip nusprendžia, – tada nusistovės abipusis ryšys. Itin svarbu, kad teismo sprendimų kalba nebūtų perdėtai paini, sudėtinga. Tai ne tik Lietuvos problema, kai kurios šalys turi net specialią tarnybą, užtikrinančią geresnį teismų ir visuomenės tarpusavio supratimą.

Visais atvejais, kaip minėta, daug kas priklauso nuo žmogaus individualybės, tačiau ji kalba ne pati savaime, o tiek, kiek ją „prakalbina“ aplinka, kurios poveikis gali pasitikėjimą skiepyti, ugdyti arba priešingai – slopinti, gniuždyti. Artimojoje aplinkoje (šeima, mokykla, draugai) anksti pradeda megztis vaiko pasitikėjimas kitais, kaip tam tikras savęs „patikėjimo“, „atsidavimo“ kitiems būdas. Mažylis patiki tėvams ar globėjams savo poreikių tenkinimą, paauglys – draugui savo svajones, moksleivis – mokytojui savo išsilavinimo ugdymą, pacientas – gydytojui savo

sveikatą. Savaime suprantama, tikras, visavertiškas ryšys atsiras tik tuo atveju, jeigu ir „kita pusė“, kaip dialogo partnerė, pateisins su ja siejamus lūkesčius.

Įprasdamas pasitikėti artimais žmonėmis, vaikas įgyja ir tai, ką psichologai vadina ontologiniu saugumo jausmu – pasitikėjimą egzistenciniais gyvenimo pamatais. Iš esmės tai gilioji, sąžininga socialumo, vėlesnių darnių tarpasmeninių santykių prielaida.

Normaliai to „ontologinio jausmo“ raidai užtikrinti reikia, kad vaiko gyvenime netrikdomai kartotųsi kai kurie dalykai, pavyzdžiui, kad jis nuo mažens aplink save matytų tuos pačius veidus, girdėtų tuos pačius balsus, kad susiklostytų įprotis reikšti poreikius ir juos tenkinti, kad nusistovėtų netgi tam tikra kasdienybės rutina. Tokia patirtis gali daryti ilgalaikį poveikį, susijusį su asmens tapatybės suvokimu, atsparumu nepalankioms aplinkybėms, gebėjimu prieš jas atsilaikyti. Parodytas pasitikėjimas kitu asmeniu atitinkamai jį nuteikia ir įpareigoja – ne taip greitai nuvils tas, kuriam sakoma: pasitikiu tavim.

Vaikystėje sutrikę ryšiai su artimaisiais arba dažna jų kaita sukelia gilų nusivylimą, trukdo vaiko sąmonėje susidaryti emociniams pasitikėjimo pradmenims. Apima neslūgstantis nerimas, netikrumas, nesaugumas ir kitokios negatyvios buvimo pasaulyje, kuriame jautiesi svetimas, nemylimas, būsenos.

Vaikystė – geras pavyzdys, parodantis, kad nusistovėjusi gyvenimo tvarka, tam tikrų dalykų tęstinumas (nebūtinai inertiškas to paties kartojimas) yra būtina prielaida, padedanti žmogui nuo mažens jaustis saugiam, pasitikėti savimi ir kitais. Imkime pavyzdį iš kitos srities. Pirmaisiais nepriklausomybės mėnesiais, dar gerokai iki Lietuvos nepriklausomybės tarptautinio pripažinimo, itin svarbūs buvo kontaktai su Vakarų šalių politikais, diplomatais. Į politikus, vykdančius šią misiją, ne vienas kolega žiūrėjo su priekaištu, atseit kodėl į užsienį važiuoja vis tie patys asmenys (sovietinės mąstysenos reliktas, kai išvyka į užsienį buvo laikoma itin reta privilegija). Vykdamo ir ne „tie patys“. Bet skandinavų parlamentariai, su kuriais turėjome daugiausia kontaktų, leido suprasti: jiems nela-

bai patinka, kad iš Lietuvos atvyksta kaskart vis kitas asmuo, nes ir vėl reikia pokalbį pradėti iš naujo. Taip yra ir daugelyje kitų sričių – nesant pažinties tęstinumo, sunku pelnyti pasitikėjimą.

Nepamirškime ir priešingos nuostatos – nepasitikėjimo. Tai ne mažiau sudėtinga dvasinė būseną. Galima kalbėti apie nepasitikėjimą, paremtą žinio mis ir patirtimi, todėl pamatuotą ir esantį bendrame pasitikėjimo ir tikėjimo nuostatų lauke. Tačiau nepasitikėjimas gali kilti ir dėl išankstinio neigiamo nusistatymo, dėl neadekvačios reakcijos į situaciją, dėl paprasčiausio abejingumo arba net be jokios aiškesnės priežasties.

Niekuo „iš principo“ nepasitikintis žmogus linkęs griebtis alternatyvių, „aplinkinių“ išečių, nevengia ir nelegalaus elgesio. Nepasitikintis gydytojais ligonis ieško kelių pas kokį nors „liaudies daktarą“, tas, kuris sako, kad nepasitiki teismais, dažniausiai yra teisinis nihilistas, potencialiai nusiteikęs vykdyti „savo teismą“; tas, kuris lieja nepasitikėjimą savo valstybe, neina balsuoti, vengia mokėti mokesčius, suka emigracijos keliu; o religingos prigimties, bet Bažnyčia nepasitikintis individas lengvai pritampa prie kokios nors sekto ar egzotiško kulto...

Panašūs atvejai galbūt rodo ne ką kita, o vien tai, kad žmogus pasitiki kažkuo, kas netelpa į nusistovėjusios tvarkos rėmus. Subjektyviu požiūriu, galima sakyti, viskas gerai, pasirinkimo laisvė daug ką pateisina, tačiau objektyviai žvelgiant, tai vis dėlto nepadeda kurti pasitikėjimo kultūros kaip plataus patikimų socialinių ryšių tinklo.

Nors ir kaip aukštai vertintume demokratiškos visuomenės pasiektą tarpusavio pasitikėjimo lygį, sunku būtų paneigti faktą, kad kai kurie jos standartai, tarkime, pažiūrų ir įsitikinimų įvairovė, galimybė kiekvienam piliečiui viešai reikšti savo nuomonę visais klausimais, sukuria palankią terpę rasti nepasitikėjimui. Nuomonių raiškos laisvė yra viena iš pagrindinių demokratijos vertybių, tačiau atsiranda vienas negerumas – nuomonių reiškiėjai ne visada pasistengia jas gerai apgalvoti ir jaučia atsakomybę už viešai ištartą žodį. Negalima sakyti, kad to visiškai

kai nebūna, bet daug ką lemia išankstinės intencijos, kuriomis grindžiama vienokia ar kitokia nuomonė. Nuomonės nėra toks neutralus ir nekaltas dalykas, kaip galėtų pasirodyti. Jos visada išreiškia kieno nors interesus, dažnai turi konkretų adresatą, kartais daro gana ilgalaikį poveikį žmonių požiūriams ir vertinimams. Nūdienos mąstysenos akiratyje, kai toks aki-vaizdas nuomonių pliuralizmas, kai sparčiai nyksta skirtumai tarp rimtų ir nerimtų, svarbių ir nesvarbių dalykų, konstruktyvių ir destruktivių prasmų, kai netenka apibrėžtumo esminiai tautos, valstybės, dorovės klausimai, derėtų prisiminti prasmingus katalonų architekto Antonio Gaudi'o žodžius, kad mintis nėra laisva, ji yra tiesos vergė...

Laisvo žodžio visuomenė nesilaiko kriterijų, parodančių, kad nebūtinai kiekviena nuomonė yra „savaip teisi“, kad gali būti nepriimtinių nuomonių. Tokių kriterijų ypač reikia dabar, vykstant nuomonių „šaltajam karui“. Dažnai teigiama, esą visos nuomonės yra gerbtinos. Gal teisingiau būtų sakyti – gerbtinas kiekvienas savo nuomonę reiškiantis asmuo, bet ne tos nuomonės turinys. Visas nuomones „gerbiančios“, jos paprasčiausiai sulyginamos, o kartu ir nuvertinamos. Destruktyvias nuomones rikiuojant į vieną gretą su niekuo dėtais požiūriais, išlošia pirmosios. Žinoma, visada yra galimybė pareikšti „nuomonę apie nuomones“, o kai kurioms nuomonėms tiesiog būtinas stiprus „priešnuodis“. Vis dėlto balansas nekoks – atsiranda netikėjimas ir nepasitikėjimas viešai sakomu žodžiu apskritai, nesvarbu, iš kokios tri-
būnos tai daroma.

Skeptiškumas madingas turbūt visais laikais, tačiau kai kuriems žmonėms jis tampa neproduktyvios, nekūrybiškos, nepilietiškos laikysenos pamatu. Tikėjimą ir pasitikėjimą, kaip minėta, siejame su vertybinėmis nuostatomis, o skeptikams šito labai trūksta. Kaip ir nihilistai, jie neturi tikėjimo, pagrįsto vertybėmis. Paradoksalu, tačiau tas, kuris sako „netikiu niekuo“, dažnai yra potencialus lengvatikis, patikintis bet kuo. Ne kartą matėme, kaip asmenys, sakantys, kad atmeta „politikų demagogiją“, nueina paskui kokį nors populistinį „gelbėtoją“. Be to, kuo

„vedlio“ leksika radikalesnė, tuo skeptikams ji patrauklesnė. Nesiekiant lyginti skirtingo masto istorinių situacijų, vis dėlto vertėtų prisiminti, kad tiek rudasis, tiek raudonasis radikalizmas suvešėjo ne kur kitur, o visuomenėse, apimtose gilaus nusivylimo, netikėjimo ir nevilties.

Mūsų demokratiškos valstybės politinis gyvenimas nuolatos, ne be dalies tautiečių pagalbos, ima ir „užplaukia“ ant klampios politinės seklumos. Kuriam laikui tai sukelia nemažą sumaištį piliečių galvose. Valstybės gyvenimas tarsi „užsiblokuoja“, tokia būseną surija daugybę laiko ir jėgų, stumia į beprasmią susipriešinimą.

Sumaištys anksčiau ar vėliau nuslopsta, atrodytų, krizė lyg ir baigiasi. Deja, kiekviena tokia „istorija“ palieka po savęs tam tikrą užterštą semantinį lauką, viešojoje erdvėje paskleidžia gandus, neteisingas išvadas ir prielaidas, kurios ilgam „nusėda“ masinėje sąmonėje, didindamos priešpriešą tarp žmonių. Pavyzdžiui, apie „runkelius“ ir „elitą“ pirmąkart prabilta, atrodo, ne kur kitur, o „paksogeito“ istorijos pagrindinio personažo aplinkoje. Nuomonės apie valstybę, kaip tinkamą „privatizuoti“ objektą, atsiradimas sietinas su „valstybininkų“ aiškinimosi peripetijomis, taip kompromituojant pačią valstybės sąvoką.

Jeigu tokie šūksniai ir prityla, tai dar nereiškia, kad jie išgaruoja be pėdsakų, nes už jų slypi tam tikri požiūriai ir nusiteikimai. Tokiai leksikai ypač imlūs individai, neturintys aiškesnių vertybinių nuostatų, be to, ja tiesiog mėgaujasi dalis žiniasklaidos, tad sumaištingi šūksniai nesunkiai gali bet kada atgyti arba yra taip nuvalkiojami, kad išeina iš mados.

Pasitikėjimas tebėra būtinoji pilietinė ir moralinė visuomenės reikmė, nors naujomis sąlygomis daug kas keičiasi. Pavyzdžiui, pasitikėjimo, kaip asmenybiškos nuostatos, vaidmenį mažina informacinių ir kitokių technologijų teikiamos prognozavimo, modeliavimo ir panašios paslaugos.

Vis dėlto naujausi pasitikėjimo reitingo duomenys dvelkia optimizmu, nes, pasak vieno komentatoriaus, rodo, kad Lietuvos visuomenė kultūrėja, demokratiškėja ir vakarietiškėja. ■

ŠTAI IR JIS, MILIJARDINIS NOBELIO LITERATŪROS PREMIJOS LAUREATAS...

Evoliucijos antropologai nurodo, kad medžiotojų ir maisto rinkėjų gentys prasimanydavo maisto tiek, kiek jo reikėdavo alkiui numalšinti. O laisvu laiku darėdavo tai, kas nekelia streso: pasakodavo istorijas, dykinėdavo, žaisdavo su vaikais...

Vieno pramogų naujienų puslapio internete administratorius apie naujosios fotoreporterių kartos veikimo algoritmą pasakojo taip: dar tik išibėgėjant eilinės „žvaigždės“ sutuoktuvėms elegantiškai baltame žiemos fone, fotografai tiesiog ant sniego deda nešiojamuosius kompiuterius ir internetu „nukrauna“ bosams, ko pri-fotografavo. Priešingu atveju gresia, kad portalo šeimininkas paskambins ir pasakys: „Konkurentų puslapyje nuotraukos jau yra, o mūsų – ne. Pasiilgai problemų?“

Administratoriaus, patyrusio profesionalo, manymu, rašantiesiems šiuo atžvilgiu lengviau. Kol kas. Būtent.

Skaitmenizuotas tempas – tai ir yra tikrasis gyvenimas. Žmogų iš gatvės apninka rūpestis ar net panika, pamiršus ar pradanginus keturis savo išmaniojo telefono PIN kodo skaičius – juk gali tekti net pirkti naują telefoną.

„Šių laikų karą su narkotikais valdo statistika: su-sprogdintų laboratorijų skaičius, nupurkšti hektarai, su-naikinti kilogramai ir nužudyti sukilėliai. Kariai apdo-vanajami uždarbiu, atostogomis ir kitomis malonėmis, priklausomai nuo to, ar sėkmingai įvykdo kvotas“ (Magnus Linton. Kokainas. *Versus aureus*. 2015, p. 189).

Skaičiai, skaičiai, skaičiai... Praėjusiais metais Kini-joje kiekvieną dieną atsirasdavo po 10 400 kompanijų. Akivaizdu, nemažą dalį dėl įvairių priežasčių beveik

akimirksniu ištikdavo nesėkmė, jų gyvavimas, vos už-simezgęs, užgesdavo tarsi plaštakių.

Bet jei statistika visais atžvilgiais tokia įspūdinga, ar nėra taip, kad poetinis tropas apie gęstantį (nepas-tebimai) gyvenimą čia ne visai vietoje? Tropo grožiui skleistis reikia laiko.

Erichas Frommas knygoje „Turėti ar būti“ beveik prieš 40 metų teigė, kad *buvimas* – tai toks egzistavimo būdas, kai žmogus nieko neturi ir negeidžia nieko turėti, bet jaučia vienovę su pasauliu ir kūrybiškai pritaiko savo gebėjimus. Jau akivaizdu, kad „turėti ar būti“ irgi levitavo į matematinę lygtį *turėti=būti*. Matematika ir vėl valdingai reglamentuoja – šįkart būtį.

Esame pažengę gerokai toliau, negu atskleidžia ka-daise pranašiškais laikyti Franzo Kafkos žodžiai: „*Pats su savimi neturiu nieko bendra*.“ Kad bendrystė tapo indiferentiška, neasmeniška virtuali simuliacija, jau yra įvykęs faktas. Stephenas Marche's *New York Times* paskelbtoje esė „Epideminis beveidiškumas“ rašo, kad neregėto empatijos stygiaus tinkle priežastis ta, kad čia nematai kito akių. Tačiau niekam (ypač tiems, kurie iš tikrųjų dalyvauja gyvenimo šventėje) neberūpi nei to beveidiškumo priežastys, nei pasekmės.

Literatūrologo ir politologo (prieš kokius 15 metų toks profesijų derinys dar vertintas kaip tam tikras postmo-dernių laikų iššūkis) Frederico Jamesono suformuluota naujausių laikų diagnozė – *pastišas* arba mišinys – jau yra ne stebinanti ar piktinanti egzistencinė novacija, o rutininė praktika. Tikro gyvenimo šventėje bet kokios įžvalgos praslysta tik kaip dar vienas apibūdinimas api-

būdinimų okeane: „*Pastišas yra bejausmė parodija*“, – na, ir kas?

Dominuojančios vartojimo manijos (kuri yra tapusi „tikru gyvenimu“ arba jį įtikinamai atstoja) sąlygomis globalizacija veikia taip sklandžiai, kad jos beveik neįmanoma pastebėti, nes nebeliko asmenų, kurie netvertų nekantrumu pareikšti apie tai savo nuomonę. Na, gerai, netveriančių nekantrumu tikriausiai dar yra, bet „netikslinių grupių“ niekas arba beveik niekas nesiklauso – tam nėra laiko. Susiklosčius tokiai padėčiai, lyg ir yra pagrindas laikyti globalizaciją įvykusi egzistenciniu faktu, kurį jau irgi metas simboliškai padėti (kaip maito rinkėjų laikus, Renesansą, spausdinimo mašinos išradimą ir t. t.) į civilizacijos istorijos muziejų.

Nebent primintina pastišo diagnozės autoriaus pastaba apie autonominio subjekto išnykimą postmodernioje visuomenėje ir kad tai turi įtakos šizofreniškam savęs suvokimui. Maždaug, visą laiką nenumaldomai „žinių“ (kokių tik nori) „košiamas“ asmuo galų gale vis tiek palenkiamas aukoti privatumą dalyvavimo naudai. Arba jam prastai baigiasi...

Bet ir šiuo atveju esama priežasčių abejoti, ar pastišas ir šizofrenija *dar tik* imasi vartotojų visuomenės mentoriaus vaidmens, o tikrovė *dar tik* pradedama transformuoti į vaizdus arba laikas – į amžiną dabartį. Nors turimas omenyje naratyvas, būdingas XXI amžiui, kuris „noksta“ kol kas tik pusantro dešimtmečio, net ir šiuos dešimtmečius skiriantis atotrūkis tarp egzistencinių patirčių įgauna vis daugiau prarajos (su konotacija „praryti“) požymių. Socialinio tinklo *Facebook* įkūrėjas Markas Zuckerbergas rugpjūčio 28-ąją pranešė užregistravęs, kad vienos dienos tinklo vartotojų skaičius perkopė milijardą. *Facebook*, startavęs 2004 m. vasarį, iš pradžių buvo skirtas Harvardo universiteto studentams, taigi globaliu mastu pradėjo nuo nulio. Atrodytų keista, jei tą milijardą per kiek daugiau nei dešimtmetį kas nors būtų suvaręs prievarta.

Jei ir kyla kontroversijų dėl „priimtino“, tai nebent psichologinėje ar geopolitinėje plotmėje. Antai šios vasaros pabaigoje įsiplieskė ginčas tarp Vokietijos vyriausybės ir *Facebook* dėl jame plintančios įvairios (būtent!) informacijos vokiečiams ypač jautria Holokausto tema.

Berlynas pareikalavo reiklesnės tokių tekstų priežiūros šiame socialiniame tinkle. Ginčas kurį laiką virs karštais, bet abi pusės jį spręs (jei dar neišsprendė) būtinai konstruktyviai, atsižvelgdamos į tai, kokia didžiulė Vokietijos interneto rinka.

Pastišą kaip ir šizofreniją tam tikri egzaltuotesni sluoksniai neabejotinai (taip ir norisi „užsimiršus“ pridurti – iš inercijos) tebeadoruoja. O tyrimai rodo, kad vaikai nuo aštuonerių metų didžiąją laiko dalį praleidžia prie kompiuterio arba (dažniau) *iPado*, tad greitai pripranta slysti paviršiumi. Tai, kas iki skaitmeninės eros buvo madingai vadinama būtimi, dabar iš stilistinių filosofavimo aukštumų nuleista iki „serfingo“ per psichoanalitinių interpretacijų bangas prieraišumo, konfliktų ir kitomis temomis. Nieko daugiau.

Todėl kur kas rezultatyviau dėti (puikus, nes slengo lygmeniu vis dar daugiaprasmis žodis) į šalį asmeninę vertybinę laikyseną (juo labiau moralizavimą), juk tai bet koku atžvilgiu visiškai neperspektyvu.

* * *

Ernstas Cassireris ir Susan Langer yra gražiai nurodę, kad su tikrove galima santykiauti ne tiesiogiai, o pasitelkiant simbolius. Kai turime reikalų su simboliais, svarbu ar net svarbiausia įvaldyti savo stilių arba „autentišką kalbą“. Menas pagal apibrėžimą irgi neabejotinai yra simbolinis procesas.

Pavyzdžiui, muzika kaip nuolatos kuriamas stilius, taigi ir nuolatos kuriama kalba, savo prasmę ir turinį atranda, sąveikaudama su kultūros kontekstais. (Donatas Katkus. Naujoji muzika: ką jai reiškia skonis ir ateitis? *KB*. 2015, nr. 6, p. 70). „Literatūros terminų žodyno“ 1-ame sąsiuvinyje, skirtame romano žanrui (*Baltos lankos*. 1995), nurodoma: „*Kiekvienas romanas – savo epochos reprezentantas, tad iš esmės skyrėsi nuo ankstesniųjų; romanistai pagal savo skonį ir estetiinę programą atrasdavo naujas formas, stilius, pasakojimo būdus*“ (p. 13).

To paties žodyno 2-ame sąsiuvinyje „Eilėdara“ (*Baltos lankos*. 1998) rašoma apie devynias pagrindines europinės eilėdaros sistemas, kuriomis ištikimai rėmėsi

poetai skirtingais laikais adekvačiai fiksavo tų skirtingų laikų subtiliausius seisminius dvasios judesius. Kitaip tariant, atspindėjo laiko dvasią. Arthuras Rimbaud poetui simbolistui sakė: „*Tu esi pranašas, tu privalai būti pranašas.*“ Friedrichas Nietzsche lyg ir apibendrinamas konstatavo: „*Menas egzistuoja tam, kad mes nežūtume nuo tiesos*“ (p. 18).

Kalbant apie dabartį, kyla jau visiškai neironiškas klausimas: kur dabar tas nuolatos kuriamas stilius? *Studios Disney* sumanytus (o ne pagal tradicinę, amžiais gludintą procedūrą sukurtus) spektaklius galima pritaikyti ir rodyti bet kur – JAV, Europoje, Kinijoje, Japonijoje... Pavyzdžiui, Kim Hyun Tak spektaklis „Medėja medijose“ suprantamas ir mažai žinantiesiems (net ir visai nieko nežinantiesiems) apie Medėją, mat labiau primena globalios komunikacijos pratimą negu antikinio mito interpretaciją. Nacionaliniai teatrai stato standartizuotas klasikos kūrinių versijas, spektaklių ištraukos privaloma tvarka dar iki premjeros dedamos į *You Tube*. Kaip irgi gražiai, bet paneigdamas Cassirerio ir Langer įžvalgas, yra nurodęs Raymondas Williamsas, nuo individualios formos pereinama prie visuotinės.

Globalių mainų sąlygomis laikytis įsikibus kultūrinio išskirtinumo yra tiesiog nerentabilu, todėl ir naujo stiliaus, „*sąveikaujant su kultūros kontekstais*“, kurti neapsimoka. Svarbiausia nepažiopsojus išskirti į milžinišku greičiu lekiantį, nenumaldomai „migrantį“ globalaus gyvenimo traukinį. Tempas, kaip privalomoji „protokolo“ dalis, paradoksaliai svarbus tuo atžvilgiu, kad pats save aktualiai naikina – nors jis yra vienas iš sandų, bene tiksliausiai apibūdinančių dabartį, tačiau aptikti regimus jo požymius, savybes (išskyrus, žinoma, statistiką) beveik neįmanoma. Nebėra reikalo nei dar kartą aptarti tempą (kaip savaime suprantamą dalyką), nei demonstratyviai (arba ne) jį ignoruoti (tai lyg ir vadinama kontempliacija).

Beje, apie strateginę lankstumo naudą, žvelgiant į tolimą (arba nebelabai) globalaus verslo ateitį: Japonijoje robotai jau laidojami lygiai taip, kaip ir žmonės.

Globalizuoto kūrinių pageidautina „lemtis“ – virsti registruotu prekės ženklu, kuris pagal apibrėžimą yra standartinis, taigi standartinės rinkodaros procedūros

reikalauja jį kuo greičiau išplatinti, užuot į jį gilinusi ir kontempliačius. Kitaip tariant, jokių „iššaknijimų“. (Simptomiška, kad lietuviškų radijo stočių *didžėjai*, anonsuodami skambėsimą postindustrinę muziką, vadiną ją ne kūrinium, bet „darbu“...)

Pasak Alaino Brosat, gyvename kultūrinės demokratijos sąlygomis, taigi dabar viskas yra kultūra. Modernizmo ideologijos neatsikračiusiam „pranašui“ lieka tik konsumeristinė pramoga pro langus, lyg tyčia neuždangstyti užuolaidomis, pavydžiai žvilgčioti į skonin-gai apstatytas vidurinėsios klasės vartotojų svetaines, kur stilingai užkandžiauja ir gurkšnoja nepriekaištingai stilingi žmonės...

***

Yra tokia lyg ir laki, nors iš pažiūros gremėzdiška, sąvoka „*pasaulio kompresija ir stiprėjantis pasaulio kaip visumos suvokimas*“ (Manfred Steger. *Globalization*. Oxford University Press. 2009, p. 13). Vienu iš „...*kompresijos visumos suvokimo*“ padarinių galima laikyti neįtikėtiną naratyvų dauginimosi spartą, kai faktas ne tik anonsuojamas, bet ir interpretuojamas, dar prieš jam įvykstant. Tai kelia tikrą šurpą tiems, kurie tebegyvena praėjusio amžiaus 8-ojo dešimtmečio realijomis.

Žiniasklaida, pasak Tosakos Junas, užuot informavusi, pradeda diktuoti naujas konsumerizmo formas, ir iš esmės tai klausimas, kas rašys istoriją iš naujo. Kuo toliau, tuo atkakliau į sąmonę braunasi prielaida, kad niekas nerašys – žmonija jau kurį laiką įžengusi į „prasingo plepėjimo“ etapą, nesvarbu, ar to intencija būtų geopolitinė, ar viešųjų ryšių akcija, ar „žodinė (ypač) kūryba“. Ši situacija asmenims, vis dar gyvenantiems praėjusio amžiaus, tarkime, 9-ojo dešimtmečio realijomis, psichologiškai keblu – viešojo erdvė, užuot pateikusi išganingus atsakymus, po kurių „palengvės“, tiesiog „išberia“ galimus jų variantus, o žmogui, jautriai būtybei, juk reikia, kad „lemtingai galutinius“ atsakymus pateiktų autoritetai, tada neturės pats plūktis prieš neaprepiamą interpretacijų laviną.

Facebook milijardas irgi turi teisę į saviraišką, į *selfie*, kuriam Lietuvių kalbos komisija jau rūpestingai suteikė

lietuvišką atitikmenį „asmenukė“. Google surinkę žodį *selfie*, gausite apie 242 milijonus nuorodų. Net lokali ir šviežia „asmenukė“ surenka jų apie 140 tūkstančių... Gyventi, gilinantį į „pasaulio dvasią“, darosi sudėtinga, gal net neįmanoma.

Dėsninga, kad dalis publikos renkasi „serfingą“, kita dalis vėl dairosi to, kas vis paslaptinčiau įvardijama „tradicinėmis vertybėmis“. Tiesa, jei dabar vykstančią „mentalitetų partiją“ išloš Kremliaus „tradicionalistai“, specialiųjų tarnybų augintiniai, mokantys reflektuoti tikrovę tik nuo vienos operacijos iki kitos, niekas istorijos apskritai nerasys, nes galų gale neliks ir nugaletojų.

Logiška, kad vis paklausesnės dokumentinės ar iš dokumentinio (pavyzdžiui, istorinio) audinio siuvamos knygos. Antai 2010 m. balandžio 18 d. *Times* paskelbtą XXI amžiaus pirmojo dešimtmečio geriausių knygų šimtuką pradeda Pulitzerio premijos laureato Cormaco McCarthy'o romanas „Kelias“, antroje vietoje – Irano rašytojos ir dailininkės Marjanės Satrapi autobiografinis (būtent) romanas „Persepolis“, trečią vietą užėmė JAV prezidento Baracko Obamos apmąstymų knyga „Mano tėvo svajonės“. Joannos Rowling „Haris Poteris ir mirties relikvijos“ atsidūrė 17 vietoje, Harukio Murakamio „Aklas gluosnis, mieganti moteris“ – 73-ioje. Užtat JAV Kongreso ataskaita apie 2001-ųjų Rugsėjo 11-osios įvykius, išleista atskira knyga, užima 23 vietą, Oksfordo biografinis žodynas – 27-ą.

Atkreipkime dėmesį: *Times* paskelbė dešimtmečio šimtuką, tam dešimtmečiui dar nė nepasibaigus, – čia kalbu apie tai, kad rezultatas, kaip ir turi būti, yra aiškus dar prieš finišą. Laukti nėra kada, reikia tinkamai ir kvalifikuotai „susikubti pataikyti“ laiku, tik tada galima tikėtis sėkmės, kuri efemeriskai trumpalaikė. Kitokių sėkmės variantų nebeliko. Kaip minėta, toks pats reagavimo algoritmas tinka bet kuriai gyvenimo sričiai. Gyvavimo formų margumyne objektyviai nėra pagrindo svarstyti apie kažkokią globalią estetiką – to ėmėsis narsuolis bematant „išsinarintų smegenis“ ir taptų neurasteniku.

Niekam ne naujiena, kad internetas čia ir dabar gali paskleisti po visą pasaulį bet ką, pradedant drėkinamosiomis servetėlėmis, baigiant nihilizmo filosofija (tiesa, dėl antrosios aktualumo rinkai kyla abejonių). Viskas

aišku iš karto, paslapties (taigi ir savito stiliaus) institutą sklandžiai pakeitė garso takelio rutina. Dabartizmas.

* * *

Kaip minėta, įvairiose planetos vietose vis dar esama egzaltuotesnių sluoksnių, kurie kilniai piktinasi sąvokas iškraipanciais *didžėjais* ir tuo, kad netgi terminai jau virsta vartojimo prekėmis. Indiferentiškus dabarties laikus tie sluoksniai net nuotaikingai moralizuoja – tai turbūt viena iš paskutinių literatūriškumo apraiškų Žemėje, tarsi skaitytume „oberiutų“ romaną ar žiūrėtume *Monty python* kartos režisieriaus filmą.

„Visur jaustis kaip namie“ – jau ne siekiamybė, o įprastas būvis vis didesnei planetos gyventojų daliai. Viskas priklauso nuo asmeninio pasirinkimo – į angalkalbį kultūrinį kolonializmą, pasiekusį pergalę *de facto*, galima pagiežingai žvilgčioti iš „teisulių pakampės“ arba atvirkščiai – stengtis iš to kontroversiško paveldo išpešti bent šį tą pozityvaus.

O kuris žmonių civilizacijos palikimas nė lašelio nekontroversiškas ir egzistenciškai „tyras kaip ašara“? Johanas Huizinga veikale „Viduramžių ruduo“ pasakoja, kad dvasingi gotikinių katedrų statytojai savo vilkstinėse veždavosi vieną kitą laisvo elgesio moteriškę kūniškiems poreikiams tenkinti. Niekas asmeniškai... Šios frazės pabaigą visi seniausios išmokę iki automatizmo. Beje, vieną grafą, pasišovusį dirbti dykai, dvasines vertikales statantys meistras tiesiog nustūmė nuo pastolių. Už tą patį – už dempingą.

Beje, gal lietuviai kada nors nustos išdidžiai juoktis iš Amerikos pamišimo dėl statistikos, pavyzdžiui, dėl profesinių kvotų ne tik pagal išsilavinimą, amžių, bet ir pagal rasę bei lytį? Tenykštė publika tam pasirengusi – šiuo metu vien statistiniais argumentais besiremianti JAV apklausų pramonė „suka“ maždaug milijardą dolerių. Respondentai, gal kiek pavargę nuo veržlaus apklausininkų įkyrumo, kartais pikta pabumba (2006-aisiais tik 34 proc. apklaustų amerikiečių tikėjo apklausų patikimumu), tačiau tai įprasta verslo ritualo rutina. Apklausos, kaip mąstymą standartizuojantis asmeninio stiliaus reduktorius, tinka visais gyvenimo

atvejais. Beje, kaip ir *google.translate*. Lietuviškoje vietoje erdvėje palyginti nesunku atskirti, kurie tekstai, tik minimaliai „aptvarkyti“, konvejerio principu skelbiami po *google.translate* kepure. Ypač jei skaitantysis daugiau laiko praleidžia naršydamas po tarptautinę žiniasklaidą. Deja, ją rinktis skatina ir vilčių neteikiančios objektyvios priežastys, sietinos su lietuviškąja vietoje erdve. Likti provincialu dabar ne tik nemadinga, bet ir egzistenciškai pavojinga.

* * *

Tokiomis aplinkybėmis konjunktūriškai svarbu ar net svarbiausia įvaldyti nuosavą stilių, „autentišką kalbą“. Tai nebūtinai reiškia (tiksliau tariant, visai nereiškia), kad tie, kurie juos įvaldo, netveria nekantrumu pagal galimybes atspindėti tikrąją reikalų padėtį. Priežasčių „netverti nekantrumu“ gali būti visokių, todėl imperatyvias pretenzijas į „autentišką kalbą“ čia ir papildo užuomina į konjunktūrą. Kas sakė, kad retorika turėtų stengtis, bent jau puoselėti ambiciją perteikti tikrąją padėtį? Išmanantys reikalą juk visada žino ir pragmatinę moralizavimo („moralinio nerimo“) arba stilizacijos vertę (konjunktūra įskaičiuotina būtinai).

Pavyzdžiui, „moralinis nerimas“, kaip rašytojo socialinio, egzistencinio, konjunktūrinio (dėl motyvų eilės tvarkos pagal jų reikšmingumą rašantysis nėra tikras) statuso garantas, per pastaruosius du dešimtmečius keitėsi hiphopo ritmu. Studijos, skirtos pereinamuoju laikotarpiu Lietuvoje (į)vykusioms rašytojų padėties permainoms, nėra, bet Milda Keturakytė straipsnyje „Rašytojų sąjungos ir rašytojo drama Lietuvos nepriklausomybės kontekste“ (*Naujasis židinys-Aidai*, 2015, nr. 4) primena konjunktūrinę žodžių junginio „kūrybinė sąjunga“ svarbą – priėmimas į ją, nariui suteiktas „rašytojo“ vardas reiškia ir aukštesnį socialinį statusą.

Pasak autorės, „*Danielius Mušinskas [...] išsakė savo ir daugelio kitų utopistų svają: „Mums reikalinga tokia Sąjunga ir toks Litfondas, kuris priėmus naują narį į Sąjungą, apsilankytų jo namuose, pažiūrėtų kaip gyvena ir pasakytų: iki šiol buvai kūrybos ir gyvenimo kankinys, dabar bebūsi tik kūrybos kankinys.“* Pasakyta ne taip

ir seniai, 1989 m., o skamba tarsi „nepakeliama būties lengvybė“. Prisiminus aplinkybę, kad Mušinskas nuo 1994-ųjų yra vienintelio šalyje specializuoto literatūrinio mėnraščio vyriausiasis redaktorius, lengvybė darosi dar nepakeliamesnė.

Be abejo, istorija mūsų akivaizdoje tirštėja ir kondensuojasi tokiu mastu, kad pati save eliminuoja iš kaleidoskopiškai kintančių įvykių lauko. Sekti, juo labiau registruoti jos chronologiją nebėra laiko, kurio katastrofiškai trūksta kitiems egzistenciškai svarbiems reikalams. Nebent pavyktų prisiliesti prie egzaltuotesnių sluoksnių, tiesa, globali spektaklio visuomenė jų nei paiso, nei klauso.

Kita vertus, nestokojant užsispyrimo, galima pusbalsiu byloti sau arba vis tiems patiems vis tą patį. Pavyzdžiui, Alanas Jude'as Moore'as elegiškai elegantiškai pripažįsta: „*Airijoje poezija (bent jau dabartinė) turi gyventi slapta-me skyriuje [...] Visi žinome, kad išlaikyti poezijos knygą paslaptįje visai nesunku.*“ (*bernardinai.lt* 08-12). Kaip sakoma, kiekvienas turi teisę likti nepastebėtas. Tiesa, partizaninė laikysena anksčiau ar vėliau gresia baigtis falsetu egzistenciniame rezervate, į kurį iš pradžių pusbalsiu bylojęs poetas (na, jei norite, apskritai rašytojas) užsidaro pats. Dabarčiai netrūksta sumaišties karalystės požymių, o pastišas anaipol nepalengvina gyvenimo, ypač tiems, kurie linkę į pastovumą, prisirišę prie kantriai puoselėjamo savo stiliaus. Bet kokie universalūs receptai (pavyzdžiui, kaip išlikti bent sąlygiškai ramiam, kai tikrovė iš tikrųjų intriguoja) vargu ar įmanomi.

Beje, „tekstai dėl tekstų“ kartais ima ir aktualizuojasi kiek netikėtomis aplinkybėmis visiškai netikėtose vietose. Saugumo konsultantas, atsargos karininkas Iraklijus Komachidzė rusų kariškių buvimą Rytų Ukrainoje įrodo, remdamasis faktine medžiaga, paimta iš interneto (nuotraukomis, komentarais ir t. t.). Prezentaciją kategoriškai apibendrina iki skausmo pažįstama frazė, kurią ypač primygtinai dera priminti, kai kalbama apie internetą: „*Rankraščiai nedega.*“ Šiame kontekste tai gryniausia parabolė. Beje, kaip metodas ji galėtų būti viena iš nebegausių alternatyvų bylojimui pusbalsiu.

Tai maždaug tiek iš Williama Shakespeare'o ir Roberto Musilio su Kristijonu Donelaičiu. ■

METAPROTAS

Sapnavau dalyvaujant diskusijoje. Tartum apie pasaulį ir Lietuvą. Apie žmonių pasaulio santykį su metapasauliu, kuris vis dėlto yra, kadangi būna kitkart neryškiai nujaučiamas, numanomas, ne vien dirbtinai išmąstytas tarp begalinių galimybių mūsų žemiško proto gimnastikose. Ir kur čia Lietuva, ar išvis esą (būtų) apie ką kalbėti.

Laikas kalbėtis apie kitokį protą, rengtis ir susitikimui su juo.

Imkim vabalą ir žmogų. Vabalas tobulas, o žmogus netobulas, bet lyg aukštesnis. Tai iliuzija, nes žmogus vabalų nesuvalgys, vabalai jį suvalgys. Laikinai pabūnam vabalų planetoj. Mes dar nesupratom vabalo intelekto ir ką jis apie viską galvoja. Pasipučiam savo netobulume ir užsidarom vartus neva „žemyn“. O aukštyn?

Ten yra kita proto ir visko suvokimo dimensija, kurioje ir kuriai mes, žmonės, esame tokia pat rūšis kaip vabalai.

Kai nesijaučiam esą visuma su viskuo (mūsų atžvilgiu tariamai „žemyn“), liekam be galo vieniši ir beviltiški. Ar iš tos nevilties prasimanėm Dievą, ar jo idėja tėra signalas apie esamybę, kad iš viršaus ne vien palyja, ne vien sklinda žvaigždžių šviesa, – štai kur klausimas. O kas yra aukščiau žvaigždžių aukšnių? – klausė poetas. Jiems kartais blyksteli.

Jau dinozaurai buvo pradėję vaikščioti, pakėlę galvas, imti daiktus priekinėmis kojomis, taigi ran-

komis, – ėmė virsti žmonėmis. Tik štai meteoritas pakeitė priešistorę.

Bet nesuklyskime, savo ribotume manydami, kad „aukščio“ matmenys, kas ten būtų aukščiau ar žemiau, yra kokia nors tikrovė, didesnė bei tikresnė negu vien regėjimo organų dovana. Kažin ar vabalas ją turi, nors mato, milžiniškos jo akys ypatingai tobulos. Kita vertus, iš saulės planetos ateina ir šiluma, mūsų vargšė gyvybė. Kaip tik dabar, kai rašau apie savo sapną, pajūrio Besočiuose saulė teka, jei būčiau net visai aklas, vis tiek jausčiau, iš kur sklinda šiluma.

Iš ten, kitur, kas iš tikrųjų yra čia. Kaip Lietuva yra čia ir visur.

Metaproto atžvilgiu suvoktina, kad ir ši ataskaičio sritis – tiesiog kitur, kur mūsų nėra, nors neužsikirkim, neva sąlyčio taškai neįmanomi. Saulė vis dėlto yra čia. Ir vidinė saulė. Metaprotas gali pasidomėti ir vabalais. Pavyzdžiui, tais, kuriems kyla klausimų.

Jei bent pasidomi, randasi nesuvokiamų ženklų.

Kai randasi visai nesuvokiamų ženklų, gal tai liudijimas, kad kažkas mumis domisi. Yra!

Tekstas, kurį sudursčiau, pratęsdamas asmeninį sapną, galėjo būti trumpesnis. Arba kur kas ilgesnis, pereinantį į mąstyklę. Protaknygė, ji bus. Dabar vyrauja veidaknygė, be proto.

Gal dar pats grįšiu ir pabaigsiu. ■

Ruslanas BARANOVAS

PRAKTINIO PROTO AKLAVIETĖ

Tęsiant diskusiją apie filosofiją, išmintį ir praktiką

Kultūros barų 2015 m. nr. 5 Simas Čelutka ir Aistė Noreikaitė atsiliepė į Lauryno Adomaičio straipsnį „Praktikos vieta tarp filosofijos ir išminties“. Pagrindinė abiejų atsakymų mintis yra ta pati: egzistuoja politinė/moralinė veiklos sritis, kurios principai iš esmės skiriasi nuo tų principų, kuriais pasaulio suvokimą grindžia mokslas arba metafizika. Todėl ką nors veikdami, mes vadovaujamės ne moksliniu ar metafiziniu, bet praktiniu protu. Iš tokios sampratos išplaukia toli siekiančios išvados: žmogaus veiklos sritis negali būti tiriamą moksliai, todėl neįmanomas joks žmogaus, politikos ar moralės mokslas. Bandysiu rekonstruoti Čelutkos ir Noreikaitės pozicijos prielaidas, norėdamas parodyti, kad praktinis protas, kuris skiriasi nuo teorinio proto, sukelia daugybę neišsprendžiamų problemų.

Kad geriau suprastume reikalo esmę, turime grįžti prie ištakų. Eksperimentinės gamtotyros atspirties taškas buvo gamtos kaip tikslaus mechanizmo, pavaldaus griežtoms taisyklėms, supratimas. Gamtotyrininkai tikėjo, kad žinodami visas priežastis jie galėtų nuspėti visas pasekmes. Kitaip tariant, eksperimentinės gamtotyros pagrindas buvo determinizmas: gamtoje nėra laisvės, visi įvykiai turi priežastis, kurios savo ruožtu turi savas priežastis ir taip toliau. Būtent prieš tokią tikrovės sampratą visų pirma nukreiptas praktinis protas. Bet problema turi ir daug gilesnes metafizines šaknis, ją nulemia tam tikras atsakymas į pamatinį metafizikos klausimą „Kas yra?“ Kadangi eksperimentinė gamtotyra pripažįsta tik vienos rūšies esinius, t. y. materiją, ji redukuoja sąmonę į jos materialumą. Alternatyvus atsakymas skamba taip: visi daiktai yra vienodi, jie sudaryti iš materijos ir jai pavaldūs, išskyrus sąmonę. Tad egzistuoja du visiškai skirtingų rūšių esiniai: materija ir sąmonė.

Žinome, kad į pamatinį metafizikos klausimą pirmasis atsakė Dekartės'as. Būtent todėl praktinio proto, o bendriausia prasme laisvos sąmonės, problema graikams nebuvo svarbi. Tai moderniojo pasaulio problema.

Tiek Čelutka, tiek Noreikaitė, kalbėdami apie praktinį protą, vadovaujasi Kantu. Tai svarbu pabrėžti, bandant tiksliau suformuluoti praktinio proto problemą. Visi trys praktinio proto problema, atrodytų, laiko visų pirma ne tai, kas tas protas yra, bet sprendinius, kuriuos šis protas atlieka. Įdėmiai perskaitykurią nors Kanto kritiką, įsitikinsite, kad pats protas (ar intelektas) yra aprašomas tiek ir tik tiek, kiek to reikalauja dalykas, kurį protas bando suvokti tuo metu. Todėl Grynojo Proto kritikoje sąmonė turi stebėjimo formas, laiką ir erdvę, kategorijas, t. y. tai, ko reikia, kad ji galėtų suvokti konkretų daiktą. Taigi kas yra protas, o šiuo atveju, praktinis protas, nulemia tai, kokią „tikrovę“ jis prieš save mato, arba tai, kokią moralinį ar politinį sprendinį jis atlieka. Kitaip tariant, visos šios filosofijos yra ne Proto, bet objektų, sprendinių, veikimo filosofijos. Tai įvardiję galime tiksliau suformuluoti praktinio proto gynėjų tezę: tikrovėje egzistuoja procesai arba veiksmas, kurie yra laisvi, nedeterminuoti ir nulemti tik jiems būdingų principų. Taigi galų gale klausimas apie praktinį protą remiasi teiginiu apie tam tikrą būklę, laisvę ir iš jos išplaukiančias išvadas.

Taip suprasdami problemą, galime kelti paprastą klausimą: kaip suprasti pasaulį (kitai tariant, atsakyti į pamatinį metafizinį klausimą), kad išgelbėtume tiek praktinį protą (t. y. laisvę), tiek išlaikytume teorijos galimybę? Aptarkime šešias pozicijas, daugiau ar mažiau išsėmiančias, bent istoriškai, įmanomus atsakymus:

1. Viskas yra materija, o ji pavaldi priežasties ir pasekmės dėsniai. Todėl laisvė yra tik iliuzija: tiek tai, kaip

elgiasi fiziniai kūnai, tiek tai, kokie veiksniai priverčia žmogų pasirinkti vieną arba kitą sprendimą, net ir politiniai klausimai gali būti ištirti moksliskai, o atsakymai nustatyti be paklaidos. Nusprendę *CocaColą* pirkti vietoj *Pepsi*, jūs manote pasirinkę, bet išties tai tik reakcijų, įvykusių neuro lygmenyje, rezultatas. Jas galima tiksliai ištirti ir net specialiai sukelti tam, kad pasirinktumėte tai, ko nori mokslininkas. Tai pozicija, buvusi populiari gamtotyros ištakose. Praktiniam protui joje vietos nėra.

2. Visa tikrovė pavaldi dėsniams, egzistuoja amžina ir nekintama tiesa, kuri yra regimojo pasaulio, daugiau ar mažiau nukrypusio nuo jos, pagrindas. Tačiau taip jau yra, kad tos tiesos negalime pažinti. Mes – riboti. Vis dėlto teorinio pažinimo rezultatai iš principo gali ir turi būti tiesiogiai perkelti į praktiką. Šiandien tai ganėtinai populiari pozicija. Tačiau ir ji nepripažįsta esminio praktinės ar moralinės srities išskirtinumo, yra švelnesnė, kuklesnė ir linkusi į kompromisus darnaus sugyvenimo dėlei.

3. Trečioji pozicija – Noreikaitės ginamas kantizmas. Kanto filosofija yra sofistikuotesnė negu pirmos dvi pozicijos. Mes nežinome, kas egzistuoja. Bet pasaulis mums pasirodo skirtingai: kartais kaip priežastingumo dėsnių valdoma materija, o kartais kaip laisvas praktinio veikimo arealas, arba, kaip sako Kantas, „*tikslų viešpatija*“. Noreikaitės teigimu, taip Kantas suderina praktinio ir teorinio veikimo sritis. Vis dėlto Kanto pozicija mus atveda prie daugybės neišsprendžiamų problemų.

a) Mes nežinome ir negalime žinoti, kas egzistuoja. Todėl Kanto filosofija yra adomaitiškai suprantamos teorinės filosofijos pabaiga. Ne veltui pats Kantas sako, kad metafizika turi užleisti vietą kritinei filosofijai.

b) Kantas praktinio proto niekaip nesuderina su teoriniu. Situaciją jis suvokia taip: pasaulis yra esmingai skilęs ir nežinia, kaip jį sulipdyti. Teorinis protas yra praktinio proto priešingybė, jo antitezė.

c) Kantas nepaaiškina ir to, kaip mes, laisvos būtybės, galime veikti materialiam pasaulyje, kuris yra determinuotas. Todėl, nors Kanto filosofija ir postuluoja ontologinį praktinio proto savitumą, ji niekaip jo nepaaiškina. Todėl keista matyti, kaip į Adomaičio klausimą apie praktinį protą atsakoma paprasčiausiai jį postuluojuant.

4. Ketvirtoji pozicija Čelutkai ir Noreikaitei nėra pri-

imtina, nes dėl praktinės veiklos srities jie nenori aukoti teorinės. Ši teorija teigia, kad visos žmogaus veiklos yra praktinės, tai jo laisvės išsipildymas. Tokia linkme Kanto filosofiją pastūmėjo Fichte, kurį būtent todėl ir laikome pragmatizmo filosofijos pradininku. Šis daiktas yra stalas todėl, kad mano pažinimas normatyvus, kuriantis taisykles. Stalo „stališkumas“ atsiranda ne iš jo paties, bet iš mano pažinimo, iš bendruomenės, iš kalbos. Todėl teorinė filosofija yra tik praktinės filosofijos dalis. Dar radikaliau šią poziciją suformulavo Marxas: teorinė filosofija pati yra tik praktinių interesų pasireiškimo arena, todėl teorinė filosofija yra ne kas kita, o ideologija.

5. Penktoji pozicija – kvantinis indeterminizmas. Pasaulis, anot jos, yra vienmatis, tačiau pavaldus ne determinizmui, o indeterminizmui. Kitaip tariant, yra galimybė, kad daugybę kartų kartojant tą patį veiksmą, jo pasekmės bus vis kitokios. Tai tiesiog atsitiktinumas. Gamta žaidžia kauliukais. Tiesa, praktinio proto klausimu ši pozicija nieko gero neduoda. Ar jūsų veikimas yra visiškai nulemtas taisyklės, ar pavaldus aklam šansui, nei vienu, nei kitu atveju laisvės vis tiek nėra.

6. Pastaroji pozicija teigia, kad išties niekas nėra determinuota, net nėra tikimybiška. Viskas yra chaosas. Tai skamba taip neįtikėtina, kad vargu ar kam nors šaus į galvą ginti tokią poziciją... Tačiau spekuliatyviojo realizmo atstovas Quentinas Meillassoux, regis, kaip tik tą ir daro. Sunku pasakyti, kaip ši pozicija apskritai paaiškintų proto atsiradimą šiame absoliučiajame chaose.

Kaip matome, nė viena iš aptartų šešių pozicijų nėra tinkama praktiniam protui teoriškai apginti. Turint omenyje, kad jos daugmaž aprėpia visas galimas laikysenas, Čelutka su Noreikaite atsiduria sudėtingoje situacijoje. Išėitis iš jos, regis, tik viena – permąstyti atsakymą į pamatinį metafizinį klausimą, atsisakant nuostatos, kad egzistuoja esminis skirtumas tarp praktinio ir teorinio proto ar determinuotos (tiesos požiūriu ar mechaniskai) gamtos ir laisvo žmogaus. Kaip įmanoma žmogaus laisvė, jei pati būtis nėra laisva? Tačiau tai jau metafizinis klausimas, nuo kurio praktinis protas neturėtų būti priklausomas. ■

ISTORINĖS ATMINTIES ŠVARINIMO BUMAS

Balvonų nukėlimas (tiesa, niekas tiesiai šviesiai nepasakė, kad skulptūrų ant Žaliojo tilto neliko todėl, kad jos yra *balvonai*, nurodoma visai kita priežastis – avarinė jų būklė, kelianti pavojų praeiviams) greitai „įsuko“ paminklų peržiūrėjimo procesą. Štai jau klibinama Jono Noreikos-Generolo Vėtros atminimo lenta, paveldosaugininkai skelbia norintys iš viešosios erdvės ištrinti Kazį Škirpą, o kai kurie aktyvistai, ginkluoti kastuvais, kirtikliais ir laužtuvais, jau ruošiasi šturmuoti kapines, kuriose palaidoti raudonarmiečiai, mat ketina jų palaidavimus iškelti „kur nors kitur“. Pasigedau tik vieno (gal neatidžiai skaičiau), kad kas nors siūlytų iškelti Pilsudskio ir lenkų kareivių kapus į Lenkiją.

Visų pirma norėčiau pasakyti, kad su kastuvais lįsti į kapinių erdvę negalima iš principo. Kapinės yra sakrali vieta, nesvarbu, kas jose palaidotas, o idėja skelbti karą (tegul ir metaforos lygmeniu) mirusiesiems yra absoliučiai sovietinė, ypač intensyviai diegta į praktiką pirmaisiais reokupacijos metais.

Nediskutuosiu dėl biografinių problemų, gaubiančių vieną ar kitą paminkluose įamžintą istorinę asmenybę, nesiuilysiu, kaip derėtų elgtis su atminimo ženklais. Tačiau stebint diskusijas manęs neapleidžia nuojauta, kad šis apsisvalymo procesas tuoj taps nebesustabdomas ir priartės prie absurdo ribos.

Rimvydas Valatka, apmąstydamas Jono Noreikos gyvenimą, ragino nežiūrėti į viską per juoda–balta–pilka prizmę, prisiminti, kad lietuviai dažniausiai, tačiau tikrai ne visada, būdavo aukos – jų būta ir budelių pusėje. Todėl Jono Noreikos atminimo įamžinimą paminklinėmis lentomis ir valstybiniais ordinais jis pavadino nonsensu.¹

Iš dalies sutinku su Valatka. Didžioji visuomenės dalis vis dėlto sunkiai orientuojasi istorijoje ir ją iš tikrųjų mato tik juodą arba baltą. Nors kai kurie istorikai įžvelgia pozityvių pokyčių, aš nesu toks optimistas ir nelabai tuo tikiu (arba progresuojama pernelyg lėtai). Istorijos mokslas, ma-

nyčiau, padarė labai didelę pažangą per nepriklausomybės 25-metį. Tačiau jis toli gražu nėra svarbiausias veiksnys, formuojantis istorinę atmintį. Istorikų veikalai dažnai yra labai specifiniai, sunkiai paskaitomi ir sukasi tik akademikų rate. Kur kas didesnį įtaką vyraujančiam suvokimui apie praeitį daro artimųjų atsiminimai ir populiarioji kultūra: filmai, serialai, knygos, viešos diskusijos, o visu tuo šiais laikais labai paprasta manipuliuoti.

Pavyzdžiui, tie, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių jaučia alergiją lenkams ir Lenkijai, su šūkiais „už tėvynę“ ištraukia kokį nors liudijimą apie užguitų lietuvių gyvenimą tarpukario Vilniuje ir grūmoja pirštu, kad pamiršti to nevalia. Jeigu moralas būtų tik „pamiršti nevalia“, tada gerai, tačiau dažnai tarp eilučių (ar net eilutėse) galima įskaičiuoti, kad šiandienos lietuvis (o užvis geriausia – Lietuvos valstybė) nieku gyvu negali atleisti už praeities skriaudas ir, pasitaikius progai, turėtų kaimynui įkasti (tiesiogine ir perkeltine prasme). Kitas variantas – kai kas nors viešai iškelia klausimą dėl vienos ar kitos istorinės asmenybės biografijos, tokį tipą geriausia apkaltinti, kad jis žudo tautą, valstybę, istoriją. Šalia pacituojamas koks nors tą asmenybę pažinojęs liudytojas, sakęs, kad tai buvo geras žmogus, o emocinių krūvių sustiprina vydušiška ištarmė apie tautos gyvatą. Tai tik pora pavyzdžių, kaip manipuliuojama istoriniais siužetais. Nors, turiu pripažinti, istorikai vis dažniau yra įtraukiami į šią erdvę – žurnalistai kreipiasi į juos kaip į paskutinę instanciją, kuri, pasak garsiojo Leopoldo von Ranke's, turi papasakoti „kaip buvo iš tikrųjų“.

Kaip šiame kontekste atrodo klibinami paminklai? Imkime Žaliąjį tiltą – buvo juoda spalva, o dabar kai kam knieti užtepti baltą – pavaizduoti partizanus, signatarus ar dar ką nors. Nemanau, kad ten išvis reikėtų ką nors statyti (man ir šiandien gana makabriškai atrodo, pavyzdžiui, Vincas Kudirka toje vietoje, kur stovėjo Ivanas Černiachovskis). Bet po kokių 10 metų, diskusijoms nuslopus, Žaliojo tiltas gal natūraliai taps „balta“ istorine erdve, kur stovės keturi

herojai. Kitas atvejis – Jonas Noreika. Sakysim, tai pilka spalva – antisovietinio pasipriešinimo dalyvis, bet ne iki galo aiški jo laikysena vokiečių okupacijos metais. Nulupus lentelę su jo vardu, gal bus parinktas koks nors naujas herojus, susijęs su Vrublevskių biblioteka, – vėl atrodys balta. Tai primena apsisvalymą, kai juodąsias praeities dėmes norima užmiršti, vis primenant, kad „mes darėme gerus darbus“.

Prasidėjus desovietizacijai, „juodi“ stabai buvo išmesti, vietoj jų nuleisti nauji, savieji. Pakeitėme veidus, bet ne mąstyseną: sovietmečiu gerbti reikėjo vienus, dabar – kitus, nors dažnai neaišku, už ką.

Studijuodamas istoriją pradėjau išvis nemėgti paminklų – žmones, kurie juose įamžinti, dažnai gaubia kažkokia mitinė, herojinė aura, atrodo, jie įgauna Heraklio ar Odisėjo bruožų, kurie išblėsta, vos pradėjus tomis asmenybėmis domėtis detaliau. Praskleidęs mitinę aurą, kuri gaubia ir visą istoriją, pamatai, kad ją kūrė paprasti, nuodėmingi žmonės, kurių gyvenime būta visko – ir juodo, ir balto. Dažniausiai iš protėvių gyvenimo norisi prisiminti tik tai, kas balta, o kas juoda – užmiršti, todėl ir ketinama atsikratyti Jono Noreikos atminimo lentos. Ją nuėmus, šis vardas pamažu išnyks iš istorinės atminties, jį žinos tik istorikai ir keliolika su juo kaip nors susijusių asmenų.

Vis dėlto nesiūlyčiau taip elgtis. Esminis klausimas, manyčiau, toks – kam reikalingi paminklai? Kad prisimintume tautos didvyrius? Jeigu taip, tada viskas aišku ir darbo su laužtuvais bus daug – Jonas Noreika toli gražu nėra vienintelis, kurio biografija prieštaringa, o atminimas įamžintas. Bet gal paminklai yra skirti tiesiog tam, kad prisimintume praeitį – tautos, valstybės, žmonių? Tokiu atveju viskas atrodo kiek sudėtingiau.

Nesiliauja diskusijos dėl Petro Cvirkos, Salomėjos Nėries. Nemanau, kad sovietmečio skulptūra Lietuvoje yra didis paveldas, tačiau nenorėčiau, kad Cvirkos paminklas dingtų iš Vilniaus. Mėgau jo prozą, laikau jį talentingu rašytoju (kitai nei Salomėją Nėrį, bet čia jau, matyt, skonio reikalas arba išsilavinimo stoka), o svarbiausia – šis paminklas yra labai geras priminimas, pamoka, kad paskutines žemes ant Lietuvos valstybingumo kapo 1940 m. užvertė ne sovietai, o patys lietuviai savo rankomis, daugiausia inteligentijos atstovai – toji pati „tautos gyvata“. Norime to ar nenorime, šie žmonės yra mūsų praeities dalis, jie tą

praeitį kūrė. Kad visa tai atsimintume, kad nepamirštume fakto tarp lietuvių buvus ir žydšaudžių, reikalingi tokie paminklai, tokios atminimo lentos. Siūlyčiau šalia prikabinti aiškias papildomas lenteles, paaiškinančias šių asmenybių prieštaringumą, svarbiausius jų darbus ir, žinoma, paminklo pastatymo datą. Žiūrint grynai pragmatiškai, kaip dabar mėgstama, Lietuvos reklaminių veidas, ypač kalbant apie Jono Noreikos ar Juozo Krikštonio atminimą, veikiausiai nukentėtų, tačiau istorinės atminties pamokų lietuviams labai trūksta – čia pasiūliau tik vieną jų variantą, tegul ir skausmingą, daug kam nepriimtina. Tokios lentelės reikalingos, kad labiau įsiklausytume ir į profesionalių tyrėjų balsą, nes neretai (kaip, pavyzdžiui, Jono Noreikos atveju) jis atsimuša lyg žirniai į sieną...

Žaliojo tilto balvonų tautos praeities dalimi nelaikau – tai paminklas komunizmo idėjai, raudonarmiečiams, šaudžiusiems partizanus Lietuvos miškuose, o ne žmonėms, vienaip ar kitaip kūrusiems Lietuvos istoriją.

Nujaučiu ir tą nuolat kartojamą kontrargumentą – Vokietijoje juk nėra paminklų Hitleriui. Pernelyg nesigilindamas, norėčiau paminėti tik porą aspektų. Visų pirma, Vokietiją, kitaip nei Lietuvą, prislėgė ir tebeslegia našta dėl to, kad sukėlė Antrąjį pasaulinį karą, ir dėl nusikaltimų žmogiškumui. Ten nebuvo erdvės išlikti nacizmo reliktais ir šiandien jų nereikia. O lietuviai pokariu vis dar bandė susitaikyti su okupuotos valstybės (aukos) statusu. Prasidėjus desovietizacijai, nemažai sovietinių relikto išliko – nebuvo aiški skirtis tarp savo ir svetimio. Šiandien vokiečiai (tarp kitko, ir lenkai) su savo istorine praeitimi yra susitaikę kur kas labiau nei lietuviai – apie tai daug kalbama, vienas iš naujesnių yra Sigitos Parulskio tekstas.² Galbūt ateis laikas, kai ir Lietuvoje nebereikės atminimo lentų Jonui Noreikai, paminklo Petrui Cvirkai, tačiau šiandien juos galėtume panaudoti prasmingiau, užuot tiesiog išmetę. Kitaip Lietuva, kuri daugeliu atžvilgių mentališkai tebegyvena XIX a. romantizme, herojų epochoje, gali niekur iš ten ir nepajudėti. ■

¹ <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/r-valatka-ka-pagerbe-lietuva-partizanuvada-generola-vetra-ar-zydu-zudika.d?id=68576988>

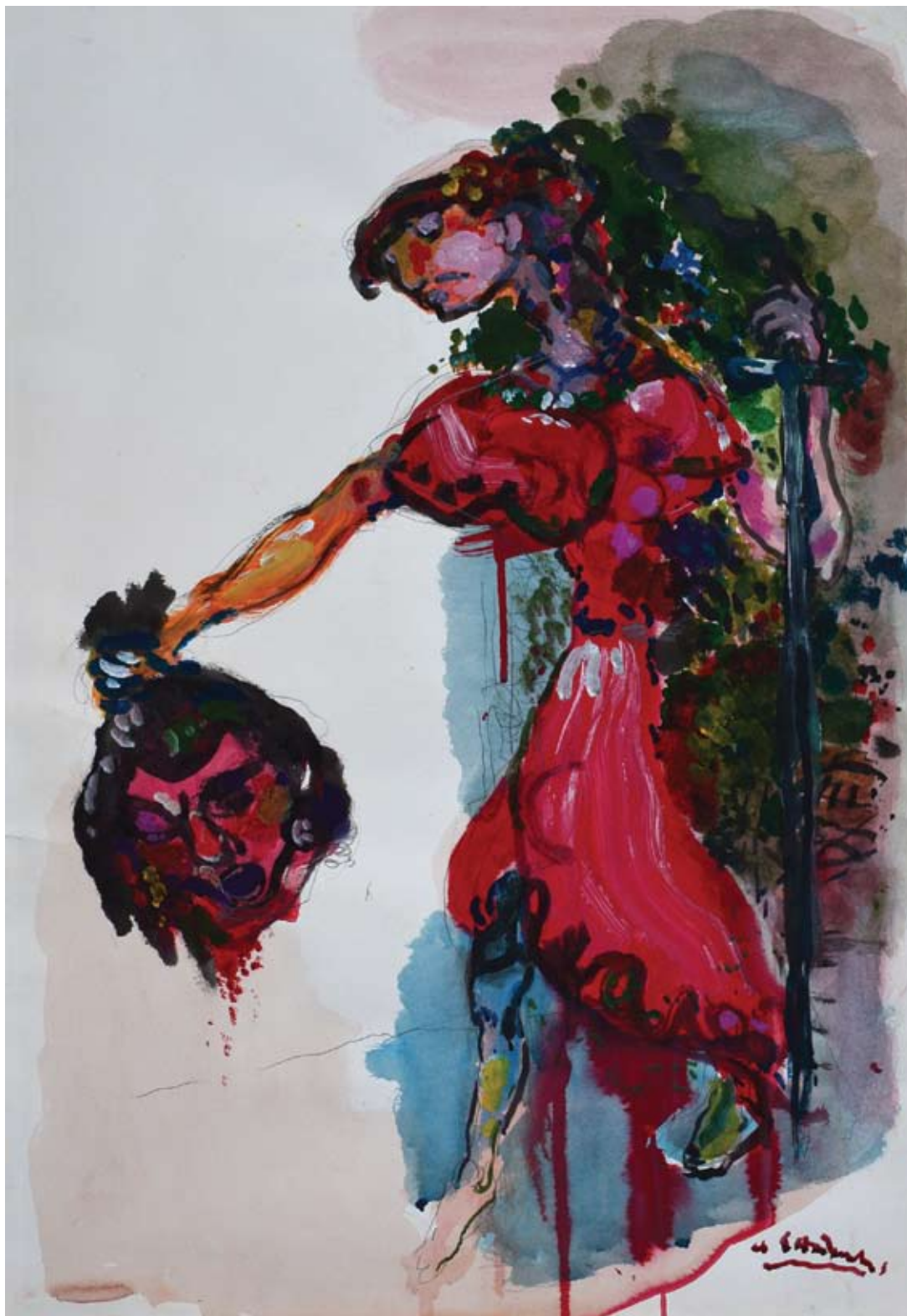
² <http://kultura.lrytas.lt/literatura/gatve-be-pavadinimo-darsyk-apie-geda-del-antisemitizmo.htm>

Algis SKAČKAUSKAS
Piešinys
Be pavadinimo
ir be datos

Algis SKAČKAUSKAS
Gyvulių ganymas
Piešinys. Be datos

Algis SKAČKAUSKAS
[Judita su Holoferno
galva.] Be datos

Iš parodos galerijoje
„Vėjas“. Tado Vėbros
reprodukcijos

Jūratė STAUSKAITĖ

GURKŠNIS

*Algio Skačkausko paroda „Balta/raudona“,
skirta tapytojo 60-mečiui*

Labiausiai į menininkus panašūs tie, kurie „Lsu menu neturi nieko bendra“, – šią Algio frazę pasisavinau legaliai (ji buvo ištarta mano pasikalbėjimų cikle „13 x 13“), bet šiandien ją perfrazuosiu – į menininkus labiausiai panašūs tie, kurie į juos nepanašūs. Tokia korektūra išsprūdo galvon, kai žvilgtelėjau į jo nuotrauką motinos sodyboje (ten prieš penkerius metus jį ir rado, sukniubusį ant paletės su teptuku rankoje).

„Žinai, kokius darbus dariau užvakar, vakar? Ilgai ir nuobodžiai akenau didžiulį bulvių lauką. Pasikinkiau arklį ir nuvažiavau pirkti paršelių. Kad jie nesuknistų kiemo, į šnirples jiems įvėriau vielas. Stebėjau, kaip priešgimdyvinėse konvulsijose tamposi karvė. Veterinarui padėjau iš karvės ištraukti veršelį už kojų. Buvo daug ryškiai raudono karvės kraujo“ („13 x 13“).

Godžiai rausiuosi nesuskaičiuojamų Algio piešinių lobyne, bent jau tame, kuris saugomas jo namuose, susigūžusiuose po neatšaukiamos tylos, stojusios 2009-aisiais. Labiausiai magnetizuoja spalvoti jo piešiniai, nors spalvų (įprastine prasme) ten vos viena kita, o ir ji kartais, ko gero, visai atsitiktinė, ta, kuri pakliuvo „po ranka“. Ir jos, tos vienos kitos, palieta šykščiai, kad spalva nenustelbtų šauksmo, meilės, eroso,

Algis SKAČKAUSKAS. Fleitininkė. Be datos

Algis SKAČKAUSKAS. *Smuikininkas*. 1993

motinystės, sarkazmo, švelnumo, vaikystės, kančios – tiesiog gyvenimo spalvų.

Tiesa, raudonos ten lyg ir daugiau negu kitų, bet juodos nerandu, jeigu juoda nevadinsime juodu tušu tvirtai įbrėžtų siužetinių ženklų. Juodos nėra ir jo tapyboje, nors paletėje (fiziškai), be abejonės, rangėsi (tarp kitų) ir tas riebusis „kirminas“. Juodos nebuvo ir Algio gyvenime, perpildytame gilių, sodrių tonų, nenusėjamų pustonių ir niuansų, tik ypač akylam stebėtojai atsiveriančių gelmių, kurių atspalviams nusakyti nėra žodyno.

Jauti platų, atsainų mostą, girdi sunkiasvorę tarseną, žodžiams susigeriant į dažais apgirtusias drobes.

Klausimai ir atsakymai susigrūdą spalvų ir linijų raizgalynėje – ištisa, nuožmi kariuomenė, gyvastingas maištas, kova ir meilė, bučinyis ir spjūvis. VISKAS telpa

neapprėpiamame menininko pasaulyje, trumpai, bet esmingai švystelėjusiam nūdienos sumaištyje, kad savo talentinga ranka ją bent laikinai pažabotų.

Ką tapė Algis? Kas buvo jo minčių, potėpių ir štrichų herojai? Apie ką jis kalbėjo? Kokį siužetą kaipmat nudrėbtų „kaire ranka“, pabudintas naktį? Imu „išdykauti“. Stasiulevičius, tarkim, tapo Vilnių, Daniliauskas – ožkas, aš – moteriškes. O Algis tiesiog gyveno. Visoks. Visaip. Aprėpdamas viską visur. Nieką niekur. Tapė gyvenimą pačia tapyba. Ta, kuri nemirė. Ir jau nemirs, nes ji – pulsuojantis, intymus, gelmingas dienoraštis su neatpasakojamai šmaikščiomis ištarmėmis, giliomis įžvalgomis, jautriais poezijos dygsniais. Tiesiog būties dokumentas, tapytojo–menininko–žmogaus sulydytas iš visumos į visumą, kaip kad smalsus vaikas, išardęs sudėtingą mechanizmą, kruopščiai surenka jį iš naujo, atradęs ir suvokęs. Spalva ar linija čia tik priemonės. Tikslas neišsemiamas. Godžiai siekiamas. Nesibaigiantis. Gyvas. Esaties pilnatis. Tuštumos pilnatvė. Gėlo vandens gurkšnis. Algio piešiniai nuogi kaip ir jo poezija. Bet neįmanoma atsigrožėti tuo netobulu, „neišvaizdžiu“, krūpčiojančiu nuogu kūnu, kaip negalėtum bodėtis vandeniu. Arba oru.

Ko ieškojau jo stalčiuose, rengdama parodą? Kokio nors taško. Atsakymo. Detalės „užsikabinimui“. Bet čia nėra, nebuvo nieko atskiro (nes tai visuma). Tada nusprendžiau palengvinti sau užduotį, pradėdama nuo savo mėgstamosios raudonos. Kokia Algio raudona? Ne kraujas. Ne maištas, ne ugnis. Balsas. Kad išgirdęs jį, stabteltum. Žiūrėtum toliau. Ieškotum priežasties arba priežastingumo. Pastebėtum kitką (gal ir ne viską iškart). Nenorėtum skubėti. Nukryptum į kairę, į dešinę. Vėl atgal. O paskui – kiaurai. Bet kiaurai nepavyks, nes nėra dugno. Tada žingsniuoji horizontalėmis – prie kito siužeto (?). Palengvėja. Arba atvirkščiai. Kaip sakiau, juodos nepastebėjau, taigi liko slinktis į baltą, kur linija nurims ta, apgobia žvilgsnį, įrėmintą moters, liūliuojančios kūdikį, ėriuko, taikiai spoksančio tiesiai tau į akis, ar kokio vištidės gaidžio, lesančio grūdą. Čia irgi iš-

girdau balsą. Baltą, bet ataidėjusį iš Raudono. Tame, aname raudonyje, regis, būta balto. Tiek, kiek jo būna baltoje marlėje, žaizdai vis dar kraujuojant...

Linija šokinėja, strykčioja, švytruoja, tik retsykiais atsikvėpdama ties kokio gyvūnėlio ausimi ar įnoringos moters ištiestų pirštų galiukais, užkliudžiusiais baltą ir juodą rojaliai klaviatūrą. Raudoniui permirkusi Judita tiesia ištįsusią ranką, nublokšdama Holoferno *galvą* balton popieriaus erdvėn, sulysusio smuikininko kojos pavojingai tirpsta, prarasdamos atramą, smuikui slystant iš rankų. Tų linijų nepavadinsi virtuozinėmis. Tobulumo šleikštulys tolimas šiam įelektrintam vyksmui, kuriame vienodai svarbūs dievai ir piktosios dvasios, šunys ir gaidžiai, drambliai ir avinėliai, puolusių mergelių geidulingas meilumas ir šurpi nykuma.

Pasaulis iki sutvėrimo ir po jo. Vientisas. Nesuskaldytas sąvokomis, taisyklėmis, nuorodomis, teisėmis ir įgeidžiais.

Perpildytas Algio pasaulis sprogo tiesiogine šio žodžio prasme, širdis neatlaikė spaudimo. Surinkti jį, atpažinti, sudėlioti atgal – į vienį, turėtų būti mūsų kultūrinė ir asmeninė prievolė. Tokio muziejaus, kokį turi, tarkim, Chagalas, jam nepastatysim (nes nesame prancūzai), nacionalinės premijos nebeįteiksim (nes neįteikėm, kai galėjom), tai gal išleisim bent jau solidų leidinį, surengsime išsamią retrospektyvą?

Kol kas pabandžiau sulipdyti jubiliejinės parodėlės siužetą. Kolegišką, paprastą. Kur jo menami ir atsime-nami pasauliai plevena kartu su juo anoje nerealybėje, nesvarbu, kokioje galerijoje, gerbėjo bute, muziejuje ar kolekcininko lentynoje užsilikę... Neišnykstantys. Nesunaikinami.

Atsivertę baltą knygelę, paskaitėme eilių, baltai pagrojomė, baltą vyną gurkšnodami. Raudonai ašarai su-tvarstyti marlės neppureikė. ■

Algio Skačkausko paroda Balta/Raudona atidaryta Vilniaus vaikų ir jaunimo galerijoje „Vėjas“ (Vilniaus g.39, Mokytojų namai I a.) nuo 2015 rugsėjo 17 d. iki spalio 17 d. ir kiekvie-ną savaitę bus atnaujinama.

Algis SKAČKAUSKAS

Piliakalnis Napoleono kepurė

– Mamyte, koks čia piliakalnis?

– *Napoleono kepurė.*

– Mamyte, ar tas Paleonas

Tokią didelę galvą turi?

– Mamyte, kodėl Paleonas

Kepurės nepasikabino?

– Sūnau, neturėjo jis laiko,

Skubėjo namo,

Ir kitus skubino.

Kareiviai tą kalną supylė

Užlipę dairės Paryžiaus...

Matės Namuno kilpa

Plaukiantys kryžiai...

Matės dar Stakliškės, Jieznas,

Slėny sudegę Prienai,

Žiūrėjo Šarliai nuo Arlio,

Žiūrėjo Ogiustai, Pjerai

1980

Išvažiuojančios sielos

Pažliugusiu keliu važiuojančios karios.

Jose – tarp kandeliabrų

Sūpuoja sielos į šiltus kraštus

Ir mes abu – šį vėlų vakarą be vietos.

Sušalus tu.

Karios išsibraškins į geresnį upės krantą paryčiu
Vežėjai atsidus, arkliai linksmi kanopom sucaksės.

Sušalus tu,

O aš – be sielos,

Be šovinio, be kūno, be šlovės.

2002

AR IŠNYKO INTELEKTUALIZMAS?

Ką apie intelektualizmo, kaip „socialinio fakto“, kilmę galima pasakyti iš istorinės perspektyvos? Sunku būtų išvelgti čia ką nors apibrėžto. Helenofilas įrodinės, kad intelektualizmas – tai senovės Graikijoje užsimezgusi filosofijos tradicija. O gal jo kilmę derėtų sieti su žynių ar šventikų luomu, gyvavusiu daug anksčiau už filosofiją? Tai perša mintį, kad intelektualizmas atsirado kartu su faktine fizinio ir protinio darbo perskyra. Tačiau viduramžių istorijos entuziastas nagrinėjamo reiškinio pradžia laikys pirmųjų kiek laisviau mąstančių vienuolių idėjas XI ir XII amžių sandūroje. Kita vertus, intelektualizmo atsiradimas galbūt sutampa su universitetų steigimu, su Švietimo idėjų plitimu, su mokslinių draugijų reikšmės augimu? Galima tvirtinti, kad intelektualo vaizdinys pasmerktas likti anachroniškas. Tačiau, būdamas visiškai anachroniškas, šis vaizdinys yra paradoksaliai sinchroniškas. Kitaip tariant, nepriklausydamas išskirtinai nė vienam laikmečiui, jis priklauso jiems visiems.

Daug paprasčiau kalbėti apie tai, kas iš esmės apibūdina intelektualą, – apie jo skleidžiamų idėjų poveikį visuotinai reikšmingų įvykių raidai ir socialinės tikrovės suvokimui. Antai XIX a. viduryje (pačiame vokiečių dvasinės krizės apogėjuje) Friedricho Schellingo paskaitų Berlyne klausėsi Friedrichas Engelsas, Sørenas Kierkegaard'as, Michailas Bakuninas, šios paskaitos turėjo didelę reikšmę ir brandžių Karlo Marxo idėjų formavimuisi. Atitinkamai galėtume kalbėti apie didžiulę Martino Heideggerio įtaką Veimaro respublikos dvasinei atmosferai, apie XX a. antrosios pusės prancūzų filosofijos avangardo poveikį šiuolaikiniam kultūros reiškinį prigimties suvokimui.

Keista žvelgti į laikus, kai ginčai dėl idėjų turėjo tokią visuotinę reikšmę. Tikriausiai sunku įsivaizduoti, kad XIX a. išsikerojusi „vokiečių kritika“ turėjo ne vien akademinę vertę – ji keitė patį socialinės tikrovės suvokimą, nemaža dalimi lėmė tuometinės Prūsijos likimą. Be abejo, tiesioginį konkrečių idėjų poveikį išskirtinai reikšmingiems

istoriniams įvykiams sunku būtų griežtai įrodyti. Veikia derėtų kalbėti apie tai, kaip jos paveikė lokalią ar globalią intelektualinę atmosferą, brandinančią tokius įvykius. Tai giluminiai visuotinai ir individualiai reikšmingų požiūrių (į asmenį, laisvę, valstybę, tautą, religiją ir t. t.) pokyčiai. Georgas Hegelis sakė: „[...] besiformuojanti dvasia lėtai ir tyliai brandina save naujam pavidalui, vieną po kitos ardo savojo ankstesnio pasaulio statinio daleles, o jo klībėjimą parodo tik pavieniai simptomai. Lengvabūdiškumas ir nuobodulys, įsismelkiantys į esamybę, neapibrėžta nežinomybės nuojauta – štai ženklai, rodantys, kad artėja kažkas nauja. Šitoks laipsniškas trupėjimas, nepakeitęs visumos vaizdo, nutraukiamas brėkšmos, kuri, tarsi žaibas, vienu ypu nupiešia naujo pasaulio paveikslą.“¹

Atskiros dėmesio nusipelnė ir kritinė intelektualo pozicija, tapusi visuotine kliše. Šiuo atveju svarbu pabrėžti, kad viešai reiškiamas nusistovėjusių idėjų atmetimas ar priešprieša institucijoms anaipol neparodo tikrosios kritinės potencijos. Juolab toli gražu ne visi intelektualai, plėtoję idėjas, turinčias griauanamąją galią, viešai deklaravo savo nusistatymą prieš vyraujančias politines, moralines ar socialines institucijas. Geri to pavyzdžiai – Thomaso Hobbeso pasaulietinis, netgi materialistinis (*sic!*) abso- liučios valdžios traktavimas arba Hegelio „Dvasios fenomenologija“, kurioje protas vienareikšmiškai iškeltas virš transcendentinių idealų. (Beje, šį žmogiškosios mąstysenos poslinkį Albert'as Camus pavadino tikrosiomis dievų žudynėmis.) Taigi akivaizdu, kad pirmiausia turi pribręsti pati viešos kritikos galimybė, o ją brandina iš pažiūros itin konstruktyvūs teoretikai. Tai jie keičia pačias svarbiausias požiūrio į visuotinai reikšmingus dalykus koordinates. Pavyzdžiui, ar galėtume drąsiai teigti, kad teroristinis rusų nihilizmas galėjo atsirasti be akademinės vokiečių filosofijos? Atkreipkime dėmesį, kad net Marxo „Kapitalas“ yra išskirtinai konstruktyvus tyrimas. Jame nė su žiburiu nerasisme griausmingo moralizavimo, persmelkusio beveik vi-

sus ankstyvuosius komunistinius straipsnius ir pamfletus. Galėtume pridurti, kad šiais laikais masinio informavimo priemonių nuolat kurstomas poreikis pasisakyti – tai jokios intelektualinės vertės neturinti simuliacija, atseit visuomenė nėra abejojanti.

Kritinė intelektualinė veikla – nuoseklus teorinės analizės ir kūrybos procesas. *Intelektualas – tai asmuo, formuojantis visuotinai reikšmingas problemas, kuriantis naujus visuotinę reikšmę turinčių reiškinių suvokimo būdus.* Tokių asmenų būta visais laikais. Todėl intelektualo sąvoka tokia universali ir sunkiai lokalizuojama bei tematizuojama.

Neprošal užsiminti apie itin dviprasmišką socialinę intelektualo padėtį. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad pats intelektualo veiklos pobūdis lemia nuolatinę tokio asmens segregacijos grėsmę, o dažnai ir ilgalaikę trukmę. Klasikinė šio aspekto iliustracija – Josepha A. Schumpeterio pamąstymai, pavadinti „Intelektualo sociologija“.² Intelektualinį darbą turėtume vadinti paradoksaliu „teorinės praktikos“ terminu. Atsižvelgiant į konkretesnius tikslus, ši veikla gali reikštis įvairiomis formomis: nuo gana abstrakčios socialinės kritikos iki romano, nuo konceptualaus šiuolaikinio meno iki profesionalaus humanitarinių mokslų krypties tyrimo. Tiesa, čia, kaip ir bet kur kitur, neišvengiama ir paprasčiausio diletantizmo. Kad ir kaip būtų, visuotinio veiklos naudingumo standartų atžvilgiu teorinė praktika dažniausiai įgauna jai itin žalingą neproduktyvaus darbo pavidalą. Ypač tada, kai beatodairiškai reikalaujama greitų ir kompetentingų administracinių sprendimų, o ne ilgos ir varginančios analizės. Liberalaus kapitalizmo plėtrai būtina reformistinė mąstysena, o ją sunku suderinti su radikaliu kritiniu požiūriu, kurio reikia, modeliuojant naują visuotinai reikšmingų kultūrinių, ekonominių ar politinių reiškinių suvokimą. Atrodo, esame galutinai įtikinti, kad visos fundamentaliausios, reikšmingiausios problemos jau yra įvardytos. Su šiuo teiginiu nesutinkantys intelektualai laikomi parazituojančiais svajotojais arba akademiniiais klounais, kurių pasirodymo nuolat laukia didelė maksimalizmu trykštančio akademinio jaunimo minia. Kai žvilgsniai kreipiami vien į problemų sprendimo priemones, kurių pozityvus ir aklas legalizmas tiesiog bado akis, ne vien smunka intelektualizmo poreikis, dažnai jis atrodo visiškai nesusipratimas.

Požiūris, kad pačių fundamentaliausių išvalgų apie gamtos ir visuomenės prigimtį iš principo neįmanoma suformuluoti, susiklostė dar tarpukariu, o suklestėjo pokario metais. Pavyzdžiui, tokie skirtingi teoretikai kaip Karlas Raimundas Popperis ir Jeanas-François Lyotard'as sutartinai aiškina, esą pretenduoti į fundamentalią visuotinę išvalgą apskritai neįmanoma. Tada lieka tik dalinės, santykinės, dažnai vien pragmatinės pastabos. Tai skatina specializacijų gausėjimą, kuris savo ruožtu signalizuoja apie klystkelius ir akligatvius, formuluojant pačias fundamentaliausias, visuotinę reikšmę turinčias problemas. Pavyzdžiui, pats pažinimo prigimtį negatyviai apibrėžiantis teiginys („fundamentaliausios išvalgos apie gamtos ir visuomenės prigimtį iš principo nėra įmanomos“) irgi yra visuotinis ir fundamentalus. Tačiau šią neįtikėtinai išpopuliarėjusią „liberalią pažinimo teoriją“ tariamai pagrindžia netolimos praeities ir trapios dabarties socialinės, ekonominės, politinės realijos. Atkreipkime dėmesį, kad tokių idėjų paplitimas ne paneigia, o tik dar kartą parodo, kokią milžinišką galią turi intelektualinė laikmečio atmosfera. Paradoksalu, bet XXI a. pradžioje ji jau nebėra palanki skleisti naujiems intelektualinės veiklos plotams. Be abejonės, šiuo atžvilgiu XXI a. pradžia nėra išskirtinis laikmetis – anksčiau daugybę kartų irgi skelbta, esą žmogiškasis žinojimas priėjo kraštutinę savo galimybių ribą. Slovėnų filosofo ir socialinio kritiko Slavojaus Žižeko žodžiais tariant, trūksta pačios kalbos, kuria galėtume išsakyti, kokioje situacijoje esame atsidūrę. Panašu, kad dabartinė padėtis yra identiška tai, kurią Hegelis apibūdino kaip keliančią lengvabūdiškumo, nuobodulio ir neapibrėžtos nežinomybės jausmus. Vadinasi, reikia, kad atsirastų išskirtinai gabių žmonių, kurie sutiktų pašvęsti savo laiką intelektualinei veiklai, nors visuomenės akyse ji visiškai nuvertinta ir laikoma klounada arba dideliu nesusipratimu. Nuo šios veiklos rezultatų vienareikšmiškai priklausys ir atsakymas į pagrindinį čia keliamą klausimą: ar išnyko intelektualizmas? ■

¹ Georg W. F. Hegel. Dvasios fenomenologija. Iš vokiečių kalbos vertė ir įvadą parašė Arvydas Šliogeris. 1997. Vilnius: *Pradai*, p. 35.

² Joseph A. Schumpeter. Kapitalizmas, socializmas ir demokratija. Iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis. 1998. Vilnius: *Mintis*, p. 163 ir toliau.

Poezokonzertas Kauno radiofone 192... metų vasarą

Ugnies išsigimėlis vario burna ir be kojų
žinias atrajoja kaip žirnius išspjaudamas rytmetį
kriminalinę kroniką sportą ir orą transliuoja mums
tiesiai iš rojaus
ir chronišką nerimą keičia beklausant euforija

Briskit chaldėjai į chromatinę srovę Jordano
akmeniniais veidais ir vardais užšifruotais dantirašty
sibilės ir skaldai tąsyk jūsų psalmynus įgarsino
jau Elektros era ir viskas su ja atsijaunina

Gied gegė velnio tagi radijo lakštingala:
Lietuvi gimęs pievų margume
kino foto morganoje rytoj ketvirtą
išvysi savo tėvą danguje !

Praprusęs barbare normane iš Paprūsės
įkvėpk paprunkšdamas tarytum prusnom žirgas
nes nuaidės tuoj iš gerklės išsprūdus
tau nuostaba – ar mūsų Kaunas čia? Ar futurizmas?

Gatvyne raina Džiazas restoranuose
it vėjai keturi alėjoj grotų
Ir Tysliavos pavasaris rembrantiškas –
Brabanto karvės šokančios fokstrota

Liepsnosvaidžiai širdis skubėti svilina
visiems į Santaką greičiau patekti magą
kur susitiks kaip kvėpalai Coty ir žibalas
imago mortis ir dinamo magija

Strėlė

Su perkūnais
per lydimus trakus trykiais
lyg kas vytūs ar grėstų kryptis
vos suspėdamas paskui blyksnį
ir palikdamas daug nuspėjamo –
kad tik skrietų lengvai ir tiksliai
ir pataikytų nevirpėdama

Kai dabar paskaitai ir dyvijies –
argi būta? Kaip netikroviška!
Kai jau viskas persverta pervirta
ir ataušę – analai kronikos –
vis leki paskui ją – tą dievišką

o ji skrieja – planetos plėnija
į valhalas velkas valkirijos
Pasižiūri – nuėjus plėmais
išmintis rūsiuose mūsija

prasigėrę nugarma genijai
į dausas arba į empiriką
Karnavališką audžia karmą
margaspelvę užmeta jauseną
jos tinkluose pasauliai supasi
Nemokėsi šposaut – pavėlysi!
O strėlė iššauta Radausko
vis dar skrieja ir žodžiai riejasi
tiek su pertekliais tiek su trūkiais

X X X

Čia pagal Aistį: tu varguole
širdie po pilka rudine
Nelyg pašvaistė šiaurės monotoniška
aisčių dainoj Nelyg sapne...

Kalvarijos altarijos
aukso vilna delne
parplukdyta į Vilnių
nuvilnijus žeme

Po giesmės Kur išganymas
žosmėje kryžmenų
saulę žaltišką rėmina
tarp perkūnų žalių...

Paundo Cantos kantičkos
sidabruotais kraštais ...
Ir giedodavo – kilnūs –
net kilnojos kalnai...

Dubeltas atvirlaiškis nuog Ariogalos

I

Statūs skardžiai tavo, Ariogala,
skradžiai žemę ar koki galą!
Ir dabar kai žiūriu važiuodamas –
ar tai tu? Ar tik vaizdas gelia

už to upės vingio sulėtinto?
Senas filmas ir kadrai liejasi
tarsi primuso melsvos liepsnos
su Dubysos dažais atvėsusiais.

O juk būta gaisrinės bokšto,
nelygaus akmeninio grindinio
ir Bagdado vagis priblokšdamas
iš ekrano kilimu skrido...

Štai varinių dūdų orkestras
žengia liepoms žydint be perstojo
ir prasmenga prasmės nerasdamas
ar į atmintį ar į prarają

tokio sapno kaip šis, kartojamas
įvairiausiom progom be kaitymų:
rėžias raidės skaudžios Ariogalos
ir liepsnoja tamsoj neperskaitytos

II

Išrantyti krantai Ariogala
į bedugnę ar būtą rojų.
Atminties prisukta lakštingala
tik plevena nieko negroja.

Ir pro bokšto medinį rentinį
ant kaktos akmeninio grindinio
krenta šviesos. Blukus dantiraštis
iškramtytais kraštais, kai liejasi
žibalinio primuso muzika
su auksinės žygiuotės triūbomis.
– Toli žiba! Pokylis pabaigtas!

Tik patamsy kažkas dar mušasi.

AISTRINGO ŽODŽIŲ TYRĖJO, ANALITINIŲ RECENZIJŲ MEISTRO NETEKTIS

Vinco Urbučio atminimui

Šiemet liepos 17 d. Židikų (Mažeikių raj.) kapinėse palaidota urna su Vilniaus universiteto profesoriaus baltisto Vinco Urbučio palaikais. Paskutinio poilsio jis atgulė šalia savo tėvų, netoli Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos koplyčios. Po iškilmingų mišių Židikų Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje kalbas prie kapo duobės sakė profesoriai Evalda Jakaitienė, Bonifacas Stundžia, docentas Jurgis Pakerys. Netikėta mirtis Vincą Urbutį užklupo liepos 12 dienos pavakarį Antakalnio klinikose.

Vincas Urbutis, gimęs 1929 m. vasario 26 d. Mažeikių rajono Petraičių kaime, esančiame už kokių 5 kilometrų nuo Židikų, mokėsi Mažeikių ir Viekšnių gimnazijose. Baigęs pastarąją, 1946 m. įstojo į Vilniaus universitetą. Visas tolesnis jo mokslo ir gyvenimo kelias buvo glaudžiai susijęs su šiuo universitetu. Čia baigė lituanistikos studijas, parašė ir 1956 m. apgynė daktaro (anuometinę kandidatinę), o 1971 m. – habilituoto daktaro (tada vadintą daktaro) disertaciją. 1954 m. pradėjo dirbti Lietuvių kalbos katedroje, 1963 m. tapo docentu. 1973 m. perėjo į naują Baltų filologijos (dabartinę Baltistikos) katedrą, po metų tapęs profesoriumi, joje dirbo iki 1994 m. Kai 1965 m. pradėta leisti baltų kalbotyros žurnalą *Baltistica*, Urbutis, kompetentingas baltistas, buvo įtrauktas į žurnalo redaktorių kolegiją, kuriai priklausė iki mirties (nuo 1987 iki 2005 m. buvo redaktoriaus pavaduotojas). Nepaprastai rūpinosi publikacijų kokybe ir formaliąja puse, pats daug rašė žurnalui. Kaip akademinės tri-

tomės *Lietuvių kalbos gramatikos* (1965–1976) ir vienuotomės *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (1994, 2005) bendraautoris apdovanotas valstybinėmis mokslo premijomis.

Urbutį galima apibūdinti kaip pripažintą baltistikos autoritetą, baltų kalbų žodžių ir žodynų tyrėją, etimologą, analitinių recenzijų meistrą. Jis šiuolaikiškai analizavo lietuvių kalbos leksikologijos ir žodžių darybos problemas. Labai gerai įvertinta ir daktaro disertacija apie lietuvių kalbos leksikos homonimų susidarymo būdus, ir habilitacinis darbas, skirtas dabartinės lietuvių kalbos daiktavardžių darybai. Pirmasis tyrimas iki šiol nėra paskelbtas, o antrosios disertacijos dalis išspausdinta *Lietuvių kalbos gramatikos* 1 tome (1965). Trumpesnis daiktavardžių darybos skyriaus variantas įtrauktas į *Dabartinės lietuvių kalbos gramatiką*, sulaukusių keleto leidimų.

Urbučio veikalai apie žodžių darybą yra naujas šios srities baltistinių tyrimų etapas. Mokslininkas pirmą kartą nuosekliai sinchroniškai aprašė visą šiuolaikinės lietuvių kalbos daiktavardžių darybos sistemą, pagrindė galūnių vedybos būdą (pvz., *stalius* išvestas iš *stalas* tik keičiant žodžio paradigmą), sukūrė sėkmingai priėjusių terminų, pvz.: *paprastasis žodis, pamatinis (žodis, kamienas), dūrinys, vardažodinės/ veiksmožodinės ypatybės turėtojas*. Vėliau *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* (1999, 2008) konspektiškai aprašė būdvardžių,rieveiksmių ir veiksmožodžių darybą, apibrėžė svarbiausias žodžių darybos sąvokas, aptarė lietuvių kal-

bos žodžių darybos istoriją. Kalbamosios srities tyrimų viršūnė yra dviejų leidimų sulaukusi Urbučio monografija *Žodžių darybos teorija* (1978; ²2009), – pirmasis originalus grynai teorinis bendrosios kalbotyros darbas lietuvių kalba. Šis veikalas iki šiol dažnai cituojamas, juo naudojasi visi, kurie nagrinėja lietuvių bei latvių kalbų žodžių darybos ir jai artimas problemas, – tiek sinchronines, tiek diachronines. Taigi galima kalbėti apie besiformuojančią lietuviškąją žodžių darybos mokyklą, kuriai nuoseklius teorinius pagrindus padėjo būtent Vincas Urbutis. Šiuolaikiniai žodžių darybos teoretikai laikosi nuomonės, kad žodžių daryba yra savarankiška kalbotyros šaka, o žodžiai yra daromi iš žodžių, bet ne iš morfemų. Urbutis prie tokių išvadų priėjo kone prieš 50 metų!

Be darybinės žodžių analizės neįsivaizduojamas modernusis etimologijos mokslas, nuo pat karjeros pradžios pamėgta Urbučio sritis. Rašydamas etimologijos straipsnį profesorius pirmiausia atlikdavo kruopščią filologinę rūpimo žodžio analizę šaltiniuose, kurių duomenis neretai papildydavo, atlikęs specialią tarmių atstovų apklausą, po to aiškindavosi, kaip žodis vartojamas, kaip susidarė ir tarpusavyje santykiauja jo reikšmės. Kai išryškinaama pamatinė žodžio reikšmė, leidžiamasi į žodžio darybos istoriją: „Kiekvieno indigenaus žodžio kilmę galima laikyti visiškai išaiškinta tik tada, kai parodomas jo susidarymas iš kito žodžio“, – rašė *Baltų etimologijos etiduose* (1981, p. 15). Išnaudojęs vidinės rekonstrukcijos teikiamas galimybes naujadarams atsijoti, tolesnei žodžių kilmės analizei (jeigu jos reikia) Urbutis, niekada dirbtinai nedemonstruodamas erudicijos, pasitelkia kitų kalbų duomenis, t. y. vadinajamą išorinę rekonstrukciją, apsaugodamas nuo klaidų, kurių neišvengia net ir patyrę etimologai.

Urbutis dažniausiai *Baltisticoje* yra paskelbęs daugiau kaip pusšimtį straipsnių apie baltų kalbų ir tarmių žodžius, kurių kilmė buvo neaiški arba nepakankamai išaiškinta. Tie straipsniai perspausdinti dviejuose *Baltų etimologijos etidų* tomuose (1981, 2009). Recenzentai, kalbotyros istorikai Urbučio etimologijas vertina kaip gerai argumentuotas, gilius, novatoriškas, metodologiniu atžvilgiu svariai prisidedančias prie moderniosios

baltų etimologijos tolesnės pažangos. Neperdėsime pasakę, kad Vincas Urbutis yra ryškiausia XX a. antrosios pusės Lietuvos ir kaimyninių šalių etimologijos mokslo figūra.

Etimologijos darbuose jis nemažą dėmesį skyrė skolinimams. Minėtinos publikacijos apie dabartinės baltarusių kalbos lituanizmus, slavų kalbų tariamuosius baltizmus, apie senosios lietuvių kalbos slavizmus. Baltistas argumentuotai paneigė nuomonę, kad tarp senųjų slavizmų esama daugiau polonizmų nei baltarusybių. Nagrinėdamas slavų kalbų pseudobaltizmus ir baltų kalbų slavybes Urbutis pasireiškė kaip kalbininkas, puikiai išmanantis slavų kalbų žodžių istoriją.

Profesorius ne tik paskelbė daug originalių etimologinių straipsnių, bet ir 1983 m. subūrė grupelę mokslininkų, kurie iš mokslinės literatūros rinko lietuvių kalbos žodžių etimologijas, paskelbtas po Ernsto Frenkelio (Fraenkel) *Litauisches etymologisches Wörterbuch* (1955–1962) pasirodymo. Taip Vilniaus universiteto Baltistikos katedroje atsirado lietuvių kalbos etimologijų kartoteka, nuolat pildoma, o dabar prieinama ir kaip kompiuterinė *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė* (žr. <http://etimologija.baltnexus.lt>). Ne vienas baltistas Urbutį ragino parašyti naują lietuvių kalbos etimologijos žodyną, tačiau jo pašaukimas buvo kitoks, Antano Baranausko žodžiais tariant, – iš dugnio išsiaiškinti jį sudominusių žodžių kilmę. O imantis etimologijos žodyno, didžiąją laiko dalį neišvengiamai tektų sugaišti, aptariant kitų mokslininkų hipotezes.

Trečioji Urbučio aistra, be žodžių darybos ir etimologijos, buvo baltų leksikografijos istorija. Reikšminga jo studija apie senuosius latvių kalbos žodynus, atskleidžianti, kaip giliai profesorius nardo istorinės latvistikos vandenyse. Svariai prisidėta prie Mažosios Lietuvos rankraštinės leksikografijos tyrimų. Urbutis įrodė, kad Konstantinas Sirvydas parašė ne vieną, o du trikalbius žodynus. Profesoriaus kaip baltisto paveikslas būtų neišsamus, jei nieko nepasakytume apie jo recenzijas, daugiausia analitines, – surinktos į vieną vietą ir perleistos, jos sudaro solidžios apimties veikalą (*Knygos apie žodžius*, 2010). Pirmas rimtesnis spausdintas Urbučio darbas buvo *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno*

Vincas Urbutis ir Vytautas Mažiulis 1974 m.

recenzija žurnale *Pergalė* (1956). Vargu ar Lietuvoje rastume kitą kalbininką, tarp kurio mokslinių veikalo recenzijos užimtų tokią svarbią vietą. Beveik pusšimtyje jų, ypač praturtinusių *Baltisticą*, Urbutis mokslo visuomenei pristatė etimologijos, leksikografijos, kalbos istorijos ir kalbotyros bibliografijos darbus, kėlė jų privalumus ir trūkumus, neretai teiginius pagrįsdamas specialiai atliktais tyrimais, naujų etimologijų siūlymais. Kartais tie tyrimai būdavo taip išplėtojami, kad recenzija peraugdavo į straipsnį ar net studiją arba atsirasdavo ir recenzija, ir straipsnis. Atida faktams, kritišku kolegų darbų skaitymu Urbučiui mažai kas galėtų prilygti.

Profesorių labiausiai domino jo pamėgti baltų kalbų žodžiai ir žodynai: žodžių kilmė, santykiai su kaimynų leksika, senųjų žodynų istorija, jų publikavimas ir tyrimai. Rūpėjo, kaip baltų kalbų faktai pateikiami ir interpretuojami kitų kalbų etimologiniuose ar istoriniuose žodynuose. Dažnoje recenzijoje mokslininkas yra davęs metodologijos pamokų, pvz., pabrėžęs, kad „nustatant skolinius reikėtų žiūrėti ne šaknies ar kitų

morfemų kilmės, o viso žodžio atsiradimo. Ir toks žodis, kurio kamieno visos morfemos svetimos kilmės, gali būti savo pačių darinys, o ne skolinys“ (*Knygos apie žodžius*, p. 110). Kitoje vietoje konstatuota, kaip svarbu išsiaiškinti etimologizuojamojo žodžio rašytinę istoriją, dar kitur užsiminta, kad etimologijai nieko neduoda nesaikingas aiškos darybos giminių žodžių pateikimas ir neribotas rėmimasis tikrine leksika (tikriniai žodžiai, kurie „patys abejotini ir gali būti aiškinami keleriopai, paprastai nepadidina aiškumo“).

Didžioji dalis Urbučio recenzijų ir straipsnių yra paskelbti mokslo žurnale *Baltistica* (www.baltistica.lt), tačiau jau pirmo-

sios jo publikacijos populiariojoje spaudoje rodo pasiryžimą lavinti ir platesnę humanitarinę visuomenę. Enciklopedijoms, platesnio akiračio humanitarinei periodikai profesorius žodžių darybos, etimologijos, leksikografijos ir leksikologijos temomis yra parašęs apie šimtą straipsnelių. Įvairių proginių rašinių, atitraukiančių nuo mokslo, nemėgo. Be prisiminimų apie profesorius Jurgį Lebedį ir Joną Kazlauską, vargiai ką nors būtų galima nurodyti. Nemėgo ir skaityti pranešimų konferencijose, tačiau koks žavus jis būdavo per diskusijas!

Visuomeniškai ypač aktyvus Urbutis tapo, atgavus nepriklausomybę. Su jam būdinga aistra kritika-vo svetimvardžių originaliąją rašybą, jo supratimu, darkančią lietuvių kalbą ir keliančią grėsmę pačiai jos dvasiai, mat „vardynas – sudedamoji kalbos, jos žodyno dalis“ (*Pavardžių pradžiamokslis*, 2010, p. 5). Ugningos kritikos strėlių vadinamosios originaliosios rašybos šalininkams nepagailėjo knygelėje *Lietuvių kalbos išdavystė* (2006, 2007). Dėl nepagydomos akių ligos labai pablogėjus regėjimui, profesorius vis dėlto sugebėdavo sekti diskusijas svetimvardžių rašybos

klausimais, skaityti naujausią mokslinę ir populiariąją literatūrą, domėtis šiuolaikinėmis kalbotyros kryptimis, gilintis į vardyno problemas.

Daugelis vyresnės ir vidurinės kartos filologų prisimena Urbutį kaip VU Filologijos fakulteto Studentų mokslinės draugijos vadovą, studentų lituanistų olimpiadų entuziastą. Tai buvo, ko gero, vienintelė visuomeninė profesoriaus veikla sovietmečiu, kitokių įpareigojimų jis sugebėdavo išvengti. Urbučio vadovaujami studentai mokslinėse konferencijose yra laimėję prizinių vietų, iš jų išaugo žinomų mokslininkų – Aleksandras Vanagas, Stasys Keinys, Evalda Jakaitienė, Rūta Buivydienė, Saulius Ambrazas, Birutė Kabašinskaitė... Pasak Jakaitienės, „pajutęs studento norą dirbti, įžiūrėjęs menkiausią kalbininko kibirkštėlę, Vincas Urbutis buvo pats geranoriškiausias ir atidžiausias vadovas: smulkiai aiškindavo medžiagos klasifikavimo principus [...] diskutuodavo su studentu kaip su sau lygiu“ (*Gimtoji kalba*, 1999, nr. 3, p. 25). Pamenu kalbotyros įvado seminarus, per kuriuos vis nepavykdavo profesoriui įtikti iš Reformatskio ar Mirono vadovėlių išmoktais kalbos reiškinių apibrėžimais, – skatino veikalus skaityti kritiškai, teiginius formuluoti savais žodžiais, o pagrįsti gimtosios kalbos ar tarmės pavyzdžiais.

Urbučio tekstai išsiskiria savitu stiliumi – logiška mokslinė argumentacija „pastiprinama“ šnekamosios kalbos sakiniais ir žodžiais, neretai žaismingais, žaizduojančiais ironija. Juos įdomu ir smagu skaityti. Traukia įtaigiai, suprantamai ir nuosekliai dėstomos mintys, priešpriešinami požiūriai, kuriama ieškojimų intriga. Žaismė prasikiša net kai kurių straipsnių pavadinimuose, pvz.: „Lie. *šipulys*, la. *sipsna* – aiškūs žodžiai etimologijos miglose“; „Lie. *spartas*: etimologų išduoti garbingos indoeuropietiškos kilmės dokumentai ir kukli tikroji žodžio istorija“; „Nei paukštis, nei grybas, tik marga žuvelė...“

Urbutis buvo gana uždaras žmogus, gyveno vienas, be šeimos, tačiau už buto sienų jį dažnai supdavo kolegos, bendraminčiai. Nestandartinė profesoriaus asmenybė traukė ir seną, ir jauną. Jam buvo svetimas falšas, visokie niekučiai, buities patogumai. Nemėgo pagyrų,

perdėto dėmesio, jubiliejų. Kita vertus, mes, kolegos, jautėme, kad džiaugėsi, nors ir stengdamasis to neparodyti, katedros sumanymu etimologinius jo straipsnius, recenzijas išleisti atskiromis knygomis. Dėl bibliografijos irgi per daug nesispyrijo (*Vincas Urbutis. Bibliografijos rodyklė*, 2012). Profesoriaus silpnybė – kalbotyros knygos, kurias kaupė iki paskutinių dienų.

Sunku susitaikyti su mintimi, kad Vinco Urbučio nebesutiksime Sarbievijaus kieme, Baltistikos katedroje, Vilniaus universiteto ar Vrublevskių bibliotekoje, kur jis nuolatos užsukdavo ir su padidinauju stikliuku dėliodamas raidę po raidės sugebėdavo perskaityti daugiau už ne vieną, turintį sveikas akis. Nebesutiksime, bet vis dar įkvėps jo tvirtybę, pilietiškumą, neprisitaikėliška laikysena ir visiškas atsidavimas mokslui, lietuvių kalbai. Tiesa, profesorius buvo ir prisiekęs žvejys, žygininkas. Jo paties žodžiais tariant, „nenumaldomas potraukis ieškoti atgajos ir stiprybės gamtoje“ ginė pėsčią ar su slidėmis į garsiuosius sekmadieninius profesoriaus Jurgio Lebedžio rengiamus žygius. Lebedžiui mirus, žygiai nenutrūko, tačiau žygininkų gretos vis retėjo, kol Urbaitis liko vienas, tik retkarčiais pavykdavo prikalbinti į kompaniją kokį jaunesnį kolegą. Kol turėjo geras akis, garsėjo kaip fanatiškas krepšinio ir „Žalgirio“ gerbėjas. Net šioms, sakytume, laisvalaikio pramogoms jis buvo atsidėjęs su tokia pat aistra, rimtumu kaip ir mokslui. Gali būti, kad žvejojant ar keliaujant irgi atsiskleisdavo žodžių kilmės paslaptys...

Vinco Urbučio atminimui skirtą rašinį norėčiau baigti šviesia gaida. Profesorius ne kartą yra sakęs, kad ateityje būtini leksikografijos veikalai – senųjų raštų ir bendrinės kalbos žodynai, naujas etimologijos žodynas. Malonu, kad jo svajonės pildosi: krokuvietis profesorius Voiciechas Smočinskis (Wojciech Smoczyński), su Urbučiu gražiai bičiuliaavęs, išleido *Słownik etymologiczny języka litewskiego* (2007, baigiamas ir išsamesnis angliškas žodyno variantas), pamažu randasi *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (www.bkz.lki.lt), o visai neseniai Berlyne išleistas XVI–XVII a. senųjų lietuvių raštų žodynas *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch*. Kaip būtų Urbutis juo džiaugęsis!

PRASMINGOS ABSURDO INSCENIZACIJOS

Keturių lietuvių menininkų paroda Gdanske iš MMC kolekcijos

Visi esame patyrę būseną, kai sutrinka realybės pojūtis, kai nežinome, ar taip buvo, yra iš tikrųjų, ar tik mums taip atrodo. Dar sunkiau, kai pati tikrovė tampa chaotiška ir kasdienybei pradeda galioti absurdo dėsniai, o individai praranda savikontrolę.

Tokios psichologines ir socialines tiek individo, tiek visuomenės būsenas ekscesyviai tyrinėja keturi lietuvių menininkai: Evaldas Jansas, Andrius Kviliūnas, Linas Jablonskis ir Jonas Jurcikas. Jie nepriklauso vienai menininkų grupei, kūrinius kartu rodo pirmą kartą. Nors yra pasirinkę skirtingus – anarchisto, atgailautojo, atsiskyrimo ir utopinių modelių kūrėjo – vaidmenis, tačiau visi keturi, inscenizuodami absurda, ilgisi prasmės.

Evaldas Jansas su performansais, akcijomis ir video-menu į sceną išėjo 10-ojo dešimtmečio pradžioje, iškart užėmęs kontroversišką, radikalią poziciją. Iki šiol jis yra labiausiai neprisitaikantis menininkas, provokatorius, anarchistas. Nors dokumentinėse kino kronikose, interviu Jansas lyg apsėstas fiksuoja meninio gyvenimo įvykius bei veikėjus, jo dėmesį traukia ir žmonės, atsidūrę visuomenės užribyje, – benamiai, alkoholikai, narkomanai, kaliniai... Save patį ir daugelį kitų menininkų jis pristato, kaip esančius pavojingai arti šių marginalų.

Janso akcijų agresija nukreipta pirmiausia į patį save. Kartu tai ir būdas nustatyti visuomenės būklę. Menininko performansuose, akcijose ir jų pagrindu kuriamuose filmuose abu pasauliai – sėkmingai funkcionuojantis ir chaotiškai destruktivus – dramatiškai susiduria.

Toks susidūrimas, kuriam galioja tik absurdo dėsniai, tapo Janso filmų „Būti ištatytam“ ir „3 in 1“ pagrindu. Pirmasis balansuoja tarp piktos politinės kultūrinės satyros ir baltosios karštinės sukkelto regėjimo.

Rekonstruoti įvykius bent iš dalies padeda balsas už kadro – nerišlus mikčiojančio alkoholiko pasakojimas. Viskas prasideda nuo to, kad pagrindinis herojus apsilanko Vilniaus detaliojo plano svarstyme, per kurį ambicingas miesto meras pristatė Guggenheimo muziejaus projektą. Dalyvauja angažuotų menininkų, reikalaujančių reanimuoti privatizuotą „Lietuvos“ kino teatrą, protesto akcijoje. Reikšmingų įvykių pakylėtas, tiek prisigeria, kad patiria neįtikėtinus regėjimus ir pakliūva į nepavydėtinas situacijas. Dokumentinės, pseudodokumentinės ir siurrealistinės, sukurtos pasitelkus kompiuterinį montažą, scenos susipina. Herojus – pats filmo autorius – nuogas skrieja virš Vilniaus, numušinėdamas ir pritrėkšdamas atsitiktinius praeivius. Ne mažiau bauginantys dalykai dedasi ir tikrovėje. Apsinuoginės menininkas, tarsi valkata ekshibicionistas, trikdo žmones, todėl policija uždaro jį areštinėn. Iš ten perkelia į beprotnamį, kurio įnamiams „naujokas“ skaito pasaką apie tris paršiukus, ir tai atrodo dar absurdiškiau už gigantomaniškus mero užmojus ar neveiksnią menininkų protesto akciją. Dabar jau žinome, kad abi kultūrinės utopijos Vilniuje subliūško, susidūrusios su ekonominėmis ir politinėmis realijomis, tačiau filmas „Būti ištatytam“ vis tiek nepraranda provokatyvaus poveikio.

7-ajame dešimtmetyje skraidymo motyvą menininkai pasitelkdavo kaip nekontroliuojamos socialinės realybės metaforą. Anksčiau už Jansą virš miesto skraidė Iljos Kabakovo piešinių albumo herojus Komarovas, „Beprotiško kambario“ fotografijose sklindė ore Anna ir Bernhardas Johannesas Blumėai. Ši menininkų pora Jansui artima žiaurios satyros, absurdo deriniu, būdingu ir jo inscenizacijoms. Tam tikrų paralelių su lietuviu

filmais turi jaunų Latvijos menininkių Kristinos Kuršišos ir Evelinos Deicmanės kuriamos tamsios, hipnotiškos istorijos, kasdienybės scenos čia susimaišo su šamaniškais reginiais. Deicmanės herojai, nepaklusdami traukos dėsniai, irgi pakyla į orą. Tačiau Jansas yra daug asmeniškesnis ir ekscesyvesnis. Tikri ir išgalvoti jo poelgiai traukia ir gąsdina vienu metu.

Filmas „3 in 1“ ypač asmeniškias, intymus. Tyrimų objektu tampa paties menininko išgyvenimai ir potyriai: filmo „Būti išstatytam“ herojus nekontroliavo savo poelgių, o šįkart nesusidorojama su savo būsenomis. Neaišku, kas vyksta iš tikrųjų, o kas tik įsivaizduojama. Ribos tarp tikrovės, meninės kūrybos ir epilepsijos priepuolio ar haliucinogeninių medžiagų sukeltų regėjimų nusitrina.

Filmo pradžioje iš žurnalų karpomos figūros, vėliau matome iškarpytų dokumentinių ir pseudodokumentinių kadro dėlionę: prieblandoje skendinčiame miegamajame menininką ištinka epilepsijos priepuolis, šie vaizdai kaitaliojami su haliucinaciškai ryškiai nuspalvintomis grybavimo miške scenomis, tarp jų vis šmėkšteli fiktyvi oro prognozės transliacija. Orų žemėlapis virsta anatominiu smegenų piešiniu. Dar vienas trikdys – balsas už kadro, naiviai plepantis apie neurochirurgines operacijas. Nerealios scenos čia atrodo įtikinamai, o realios primena slogų sapną.

Dokumentiniai kadrai filmuojami lyg slapta kamera, kai herojus stebimas intymiomis akimirkomis, arba primena kriminalinę kroniką. Žiūrovai kone fiziškai pajunta, kada filmavimo kameros padėtis tampa nestabili – vaizdas praranda ryškumą, ima trūkčioti, drebėti.

Tuose Janso filmuose, kuriuose tikrovė susimaišo su fikcija, vaizdai montuojami tarsi daugiabriaunis kristalas. Jų struktūra apgalvota, bet labai komplikauta, daugiasluoksnė. Atsitiktinumų grandinės įspūdis čia apgaulingas ir kuriamas sąmoningai. Žiūrovai vedžiojami vaizdų labirintais, klaidinami ir vis grąžinami atgal, dažnai į patį išeities tašką. Scenos dažniausiai stebimos iš viršaus arba iš šono.

Nuo dokumentinių kadro lengvai pereinama prie manipuliuotų, prie multiplikacijos, išsitrina ribos tarp regėjimų apsvaigus ir tikrovės vaizdų.

„Garso takelis“ – tai pasakojimas apie kelionę po Lietuvą muzikos naujam filmui paieškų pretekstu. Jansas

su kūrybine grupe apsilankė pas garsius ir jau primirštus įvairiausių muzikos žanrų, nuo *techno* iki *etno*, kūrėjus ir atlikėjus. Pačios paieškos čia ne mažiau svarbios negu pokalbiai su muzikantais. Pradėję nuo apsilankymo Lietuvos kompozitorių sąjungoje Vilniuje, filmuotojai užsuko į kitus miestus, jų priemiesčius, atokius kaimus. Šalia šiuolaikiškesnių garso įrašų studijų išnyra apšiurusios koncertinės aikštelės, repeticijų salės. Neatrodė, kad buvusių muzikos „žvaigždžių“ gyvenimas klostosi labai sėkmingai. Jos prikimusios, praradusios priekinius dantis, senamadiškai apsirengusios. Važinėja išklerusiais automobiliais, gyvena skurdžiuose daugiabučiuose, neišvaizdžiuose namukuose iš silikatinių plytų. Tačiau su kylančiomis „žvaigždėmis“ jas sieja tas pats pasiryžimas nuotykiams, atvirumas eksperimentams, tiesiog atsidavimas muzikai.

Kitaip nei ankstesniuose filmuose, košmariškų vizijų, provokuojančių akcijų ir absurdo elementų čia nėra, tačiau vis tiek nukrypstama nuo dokumentikos kanonų. Nors filmo pagrindas – dokumentiniai vaizdai ir garso įrašai, detalaus scenarijaus nesilaikoma, prie tų pačių veikėjų ir scenų grįžtama po kelis kartus. Kaip ir kituose Janso filmuose, atskiri epizodai čia iškarpomi, vengiant nuoseklaus linijinio pasakojimo. Klaidina ir tarp filmo fragmentų pasikartojantis tas pats motyvas – paupyje ir upėje nuogas vyriškis renka akmenėlius. Neaišku, ar tai muzikos paieškų, ar vasaros iškylos, ar ko nors kito metafora.

Filme nesvarbi nei įvykių chronologija, nei pristatomų asmenų tapatybė, nei kiti faktai. Kas čia kalba, groja, dainuoja, nustatys nebent vietinę muziką gerai pažįstantys žiūrovai. Pati socialinė tikrovė, kurios fone plėtojamas filmo veiksmas, yra nevienalytė, laikina. Filmu kūrėjai ir herojai, atrodo, neturi nei plano, nei tikslo. Čia tiesiog improvizuojama.

Andrius Kviliūnas, duodamas videointerviu Evaldui Jansui, sakė: „Šiaip jau mene aš – drąsus.“ Ir iš tikrųjų – šiuolaikiniame mene retai susiduriame su tokiu sau pačiam negailestingu ekshibicionizmu, nusižeminimu, savigailos, narcisizmo ir humoro mišiniu. Kviliūno filmai kartu ir tragiški, ir komiški. Froidistinės psichoanalizės klišės, siejamos su Edipo kompleksu, čia nublinksta prieš realybės košmarą. Su

vidiniais demonais ne tik nekovoja, priešingai – jie puoselėjami ir gerbiami.

Baigęs tapybos studijas Vilniaus dailės akademijoje, Kviliūnas po tėvo mirties sugrįžo pas motiną į provincialų gimtąjį Panevėžį ir praleido ten septyniolika metų. Ankštas motinos butas blokiname penkiaaukštyje pavirto bendra gyvenimo, kūrybos ir užavimo vieta. Menininko ir jo motinos kasdienybėje riba tarp šių sričių išnyksta. Filmuojama virtuvėje arba svetainėje, performansų atlikėjai – pats menininkas, jo motina arba jie abu. Retsyškiais epizodinis vaidmuo tenka kuriam nors sugėrovui. „Vaiko“ kambarys tampa ir animacine studija, ir montažine. Du žmonės susikuria rojų / pragarą žemėje.

Kviliūnas filmuose vaidina pats save, be kompromisų atsiverdamas ir kartu viską perdėdamas, šaržuodamas. Jo motina – tolimas meno aplinkai žmogus – priima žaidimo taisykles ir įsikūnija į pasiūlytus vaidmenis, nors kai kada ir netverdama juoku. Pats Andrius filmuose pasirodo tarsi didelis, bet taip ir nesuaugęs vaikas – tikra nevykėlio personifikacija. Jis žaidžia su lėktuvėliu ir vapalioja („Santykis“), yra baramas ir drausminamas („Trys mirtinos nuodėmės pagal mano mamą“), atgailaudamas ir dejuodamas šaukiasi tėvo („Pirmas potyris“). Motinai dedikuoti filmai melancholiški, sentimentalus ir be galo juokingi. Mylintis sūnus su motina šoka žydinčioje ramunėlių pievoje audringo debesuoto dangaus fone („Melancholija“), abu kvailioja, šokinėdami pagal trankią muziką, kol jiems išauga didžiuliai angelų sparnai („Kelias į rojų“). Motinai atminti sukuriamas kičinis videopaminklas su jos mylimo Raimondo Paulo sentimentalios dainos žodžiais: „Laimės užmiršo duoti, sunkiai gyvensi, vargelis visur lydės.“ Tėvui tenka visai kitoks – rūstaus, smerkiančio stebėtojo iš aukštybių – vaidmuo. Filme „Fotografija“ į mirusį tėvą sūnus krei-piasi liūdnu balsu: „Tėte, kuris žiūri į mane, mamą ir priekaištauji. Yra už ką.“

Visuose Kviliūno filmuose, performansuose svarbus vaidmuo tenka transformuotai realistinei aplinkai, animacijai, garsui. Performansų veiksmas visada labai paprastas: čia sėdima, stovima, šokinėjama ar šokama, sakant ar išdainuojant monologą. Jei veikėjai tyli, vietoj jų „kalba“ estradinės dainos žodžiai ir melodija. Rekvizito

nedaug, dažniausiai – skriejantis žaislinis lėktuvėlis, ore pakibęs mikrofonas, motinos mėgstamų gėlių puokštė jos arba sūnaus rankose, portretinė tėvo fotografija.

Kviliūno filmai artimi tapybai, kurios mokytasi VDA. Iš klasikinės portretinės tapybos jis dažnai skolinasi statiską frontalią kompoziciją. Inspiracijų fono animacijai ieško siurrealistų kūryboje, išlaisvinančioje pasąmonės srautą, ir psichodelinėje 7-ojo dešimtmečio tapyboje, kuri ją hipertrofuoja ir įelektrina. Daug impulsų gauna iš muzikinių klipų estetikos. Lietuvos televiziją ir provincijos koncertines sales užtvindęs estrados kičas čia irgi randa atspindį.

Stokodamas lėšų, Kviliūnas videofilmus kūrė labai primityviomis priemonėmis, neišeidamas iš ankšto buto, montavo nedideliu senutėliu kompiuteriu. Šis procesas, lydimas nuolatinių eksperimentų, užtrukdavo ilgai, keletu minučių filmą „Kelias į rojų“ autorius kūrė dvejus metus.

Skurdo sukeltus sunkumus Kviliūnas sugebėjo paversti pranašumais. Šių filmų akcijos, scenovaizdis, montažas ir animacija paprasti, bet išradingi, daugiasluoksniai. Tai savotiškas „namudinis“ videomenas, kurio išraiškos priemonės adekvačios siužetams.

Šį laikotarpį menininkas apibūdino taip: „*Visas gyvenimas buvo beveik virtualus pasidaręs. Prie kompiuterio, prie butelio... Balansuojama tarp dugno ir virtualaus šventumo.*“ Galop jis pasitraukė iš aplinkos, kuri buvo vaisinga kūrybai, tačiau pražūtinga fizinei ir psichinei sveikatai, socialiniams ryšiams. Vėl įsikūrė Vilniuje, sugrįžo į savo kartos meninę bendruomenę. Metę gerti, sukūrė videociklą krikščioniškais motyvais, įsikūnydamas į puolusio nusidėjėlio, virstančio šventuoju, vaidmenį, šių kūrinių parodą surengė Bažnytinio paveldo muziejuje. Tačiau tai jau kita tema...

Prarasti socialinės tikrovės ir laiko pojūtį galima įvairiais būdais. **Linas Jablonskis** eina atsiskyrėlio keliu, kaip kadaise elgdavosi privilegijuotų, pasiturinčių sluoksnių atstovai. Jis tiesiog užveria savo būsto arba Vilniaus universiteto bibliotekos Grafikos kabineto, kuriam vadovauja, duris, šiandienos realijas palikdamas už jų. Per dienų dienas skaito knygas, apžiūrinėja, kataloguoja grafikos kūrinius, meno albumus, naršo internete, klausosi muzikos ir piešia. Šio menininko

introvertiškumas nuosekliausiai atsispindi piešiniuose. Atsiranda savotiškas dienoraščio ir fiktyvios pasaulinės enciklopedijos hibridas su paveikslėliais, su glaustais įrašais. Kambaryje ar kabinete užsidariusi menininką tokia savirealizacija tarsi perkelia į platesnį pasaulį, išplečia jo aplinkos ribas. Baltame popieriaus lape išnyra istorinės asmenybės: politikai, mokslininkai, rašytojai, dailininkai, meno kūrinių herojai. Mussolini's, Darwinas, don Kichotas atsiduria greta rašytojų Williamo S. Burroughso, Thomaso ir Heinricho Mannų, tapytojų Balthuso, Pierre'o Klossowskio, Pablo Picasso. Šie ir kiti asmenys paverčiami keistų paslaptinių scenų personažais, apsupami vyriškų erotinių fantazijų inspiruotais trivialiais vaizdeliais. Garsių vyrų portretai rimti, reprezentatyvūs, tikra priešprieša vulgariam pornografiniam pusiau ir visai apsinuoginusiu moterų vaizdavimui. Pasitelkus tokią kaimynystę ir nepadorias užuominas, susižavėjimas iškiliomis asmenybėmis „išniekinamas“. Tiesa, tarp skirtingų lyčių atstovų paveiksluose nesimezga jokie ryšiai. Įterpiami floros ir faunos motyvai, natuirmortai irgi nepadedą įminti siužetų paslapties. Neįmanoma atsekti pasakojimo užuomazgos, kulminacijos, atomazgos. Išsišakojusios, susipinančios mintys, svajonės, regėjimai liejasi kaip nevaržomas pasąmonės srautas.

Jablonskio piešiniai – tai dienos sapnuose regėtos vizualinės novelės-mįslės. Čia naudojama siurrealistinė atsitiktinių derinių technika, be to, saikingai taikomas apropriacijos metodas, atsiranda komikso elementų.

Piešinys – intymi medija, artimiausia rašymui. Jablonskis tą visokeriopai išryškina. Jis studijavo meno istoriją, o kaip dailininkas yra autodidaktas. Šią aplinkybę autorius sąmoningai išnaudoja. Visi motyvai cituojami, kopijuojami ir transformuojami kiek primityvistiniu stiliumi su šaržo elementais, baltame popieriaus lape išdėstomi be jokios hierarchijos ar griežtos tvarkos. Plonyčiais linijiniais štrichais pieštuku sukurti paveikslėliai tik kur ne kur paspalvinami akvarele. Jis primena paauglių užrašus vadovėliuose, pratybų sąsiuvinuose arba dienoraščius su nebaigtais piešiniais, eskizų bloknotus, knygų iliustracijas. Tuos piešinukus Jablonskis kartais įriša į knygas.

Jų kameriškumą, naivumo elementus galima interpretuoti ir kaip tylų maištą prieš perdėtą menininkų

ir meno sureikšminimą. Piešiama nedideliuose popieriaus lapuose, svarbus vaidmuo tenka pačiam procesui. Keisčiausias paraleles menininkas kuria obsesiškai, bet kartu ironiškai reflektuoja ir savo paties pastangas.

Didžiulės jauno tapytojo **Jono Jurciko** drobės spinduliuoja nepasitikėjimą tiek dabartimi, tiek praeitimi, tiek ateitimi. Kasdienybė kupina nesusipratimų, asmeninė ir kolektyvinė atmintis apgaulinga, rytojus – bauginantis. Negana to, iš tapybos, kino, komiksų, reklamos „pasiskolinti“ antrinės realybės vaizdai pasirodo esantys ne mažiau realūs už pačią tikrovę, net kėsina ją užgožti. Santykis tarp šaltinio ir atvaizdo, originalo ir kopijos šiose drobėse diferencijuotas, kompleksiškas.

Svarbus inspiracijų šaltinis Jurcikui yra kūryba tų šiuolaikinių tapytojų, kurie tyrinėja panašius dalykus. Postkomunistiniame areale jo dėmesį patraukė Neo Rauchas, Vladimiras Dubosarskis su Aleksandru Vinogradovu ir Vitalijus Komaras su Aleksandru Melamidu, ironiškai pasisavinę ideologizuotą sovietmečio vaizduojamojo meno ir plakatų ikonografiją, jų stilistiką.

Ne mažiau postūmių lietuvių tapytojas gauna iš Jeffo Koonso ir Takashi'o Murakami'o, tobulai įvaldžiusių konsumerizmo reklamos estetiką ir strategijas. Turinio sąskambiai ir formalios analogijos atlieka katalizatoriaus vaidmenį.

Jurcikas, kaip ir jį žavintys garsūs menininkai, yra puikiai perpratęs strategijas, kaip suvilioti žiūrovus. Kontaktui užmegzti jis pasitelkia gerai pažįstamą sovietmečio ikonografiją ir šių dienų masinės kultūros stereotipus. Iš pirmo žvilgsnio tie kūriniai su humoru pasakoja intriguojančias pramoginio žanro istorijas. Patraukia ir glotni, rafinuota paveikslų estetika. Tik vėliau atsiskleidžia temų nevienareikšmiškumas, o linksmas tonas netikėtai tampa melancholiškas.

Pasirinktas temas autorius išplėtoja, paveikslų serijos atsiranda viena kitos pagrindu ir išsišakoja skirtingomis kryptimis. Originalią ikonografiją jis kuria tiek iš asmeninės patirties, tiek iš daugybės kitų šaltinių. Jo vaikystės prisiminimai ir kasdieninio gyvenimo realijos čia susipina su iš pažiūros mažai susijusiomis refleksijomis apie istoriją, politines aktualijas ir tapy-

tojo pasaulimą. Svarbus vaidmuo tenka skoliniais iš tapybos istorijos, kino industrijos, reklamos.

Jurcikas kelia sau tikslą iš patirtų išpūdžių sukurti dirbtinį, susintetintą pasaulio modelį. Matyt, todėl jo realizmas toks apgaulingas. Sunku išsifruoti paveikslų siužetus. Pavienės figūros, jų grupės, daiktų aranžuotės įkurdinamos negyvenamuose peizažuose, dangaus tuštumoje. Svarbų vaidmenį vaidina išpūdinga specifinė šviesa – fluorescencinės iliuminacijos, šiaurės pašvaistė, atominio sprogo nutviekstas dangus ar tiesiog stiprus neoninių lempų apšvietimas.

Jurcikas užaugo jau nepriklausomais laikais, tačiau yra įsitikinęs, kad sovietmečio palikimas daro įtaką ir jo kartos gyvenimui. Tapytojas ironiškai atkuria degradacijos istoriją, pasitelkdamas to meto populiariosios kultūros ikonografiją ir negailestingai išryškindamas kasdienybės absurda.

Ankstyvajame monumentalaus formato triptike „Marso užkariavimas“ autorius nukelia veiksmą į kosmosą. Vėliau jis dažnai eksploatuos šį triuką. „Susitikimo pradžia“, „Epicentras“ ir „Laiminga pabaiga“ – tai trys kolūkiečių susidūrimo su astronautais tolimoje planetoje etapai. Švytinčia geltona spalva nusidažiusiame kraterių peizaže astronautai su skafandrais ir baltmarškiniai kolūkiečiai su dalgiais atlieka vis kitokias šokio figūras. Fantasmagorišką išpūdį dar labiau sustiprina keisti personažų veiksmai, nuteikiantys lyg ir linksmai, bet kartu keliantys gūdų „kosminį“ nerimą...

Kiek vėliau nutapytoje didžiulėje drobėje „Kokia aš laiminga, matydama savo ateitį“ Jurcikas ir vėl transformuoja sovietmečio ikonografiją, pasitelkdamas ironiją, siurrealistinius elementus. Pirmame plane į žiūrovus žvelgia mergaitė su kvailoka šypsena veide, plačiai praverta burna su iškritusiais priekiniais dantimis, dėvinti plačiabrylę meksikietišką skrybėlę. Už jos, sunkios tamsaus aksomo užuolaidos fone, vyrai ir moterys rikiuojasi į šokio vorelę. Šokėjai entuziastingai tiesia rankas į viršų ir iškelia didžiulę vėliavą, kuri primena prapjautą rūkytą kumpį. Sunku atsekti kokius nors prasminius šios scenos ryšius. Absurdiškas monumentalus pano siužetas trikdo ir net baugina.

Ateities tema gvildinama tapytojo pasauliui skirtuose paveiksluose „Requiem svajonei“, „Atgal į ateitį“.

Vienoje drobėje išvystame nugara į mus ant kopėčių stovintį darbininką, kuris baltai dažo sieną, o kitoje matome, kaip dažytoją, pasilypėjusį ant cokolio, užgriūva gigantiškas spalvingas žaislas, atkeliavęs iš Koonso repertuaro. Abi scenos, paprasta žanrinė ir fiktyvi, perduoda tą pačią žinią – tai užuomina, kad menininkui tenka uždarbiauti, remontuojant namus, antraip neturės ką valgyti...

Jurciko paveikslų veikėjai atstovauja tam tikriems stereotipams, herojizuotoms profesijoms. Kai kada vienam personažui tenka net keletas vaidmenų. Dažytojas persikūnija į tapytoją, o dabitos vyriškai su baltais kostiumais, tamsiais akiniais gali būti ir turčiai kolekcionieriai, ir sąvadautojai arba gangsteriai. Gorilos čia, panašiai kaip Koonso paveiksluose, gali simbolizuoti erosą, tačiau gali būti ir nuoroda į neandertaliečio rudimentus, kurių dar nėra atsikratęs šių dienų žmogus.

Jurciko paveiksluose vaizduojami žmonės ir gyvūnai primena žaislus, o juos supantys dideli ir maži daiktai (lėktuvas, dalgis, vėzdas...) – teatro rekvizitą. Ir vienus, ir kitų kūnai besvoriai. Tai pripučiami žaislai arba iš kartono iškirpti trafaretai. Panašiai kaip Martinas Honertas polichrominėse instaliacijose, veikėjų panašumą į žaidimo figūreles Jurcikas pabrėžia, pastatydamas jas ant trafaretinių cokolių.

Karamelinių spalvų „svajonių fabriką“ ir žaislų pardavėtuvę Jurcikas kuria, pasiskyręs sau visagalio kontrolieriaus vaidmenį. Jis yra ir scenaristas, ir režisierius, ir scenografas, ir kostiumų dailininkas. Išorinis šių tobulai sukonstruotų vaizdų blizgesys slepia baugų nerimą keliančias detales. Paveikslų pavadinimai irgi nepadaeda įminti motyvų paslapties, tik dar labiau klaidina žiūrovus, kurie spėliodami, kas čia dedasi, turi pasitelkti ir savo vaizduotę.

Keturių lietuvių menininkų paroda „Šiaip mene aš – drąsus...“ Gdanskio Šiuolaikinio meno centre „Laznia“ atidaryta rugsėjo 3 d., veiks iki 2015 m. lapkričio 1 d. Parodą organizavo Modernaus meno centras. Ji yra sudėtinė programos „Vilnius Gdanske“ dalis. Išleistas gausiai iliustruotas trikalbis katalogas „*Ogólnie rzecz biorąc, lubię odważną sztukę.../ Šiaip mene aš – drąsus.../ In general, I am brave in art...*“ (lenkų, lietuvių ir anglų kalbomis, p. 54), pristatantis menininkų kūrybą. ■

Linas
 JABLONSKIS
 Good night,
 boys. 2002
 Popierius
 akvarelė
 pieštukas
 30,9 x 41,9

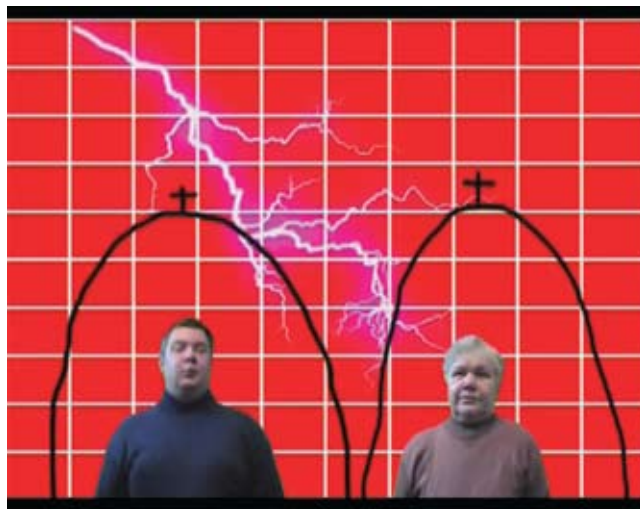

Jonas JURCIKAS
 Kokia aš
 laiminga
 matydama
 savo ateitį. 2013
 Drobė, akrilas
 510 x 315

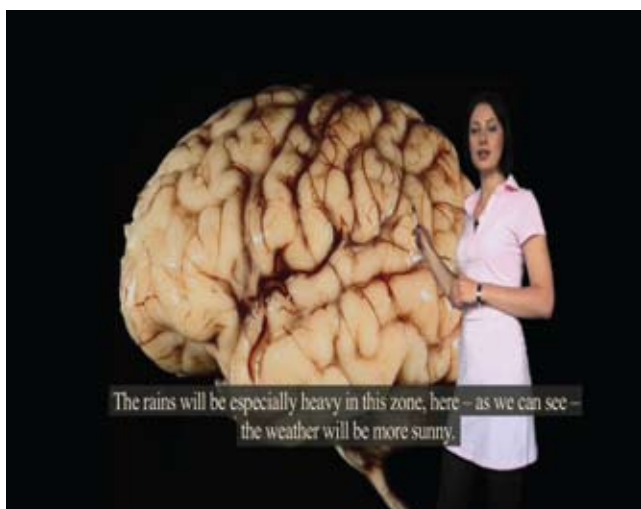

Andrius KVILIŪNAS. Trys mirtinos nuodėmės pagal mano mamą. 2006. 1:46 min.

Andrius KVILIŪNAS. Kelias į rojų. 2009. 2:27 min. MMC kolekcija

Evaldas JANSAS. 3 in 1. 2008. 5:46 min.

Evaldas JANSAS. Garso takelis. 2009. 40 min. MMC kolekcija

„MUZIEJUS“ VISŲ PASAULIO ATEIČIŲ FONE

*Su menininku Dainiumi LIŠKEVIČIUMI kalbasi
kuratorius Vytautas MICHELKEVIČIUS*

*Ekskursija po
Lietuvos pavil-
joną su antrąja
komisare Rasa
Antanavičiūte,
komisaru ir kura-
toriumi Vytautu
Michelkevičiumi,
kuratorėmis
Franciska Zolyom
ir Livia Paldi,
Jolija Liškevičiene
ir Dainiumi
Liškevičiumi*

Venecijos meno bienalei artėjant prie pabaigos, kuratorius kalbasi su menininku apie Lietuvos paviljoną, apie „Muziejaus“ ateitį, apie tai, ar pavyko „Muziejų“ tarsi kosminį laivą perkelti į „Visas pasaulio ateitis“ (pagrindinės kuruojamos parodos pavadinimas). Patraukęs žiniasklaidos dėmesį (apie Lietuvos paviljoną rašė britų dienraštis The Guardian, tarptautinis meno žurnalas Mousse, italų meno žurnalas Artribune, Baltijos šalių kultūros žurnalas Arterritory.com, Lietuvos žiniasklaida), netrukus „Muziejus“ bus supakuotas ir grįš namo. O kol kas kalbamės apie kūrinio formos transformacijas, kūrejo laisvę, sovietmečio (dailės) istorijos perrašymą ir Lietuvos paviljono santykį su bienalės kontekstu.

Vytautas Michelkevičius. Dainiau, prieš vykdami į Venecijos bienalę mudu abu turėjome tam tikrus įsivaizdavimus, dauguma jų įsikūnijo per santykį su kitais paviljonais, kūriniais ir bendru kontekstu, atsirado naujų. Ką netikėto atradai? Kaip tavo projektas pasikeitė, atsidūręs naujoje vietoje ir erdvėje?

Dainius Liškevičius. Labai platus klausimas. Mano atradimai galbūt svarbūs tik man pačiam. Manysčiau, galima paprašyti tavęs ar bet kurio kito žiūrovo, ma-

čiusio „Muziejų“ dar Vilniuje, Nacionalinėje dailės galerijoje, 2012 m., kad palygintų su dabartiniu jo pavidalu 56-ojoje Venecijos bienalėje, Lietuvos paviljone. Kad pats atsakyčiau į šį klausimą, reikėtų pradėti nuo pradžių. „Muziejus“ nėra sukurtas specialiai Venecijos bienalei, čia jis buvo surinktas jau ketvirtą kartą. Tai labiausiai išplėtotas, naujais eksponatais papildytas variantas, į kurį integruotas ir projektas „Ramybė“ (rodytas NDG Vilniuje ir KUMU Taline). Manysčiau, jis organiš-

kai įsiliejo į „Muziejų“, stipriai praplėsdamas patriotizmo temą.

Nuo pirmos kūrinio reprezentacijos juodoje dėžėje NDG fojė, tarsi blokinio namo vieno kambario bute, „Muziejus“ transformavosi į atskirą pastatą, nacionalinį Lietuvos paviljoną, kuris šį kartą pristatomas kaip muziejaus simuliacija, bet kartu simuliuojamas ir pats pastatas. Niūri jo išorė su modernistine betonine vidaus architektūra puikiai tiko prie „Muziejaus“ koncepcijos ir ekspozicijos stilistikos. Reikia paminėti dar vieną naują – žiūrovus jau lauke pasitiko plevėsuojanti Lietuvos trispalvė, kaip įvadas į ekspoziciją. Kitas svarbus muziejų simuliuojantis architektūrinis elementas – įėjimas, kurį suprojektavo ekspozicijos architektas Rokas Kilčiauskas. Tai architektūrinė intervencija į pastato fasadą, tarpininką tarp išorės ir vidaus.

Kaskart, kai šį kūrinių eksponuojau naujoje vietoje, susiduriu su iššūkiu, kaip išlaikyti ekspozicijos ir pasakojimo struktūrą, įkurdinant ją kitokioje erdvėje. Pirmasis iššūkis išeiti iš juodosios dėžės buvo Leipgig (Vokietija), Šiuolaikinio meno galerijoje (GfZK). Tada supratau, kad „Muziejus“ gali įsikurti įvairiose erdvėse ir vis tiek nepraras naratyvinės struktūros. Reikėtų priminti, kad jį sudaro daugiau kaip 200 objektų. Venecijoje iš pagrindinės ekspozicinės erdvės į atskirą kino kambarį išsikėlė filmas „Laisvalaikis“ – tai galima vadinti dar viena svarbia struktūrine naujove, suteikiančia galimybę pamatyti filmą bet kada atėjusiam žiūrovui. Visa „Muziejaus“ ekspozicija suskirstyta į 11 temų, kad žiūrovams būtų lengviau orientuotis ir suvokti kūrinių. Aišku, tam padėjo jau anksčiau išleistas knyginis kūrinių variantas „Muziejus / Museum“ (Vilnius: Kitos knygos. 2013), kur išskirtos pagrindinės temos. „Muziejus“ nuolat auga ir plečiasi, prieš kelias dienas įsigijau naują eksponatą – cigarečių pakelį *Tu-134*, kuris ekspoziciją papildys, matyt, jau kur nors kitur.

Ne vienas paviljono lankytojas įvertino ir „perskaitė“ mūsų pasirinktos vietos semantiką. Dažnas jautėsi įpailiotas į intrigą, kaip surasti Palazzo Zenobio Venecijos „muziejaus“ labirinte. Jau tai sukuria tam tikrą nuotauką. O suradusieji rūmus per tamsų holą patenka į šviesų

žydintį sodą. Tai sukelia malonų netikėto atradimo jausmą. Tada paviljono sodelyje-žolyne žvilgsnis sustingsta, išvydęs šiurkštų pastato (gal net andergraundinio) fasadą ir plevėsuojančią Lietuvos vėliavą. Tai irgi šiek tiek netikėta. Priėję arčiau, pamato visiškai naują, pastato architektūrai nebūdingą elementą – stiklines duris (tambūrą), kuris tarsi tranzitinė erdvė perkelia žiūrovus iš vieno istorinio konteksto į kitą. Viduje pasijuntame atsidūrę ir istoriniame (meno), ir memorialiniame kūrėjo muziejuje, gal net privačiuose namuose. Perėję per keletą skirtingų erdvių, lankytojai tarsi nusiteikia susitikimui su „Muziejumi“, o kartu šiek tiek atitrūksta nuo Venecijos konteksto. Išeidami iš tirštos ekspozicijos, patenka į ramų sodą, gali atsipūsti, prisėdę ant suoliuko, pamąstyti ir suvokti, ką neseniai čia patyrė. Ar tau svarbu, kad buvo pasirinkti būtent šie rūmai?

Taip, ši erdvė magiška, būdingesnė Lietuvai negu Venecijai, kaip ir pats pastatas ištaigingų Venecijos rūmų fone. Manau, vietos pasirinkimas sėkmingas daugeliu atžvilgių.

Svarbiausias „Muziejaus“ keliamas klausimas yra kūrėjo laisvė, tačiau ne tik tam tikru istoriniu laikotarpiu (sovietmečiu), bet ir dabar. Kai kurių menotyrininkų manymu, tu pernelyg laisvai elgiesi su istoriniais faktais, su asmenybėmis, jų biografijomis. Man, kaip tyrėjui ir kuratoriui, šie tavo žingsniai atrodo labai įdomūs, nes tu, būdamas menininkas, konstruoji savą meno (tyros) versiją, svarumu prilygstančią menotyrininkų diskursui. Tu išreiški menininko požiūrį, kurį šiais „menininko tyrimo“ laikais vis labiau vertina tiek meno, tiek akademiniai sluoksniai. Ar galėtum plačiau išskleisti, kokius vaidmenis suteiki „neaiškioms revoliucinėms asmenybėms“, kaip, tavo manymu, visa tai veikia šiandieninį meną?

Pagrindinė kūrinio ašis yra pats kūrėjas, o be laisvės kūryba sunkiai įsivaizduojama tiek sovietmečiu, tiek šiais laikais (prisiminiau Luiso Buñuelio filmą „Laisvės šmėkla“...), nesvarbu, kaip skirtingai ta laisvė interpretuojama. Kūrėją gali varžyti tam tikri įstatymai, moralinės, religinės ir kitokios sociumo nuostatos, net pačios meno institucijos. Kūrėjas renkasi, suvokdamas atsakomybę ir pasekmes. Ar jis nori naujai interpretuoti, ar

laužyti, ar kurti naujas struktūras, ar kelti naujus klausimus, susijusius su gyvensena, socialine egzistencija, istorija, būtimi ir pan. „Muziejaus“ ekspozicijoje politinį protestą integravau į okupacinio laikotarpio Lietuvos dailės kontekstą. Esame įpratę manyti, kad dailės procesus vienokia ar kitokia linkme kreipia menininkai, o jų kūryba suteikia stiprų impulsą visai kultūros raidai. Tačiau totalitarinis režimas kultūrą smarkiai represavo, izoliavo nuo pasaulinių tendencijų, todėl meno procesai buvo lėti, neretai lokalaus pobūdžio. Esant tokiai represyviai sistemai, modernesnių meno procesų užuomazgos ima ir išnyra visai netikėtuose veiksmuose, kultūros reiškinius formuoja ne vien menininkai, bet ir disidentai, keistuoliai, revoliucionieriai, kuriuos irgi įtraukiu į didįjį savo projekto naratyvą. Šis kūrinys yra tarsi daugiasluoksnis pyragas, tikri faktai susipina su fikcija, perskaityti kūrinį galima tiek rimtai, tiek su atvira ironija. Klausėi, kaip elgiuosi su istorinėmis asmenybėmis? Siekiu garbingai įtraukti jas į šiuolaikinį meno diskursą, įterpti į sovietmečio apmąstymą. Pavyzdžiui, Broniaus Maigio poelgis (sovietinio režimo kontekste politinis protestas) iki šiol yra gilus įtrūkis kultūros suvokimo lauke. Tai vis dar gyvas ir neatsakytas klausimas [kalbama apie Rembrandto paveikslą, kurį Ermitaže suniokojo Maigys – red.]. Arba imkime diskusijas apie Lietuvos partizanus, ne vien apie Antaną Kraujelį. Nemanau, kad į savo kuriamą naratyvą įtraukdamas konkrečius asmenis, interpretuodamas Lietuvos istoriją ir meną sovietmečiu, elgiuosi neetiškai.

Vertėtų paminėti, kad menininko laisvė buvo apribota ir pačioje Venecijos bienalėje – Islandijos paviljonas veikė vos dvi savaites ir buvo uždarytas. Jį sukūrusiam šveicarų menininkui Christianui Bucheliui tai buvo skaudus smūgis, kuratorė ir komisaras išplatino ne vieną pareiškimą dėl menininko laisvės suvaržymų. Pagrindinė Buchelio idėja buvo įrengti veikiančią mečetę su pamaldomis musulmonams ir tai padaryti jam puikiai pavyko. Pastato viduje pasijusdavai tarsi tikroje mečetėje, buvo ir vietos apsiprausti, ir šlepetės, ir lankstinukai apie Alachą, ir Meca-Cola automatai, bet nebuvo jokio ženklų, kad tai meno kūrinys ar Islandijos paviljonas. Venecijos visuomenę ir

savivaldybę labiausiai įaudrino faktas, kad mečetė, vadinamasis Islamo kultūros centras (taip užrašyta ant durų) buvo įrengtas katalikų bažnyčioje, nors ji dekonsekruota jau senokai ir priklauso privatiems savininkams. Pats autorius akcentavo, kad įkurdamas mečetę siekė atkreipti dėmesį į kultūros ir religijos segregavimą, politinį šiuolaikinės visuomenės instrumentalizavimą. Kokių minčių tau sukėlė skandalas dėl Islandijos paviljono? Kaip reaguotum, jei būtų uždarytas tavo „Muziejus“?

Komentuojant šį atvejį, reikėtų turėti omenyje jau trią sociopolitinę situaciją, santykį su musulmonų religija, nekontroliuojamus pabėgėlių srautus ir tai, kad esame Venecijoje – miestas-muziejus jau seniai susikūręs savitą mikroklimatą, kurį stropiai saugo paveldo institucijos. Tad sureaguota griežtai, paviljonas uždarytas. Pažvelkime į tai, pasitelkdami biologinę analogiją. Visi puikiai žino, kas atsitinka, kai į ežerą įleidžiama intervincinė fauna, – ima nykti ir keistis per šimtmečius nusistovėjęs mikroklimatas. Natūralu, kad menininkas, kurdamas religinėmis, istorinėmis ar lytiškumo temomis, neišvengiamai susiduria su pasipriešinimu tiek iš valdžios, tiek iš visuomenės pusės.

Kurių šalių nacionaliniai paviljonai tau pasirodė įdomūs? Gal radai artimų savo idėjoms? Daug kas kalbėjo apie netikėtą sutapimą, kad ir Lietuvos, ir Latvijos, ir Estijos paviljonai pasitelkia sovietmečio analizę, stengdamiesi sušiuolaikinti praeities realijas, jos reliktus. Žinoma, meninės strategijos visiškai skirtingos.

Man patiko Danijos paviljonas, kur Danh Vø pristatė projektą *Mothertongue* (liet. „Gimtoji kalba / Prokalbė“), Nyderlandų paviljonas, keletas kitų, aišku, ir mūsų kaimynai latviai su estais. Visų trijų Baltijos šalių menininkų temos iš sovietmečio orbitos... Latvijos projektas „Pažastis“ artimas mano „Muziejui“ (bunkeriu), nes čia garažas paverstas tarsi privačiu kosminiu laivu – tai erdvė, susikurta tik sau, leidžianti per darbą (aišku, ne A kategorijos), per kūrybą susiliesti su kosmosu. Amžinybę galima pajusti ir kuriant garažo interjerą ar „tiuninguojant“ žiguliuką... Estų paviljonas su vizualiai įtaigiu naratyvu irgi muziejiškas, net galėtų pratęsti mano kūrinį lyties ir seksualinių mažumų at-

žvilgiu, nes „Muziejuje“ to nėra. Beje, tokiam drąsiam estų prisistatymui nacionaliniu mastu, manau, turėjo įtakos ir neseniai jų priimtas įstatymas dėl santuokų tarp tos pačios lyties asmenų.

Nors visų trijų paviljonų temos labai „vyriškos“, didžiajame „Muziejaus“ naratyve dalyvauja ir moterys – nuo mano mamos iki Simone'os de Beauvoir. Ne veltui latvių paviljono kuratorius Kasparas Vanagas iškėlė idėją, kad ateityje būtų galima visus tris Baltijos šalių paviljonus parodyti drauge.

Kaip manai, kiek Lietuvos paviljonas siejasi su kuruotos parodos tema „Visos pasaulio ateitys“ ir jos keliamomis problemomis: socialine nelygybe, įvairiomis darbo formomis, istoriniais lūžiais ir jų interpretacijomis, ateities „numatymu“? Ne vienas lankytojas teiravosi, kaip „Muziejus“ susijęs su ateitimi, juk čia regime tik praeitį. Mums atrodė akivaizdu, kad tavo nagrinėjamas problemos derėtų suvokti netolimos ateities kontekste, tu lyg ir siūlai modelį, kaip su jomis susidoroti tiek menininkams, tiek visuomenei.

Viskas siejasi, nors atrodo, kad jokio tiesioginio ryšio nėra. Istorinė patirtis patvirtina – viskas kartojasi, eina ratu, praeitis ir ateitis yra glaudžiai susijusios, neretai susipynusios. Atmintis leidžia vienaip ar kitaip tą suvokti ir (nu)matyti ateitį. O dabar aš klausiu, kokios tavo, kaip kuratoriaus, asmeninės išvalgos apie „Muziejaus“ ryšį su kuruotos parodos tema „Visos pasaulio ateitys“, su joje keliamomis problemomis?

Įdomiausia tai, kad meno kūrinių ateitį sunku nuspėti, jie gyvena savarankiškai, nepaisydami nei menininkų, nei kuratorių valios. „Muziejus“ Venecijoje, sąveikaudamas su lankytojais, su kitų šalių paviljonais, penkis mėnesius gyveno nepriklausomą gyvenimą. Galėjome tą sekti masinės komunikacijos priemonėse, bet labai daug jo aspektų nepaviešinta, liko asmeninių išpūdžių, pokalbių prie taurės, meno kritikų šnabždesių ir gandų pavidalu.

Man svarbu, kad „Muziejus“, kaip ir pagrindinė paroda „Visos pasaulio ateitys“, ne tik sukūrė platų politinį ir socialinį lauką, bet ir sugebėjo estetinė, erdvinė savo raiška perteikti rūpimas problemas, priartėti prie žiūrovų. Ne-

mažai kūrinių kitose parodose taip ir liko įstrigę sociopolitinio lygmens pančiuose, nepasiūlydami estetinio ar komunikacinio potyrio. Viena iš Okwui Enwezoro kuruotos pagrindinės parodos potemių buvo darbas, o Lietuvos paviljone garsinį foną sukuria filmo „Laisvalaikis“ garso takelis – iki šiol ausyse skamba grupės I.V.T.K.Y.G.Y.G. ritmas „dirbti, dirbti, dirbti“...

Žinoma, retrospektyviai žvelgdami rastume ir daugiau sutapimų, tačiau nepamirškime, kad pagrindinės parodos tema paskelbiama gerokai vėliau, kai nacionalinių paviljonų autoriai jau būna atrinkti.

Dalyvaudamas bienalėje kaip kuratorius, o ne kaip žiūrovas, nustebau, kad vis dar tokia svarbi nacionalinė priklausomybė: į Lietuvos paviljono atidarymą rinkosi lietuviai, latviai, estai, lenkai, kiti rytų europiečiai. Lenkijos paviljono atidaryme sukiojosi daugiausia lenkai, Švedijos paviljono inauguracinį vakarėlį pagerbė beveik vien svečiai iš Šiaurės šalių ir t. t. Tad Venecijos bienalė galima vadinti nacionalinių tapatybių paroda, o jos atidarymų ceremonijas – savos, vietinės publikos susibūrimais vasaros meno sostinėje.

Kita vertus, pasitvirtino mūsų intencija pristatyti „Muziejų“ kaip universalesnį modelį, parodantį, kaip menininkas gali priešintis totalitariniam režimui, kad gautų bent dalinę laisvę. Rengdamas ekskursijas tarptautinei menininkų grupei iš Artimųjų ir Vidurio Rytų, iš Pietryčių Azijos, įsitikinau, kad tavo nagrinėjamos problemos artimos ir jiems, ne vienas pripažino, kad jų valstybėje dabar būtų neįmanoma parodyti tokio kūrinio.

Ar galėtum pasidalyti ateities projektų idėjomis, bent jau užuominomis apie jas? Kokios temos tave domina, ties kuo ir su kuo dirbi Varšuvoje?

Dar prieš Venecijos bienalę užsimezgė kontaktas su legendine Foksal galerija, gavau pasiūlymą surengti ten parodą. Labai džiaugiuosi šiuo kvietimu, nes būtent šioje galerijoje prasidėjo Lenkijos meno avangardo istorija. Iš lėto jau dėlioju savo naują kūrinių, kuris, galima sakyti, irgi išeina iš Labirinto, iš šešiolikto kambario Exit ir tampa nauja fotovaizdų kolekcija – rebusu. Čia vis dar tęsiu tryliktojo taško paieškas...

Sėkmės ir dėkui už pokalbį.

■

UŽSIMERK AKIMIRKAI

Apie parodą „Auris Radzevičius pristato nežinomą autorių“ Kauno paveikslų galerijoje

*užsimerk akimirkai!
pribėga sanitarai ir sidabro trimitai
jų rankose švyti.¹*

Einu per Žvėryną, prie perėjos sutinku Jurgą Barilaitę, kol žingsniuojame kartu, ji klausia, ar jau mačiau Aurio Radzevičiaus parodą. Giriuosi, kad ne tik mačiau, net du kartus apžiūrėjau – kai buvo eksponuojama, procese, ir kai buvo sąlygiškai jau „sustyguota“. Autorius ją vis pildė ir/ar keitė. Jurga pasakė (cituojau iš atminties), kad jai Radzevičiaus ekspresionizmas dabar atrodo savaip šviežias ir iš naujo netikėtas...

Taip, pagalvoju, iš tiesų! Paroda dvelkia specifiniu retro, sakyčiau, būdingu maždaug XX a. 10-ojo dešimtmečio antrajai pusei ir amžių sandūrai. Eksponuojami ketvirčio amžiaus, apytikriai 1990–2015 m. kūriniai (nors dailininkas pabrėžia, kad tai jokių būdu nėra retrospektyva), tačiau „vidurkis“ kaip tik ir tenka maždaug *dutūkstantiesiems*, tam riboženkliui, kai lietuvų tapyboje dar buvo gajai archajiška ekspresionizmo retorika, tačiau stipriai atmiešta „naujos“ ideologijos, pagal kurią paveikslų plokštuma (ir prasmė) jau yra ne langas į „vidinį psichologinį/estetinį pasaulį“, o „ekranas“ ir/ar „scena“. Radzevičiaus požiūris, formatai, plastiniai sprendimai, ekspresionizmas, pamažu

virstantis „sintetiniu“, būdingi minėtam laikotarpiui. Kitaip sakant, ankstyvieji dailininko kūriniai tarsi pamažu „evoliucionuoja“ *dutūkstantųjų socioestetinės ideologijos* link, o skaičiuojant atbulai, t. y. nuo naujausių kūrinių, sąlygiškai tarsi „grįžta“ į *dutūkstantuosius*. Žinoma, čia reikėtų patikslinti, kad kalbama apie konkrečią parodą, kurioje eksponuojami toli gražu ne visi Radzevičiaus kūriniai.

Autorius, galbūt pats iki galo nesuvokdamas, tarsi atidengia kelis „archeologinius“ lygmenis. Jam dar vis svarbu galvoti su „tapytojų cechu“, diskutuoti su tapybos ideologais (tą iš dalies galima sieti ir su specifiniu *kaunietišku* mentalitetu), nors *tapyba kaip esteti- nė ideologija* jau seniai išnykusi. Gyvuoja ir, kas įdomiausia, neįtikėtina greitai dauginasi tikrai išoriški, prasmės netekę jos pavidalai, komercializuotos arba tiesiog nuoširdžiai infantilios imitacijos.

Radzevičius sako netapantis paveikslų, tiesiog (*at*) *vaizduojantis tapybą*, gal todėl savo kūrinius vadina tapytais objektais. Įdomu, kad nuoširdi polemika su nebeegzistuojančiu reiškiniu, kuris egzistavo nebent (įsivaizduojamoje) praeityje, suteikia jo kūrybai nesu-

meluoto *idealizmo*, net *utopijos* atspalvį, kurį autorius papildo *nesušukuotu pankišku*, *vizionierišku*. O tai derinys, turintis sprogstamosios galios.

Šio dailininko kūryba, sakyčiau, stipriai priklauso nuo laikmečio vėjų ir netgi klišių, tačiau tuo pat metu yra antlaikiška, nesąmoningai parodijuojanti, parazituojanti, sumaišanti viską ir visus. Tokia paradoksaliai marginali kūryba, netgi *antitapyba*, tapybos *anti-technologija*, paprastai suskamba tada, kai pagrindinė vietinė estetinė (vaizduojamojo šiuolaikinio meno ar konkrečiai tapybos) ideologija išsisemia, jos naratyvai nuvalkiojami ir tampa tuščiais lozungais.

Čia galima prisiminti dar du, vyresnius už Radzevičių, vienas į kitą visiškai nepanašius, tačiau paradoksaliai giminiškus kauniečius menininkus „marginalus“ – Mykolą Šalkauską ir Algirdą Šakalį. Pirmasis, kuriam „vidinis balsas“ *neretai liepdavęs eiti į Kauno salą ir sudeginti savo paveikslus, beveik visai nepaisė laikmečio normų*,² tapybos konjunktūros ir tapo antikanoniškumo, antlaikiškumo simboliu. Antrojo estetinis nuoširdumas, naivumas ir visa ko citavimas, jam pačiam sąmoningai to gal net nesuvokiant, virto radikalia estetinių laikmečio kanonų parodija, kartais pranokstančia net elitinius tų kanonų pavyzdžius. Nors sakyti, kad jiedu sąmoningai kažką „dekonstravo“ arba „parodijavo“, ko gero, negalėtume. Tokios savybės ypač išryškėja *stagnaciniais* dailės, apskritai kultūros laikotarpiais, koks šiuo metu ir yra.

Tačiau pankiškas Radzevičiaus marginalumas susijęs ne tik su dabartine „dailės“ būseną, t. y. aplinkos diagnoze, jis būdingas ir pačiam autoriui, vienam iš pirmųjų 10-ojo dešimtmečio avangardistų. Mūsų *andergraundo* senbuvis ir vienas iš lyderių, bent jau Kauno kontekste, yra žinomas kaip poetas (poezijos knygelę 1990 m. išleido Rašytojų sąjunga), scenografas, instaliacijų kūrėjas, tapytojas, režisierius, pankų grupės „Nepakavota Birutė“ vokalistas... Neatsitiktinai parodoje Radzevičius pristato „nežinomą autorių“ – patį save ir kartu „kažką kitą“.

Beje, scenografija tebėra svarbi jo kūrybai, ypač tapytiems objektams. Išpjovęs iš faneros tam tikrus

personažus, juos ištapo ir instaliuoja erdvėje. Kalnų, nutapytų ant faneros, fone pakabina mėlyno aksomo (čia savaime iškyla „teatrališkojo“ Davido Lyncho vardas) audeklą – teatrinę dangų ir panašiai. Tarsi išvaudoja scenografiją iš utilitarinės funkcijos, susijusios su apibrėžta teatro erdve ir konkrečiu pasakojimu. Sukergdamas ją su tapyba ir instaliacijomis, kuria fantasmagorišką erdvėlaikį. Jame (ne)teatriniai personažai ne vaidina patys savęs, o rezga, mezga savarankišką chaotišką, absurdo sklidiną pasaulį. Ši kūryba yra kartu ir dekoracijos, ir vaidinimas tų dekoracijų fone. Čia įsimaišo nemažai autobiografinių motyvų, nes Radzevičiui kūryba svarbi ir kaip (auto)portretas plačiąja prasme.

Paroda sumanyta tarsi (iš)eksponavimo, (iš)instaliavimo, (iš)tapymo, perdėliojimo procesas, kurį galima suvokti kaip judėjimą laike įvairiomis kryptimis. Parodos uždarymas yra ir jos atidarymas – Radzevičius rengia spaudos konferenciją, koncertuoja su pankų grupe „Nepakavota Birutė“, skaito savo eiles, komentuoja kūrinius, skildamas į keletą (ne)pažįstamų asmenybių. Ir tai ne tik nuvalkiota metafora – vienas Auris Radzevičius yra *baikeris*, buvęs prieš *avariją*, o kitas – esantis po *avarijos*. Vienas yra tas, kuris jau turėjo gulėti po velėna, o kitas – netikėtai atgimęs, iš naujo išmokęs vaikščioti (kaip gera, kai žinai, kad gali kur nors, net jei visai netoli, nueiti, – sako Auris), kalbėti, jausti ir, svarbiausia, iš naujo atradęs pasaulį – dangų, vėją, žolę, medžius, šaligatvius, formas, spalvas, žmones ir (kažkurį) patį save!

– Vis dažniau prisimenu vaikystę, – pasakoja (kažkuris) Radzevičius, o gal *nežinomas autorius*, nes juos sunku atskirti, – kai močiutė mane, dar vaiką, vesdavosi pas drauges, dirbančias budėtojomis Kauno *Velnių muziejuje* arba M. K. Čiurlionio kūrinių ekspozicijoje. Tada aš, šiaip jau tikras išdykėlis, nurimdavau. Tai buvo tos vietos, kurios mane tiesiog užburdavo! ■

¹ Auris Radzevičius. Ornamentas vietoj laivo. Vilnius: Vaga. 1990, p. 19.

² <http://www.kamane.lt/Kurejai/Isejusiems-atminti/Mykolas-Salkauskas-tapytojas-1935-2002>

VAIDYBA – BESĄLYGIŠKA MEILĖ, PRIKELIANTI ŽMOGŲ IŠ LAPO

Pokalbis su jaunosios kartos aktoriumi Andriumi Gauču

Nacionaliniame Kauno dramos teatre rugsėjo 25, 26, 27 dienomis bus rodoma premjera „Klaros santykiai“. Spektaklio režisierius Rolandas Atkočiūnas viename interviu dar 2013 m. teigė: *„Man jau nebeįdomu analizuoti politinius, socialinius, valstybinius santykius. Man įdomiau kalbėti apie konkretų vieną asmenį, per kurį galima daug daugiau papasakoti apie pasaulį. [...] Iš tiesų mes nematome savęs realiai, galime pamatyti tik per santykį su kitu žmogumi. [...] Kuo žmogus yra arčiau žmogaus, tuo reikalingesnės tarpusavio taisyklės, kad jie nepažeistų vienas kito teritorijos“*.¹ Šie režisieriaus žodžiai buvo pranašiški – šįkart jis stato spektaklį pagal vokiečių dramaturgės Dea Loher pjesę „Klaros santykiai“, tikrą žmonių, kuriuos sieja šeimos, santuokos ryšiai, nelengvo buvimo kartu laboratoriją, man priminusią rašytojo Michailo Šiškino teiginį: *„Šeima – tai žmonių, negalinčių išsiversti vieni be kitų, neapykanta“*.² Negali išsiversti ir neapkenčia – paradoksas, verčiantis rinktis tarp tiesos ir melo kitam, o kartu, gal net pirmiausia, pačiam sau. Tarpusavio santykiai, pa(si)rinkti vaidmenys šeimoje (su)kuria individą, asmenybę, (su)formuoja pasaulėžiūrą, (nu)lemia tolesnį gyvenimą.

Nors Loher pjesė pavadinta „Klaros santykiai“, antraeilių veikėjų joje, galima sakyti, nėra. Vienas iš personažų – Tomas, ko gero, labiausiai atitinka, įprasmina Atkočiūno teiginį: *„Rimtai kalbėti apie rimtus dalykus šiais laikais yra netgi nepadoru“*.³ Tomui apibūdinti tinka daugybė epitetų, beje, antinomiškų, moralės požiūriu gana prieštaringų: tiesą sakantis melagis, nerū-

pestingas gyvenimo žaidėjas, daugiaveidis sukčius, afe-ristas ir (ar) jaunuolis, ieškantis meilės, prieglobsčio...

Prieš premjerą apie spektaklyje narstomus artimų žmonių santykius kalbėjau su aktoriumi Andriumi Gauču, kuriančiu Tomo vaidmenį.

Lietuvoje jau ne vienus metus diskutuojama, kas yra šeima, kokia jos samprata, ką apima šis žodis... Kaip į šiuos klausimus atsako „Klaros santykiai“?

Tradicinė šeimos samprata spektaklyje griunama. Į santuoką žvelgiama labai ironiškai, groteskiškai. Pavyzdžiui, Klaros vyresniosios sesers, namų šeimininkės Irenės ir banko tarnautojo Gotfrydo vedybinį gyvenimą labai tiksliai iliustruoja scenografo Artūro Šimonio sukurta dekoracija – stiklinis namas. Jiedu bendrauja tarsi žuvys akvariume. Gyvena madingame rajone, madingame name su madingais baldais, madingai elgiasi. Dešimtą valandą eina miegoti, stropiai pasitėpę rankas kremu, atsigula nugara vienas į kitą, dieną abu be pykčio ar gailesčio irgi nususukę. Daiktai tvarkingai sustatyti savo vietose. Santykiai ne ką mažiau *tvarkingi*, bet iki šleikštulio sterilūs, nuobodūs, negyvi, nenuoširdūs, dirbtiniai.

Kokia tavo kuriamo personažo šeima?

Tomas kilęs iš nelaimingos šeimos. Man įstrigęs trečios scenos tekstas: tėvas jam paaiškina, kad užrašė ant bažnyčios sienos minimas ne Judas Iskarijotas, o Judas Tadas – doras aramėjas, toks nereikšmingas

Dea LOHER, „Klaros santykiai“. Režisierius Rolandas ATKOČIŪNAS
Elizabet – Inesa PALIULYTĖ, Tomas – Andrius GAUČAS. Repetacijos scena

žmogus be kaltės. Tada tas užrašas Tomui iškart praranda prasmę. Tėvas versdavo jį eiti į bažnyčią, vertė būti kažkuo kitu, negu jis yra, negu norėtų būti. Tapęs apsimetėliu, prisitaikėliu, Tomas meluoja visiems, net sau. Pasiklydęs melo labirintuose, neranda išeities, palūžta. Užblokavęs jausmus, slysta *paviršiumi*, niekina gražius santykius. Nenuoširdumas – štai pagrindinė problema. Spektaklis kalba ir apie baimę būti atviriems, apie dabartinę visuomenę, jos nuopolių, skaudulius, pūlinius... Klara „žino, ko nenori, bet ji nežino, ko nori“, Tomas pametęs egzistencinius orientyrus.

Jiedu atrodo iškritę iš bendro socialinio konteksto. Tomas, nusiteikęs ironiškai, sarkastiškai, gyvena tarsi žaisdamas, tačiau atvirumo akimirką beviltiškai kartoja: „Aš – niekas.“ Kaip manai, ar žmogus susikuria aplinkybes, ar aplinkybės, aplinka sukuria žmogų?

Atsakymas bus labai kvailas, bet manau, kad tai priklauso nuo situacijos, kurioje atsiduri. Tomą tokį sukūrė aplinka. Jis nelaimingas, *sulaužytas*, todėl nori *laužyti* kitus. Ar jis taip elgsis visada? Režisierius tuo atžvilgiu padarė labai gerą pastabą: „Net recidyvistai palūžta, sako daugiau nebe norintys daryti to, ką darė.“

Tomas, atėjęs į pasimatymą su Klara, kartodamas *aš niekas*, kalbasi tarsi su savimi. Supranta, kad tai paskutinis jų susitikimas, kad dabar liks vienas, o juk tarp jų galėjo atsirasti kažkas gražaus... Tomas pasirenka Georgą, nors tikriausiai ir pats iš savęs to nesitikėjo. Priežastis paprasta – Georgas turi daug pinigų. Ir jie mylės vienas kitą dėl gražios išvaizdos, mylės *už savo kalbų tuštybę*, kaip sako Klara. Šitas aplinkybes Tomas susikuria pats, savo jautrumą plytom užmūrijęs, nes šitoje žemėje, jo manymu, silpniems vietos nėra. Jautrumas – didžiausia žmogaus silpnybė, todėl šalin jausmus, romantiką, idealizmą, tikslui pasiekti tinka visos priemonės!

„Klaros santykiuose“ daug kalbama apie ribas. Bankininkas Gotfrydas norą jas peržengti vadina nebrandžiu poelgiu, žlugdančiu mus visus.⁴

Gotfrydai tiesiog atrodo, kad visais gyvenimo atvejais jis elgiasi teisingai, nesvarbu, ką darytų, ko nedarytų. Tačiau sutikęs Klarą įsimyli ir viskas apsiverčia aukšty nujomis. Gotfrydas bene vienintelis iš pjesės personažų bando surasti savo kelią ir pasipriešinti *būkai mąstysenai, kuri visiems priimtina*.

Žinoma, ribų reikia paisyti, juk žmonės gyvena tarp žmonių – visuomenėje. Reikia jausti bendravimo, socialumo ribas, kad neatsidurtum užribyje. Taigi ribos egzistuoja, bet nevalia jų niekam primesti.

Gotfrydą „apribojo“ Irenė, susikūrusi jį sau – priverčiusi priimti būtent tokį kodą, būtent tokią kalbėjimo

manierą, šukuoseną, drabužius... Nes norėjo būtent tokio vyro. Nežinia, koks Gotfrydas buvo iki pažinties su Irene. Gal laisvas, su polėkiu svajotojas? Irenė – *tikrasis jo banko seifas*.

Visi šitos pjesės veikėjai atsidūrę ties išprotėjimo, ties savizudybės riba. Ir bando ištrūkti iš pragaištingų situacijų. Juos kankina nerimas, jie sudirgę, sutrikę, išsigandę, įbauginti, pikti... Spektaklyje ribinės situacijos keičia viena kitą, čia visą laiką *labai karšta*, baisu... Nors kai kurie personažai mano gyvenantys laimingai, patogiai, bet iš tikrųjų ir jie eina lynu virš bedugnės, bandydami išsilaikyti arba dairydami, į kurią pusę kristi...

Užrašas bažnyčioje „Šventasis Judai, melskis už mus“
Tomą įtikino, esą „reikia iš pradžių tapti nusikaltėliu, kad tavim susidomėtų Dievas, kad būtum vertas stoti prieš Jo teismą, kur galėtum prašyti atleidimo ir išgany- mo. [...] Galbūt tik tas, kas pažįsta tamsiąją gyvenimo pusę, išmoksta vertinti gyvenimą.“⁴⁵ Ką apie tai manai?

Turbūt skaudžiausia, kai dūžta idealai. Man taip yra buvę, praradau tikėjimą ir jaučiausi tikras kvailys, kad tikėjau. Tomas tikėjo tuo, kas jam sakoma, norėjo tikėti, tačiau paaiškėjo, kad viskas buvo melas. Todėl jis trokšta atkeršyti visam pasauliui. Tomui *trenkė per dešinią skruostą*, tačiau jis nesutinka kaip tikras krikščionis *atsukti kairiojo*, jį apėmęs kerštas. Bet visų pirma nori nubauti save už kvailumą. Tai tokie tamsūs jausmai... Jis apgaudinėja moteris, apgaudinėja vyrus, kad įrodytų – ne jis buvo, yra kvailys, o visi kiti. Trokšta būti nugalėtojas ir padarys viską, kad kiti atrodytų kvailesni už jį, nes pralaimėję.

Tomo logiką suprantu kaip išnaudojimą. Jis parazituoja. Tai bjaurus žodis, bet mano personažas iš tikrųjų taip elgiasi. Tamsus žmogus, o kartu įskaudintas, nelaimingas... Pažinęs tamsiąją gyvenimo pusę, jis vertina gyvenimą, tačiau tas vertinimas labai jau egoistiškas. Jam atrodo, kad iščiulpdamas iš kitų viską, ką tik galima, suteiks gyvenimui prasmę. Jo kredo – gyvenk, būk čia ir dabar, nes nėra jokių „ten ir tada“.

Aš mačiau daug tamsybės – vaikystėje, mokyklos suole. Vidurinėje ir gimnazijoje sutikau žmonių, kurie norėjo mane paniekinti, pažeminti ir žemindavo, nie-

kindavo. Tačiau niekada nenorėjau tapti toks, kaip jie, kurie, tyčiodamiesi iš kitų, jaučiasi stipresni. Mintyse kartodavau: viską galiu ištverti, atleisti, kad tik netapčiau toks, kaip jie, kad tik man nereiktų gyventi jų gyvenimo, nes turbūt neištverčiau. Ir jie neištveria, todėl taip baisiai elgiasi.

Tamsioji pusė yra ir susidūrimas su mirtimi. Mano šeima patyrė didžiulę netektį ir mačiau, kiek *tamsos ir grožio yra atsisveikinime su žmogum – su jo kūnu, bet ne siela*... Kai mirė mano dėdė, buvo didžiosios metų šventės. Tada mažiau: ką tas žmogus jautė paskutinėmis sąmoningomis, gal ir ne visai sąmoningomis akimirkomis? Koks tas tiesioginis susidūrimas su mirtimi, kai tavo pasaulis sudūžta? Baisu apie tai galvoti, bet nėra stipresnės jėgos negu mintis, leidžianti įveikti net juodžiausią sielvartą.

Todėl branginu gyvenimą. Reikia vertinti tai, ką turi... Bet nebemokame. Praradę tapatybę, tampame mankurtais – nevertiname net asmeninės istorijos. Mirė – išbraukiau, nebėra. Mane įskaudino – išbraukiau, nebėra. Loher mintis, kad *tik tas, kas pažįsta tamsiąją pusę, išmoksta vertinti gyvenimą*, yra labai teisinga. Antonas Čechovas sakė: „džiaugsmo šaknys – liūdesys“, galima manyti ir atvirkščiai: liūdesio šaknys – džiaugsmas... Gal nuskambės paradoksaliai, žauriai, bet esu dėkingas žmonėms, kurie privertė mane susidurti su tamsiąja puse. Galbūt pats sąmoningai norėjau ją pažinti... Pažinau, bet niekada nebūsiu tas, kuris vers ir kitą žmogų visa tai patirti. Tokių užtekčiai yra be manęs.

Tavo personažas – įvairialypis, daugiasluoksnis. Kaip bandai prie jo priartėti?

Vaidmens narpliojimo procesas labai ilgas. Man pasisekė, kad dirbu su režisieriumi, mąstančiu polifoniškai ir labai tiksliai. Be to, jis apdovanotas įtaigos talentu. Juk aš kaip aktorius dar nedaug nežinau. Turiu tik plytas, iš kurių reikia sumūryti sienas... Režisierius eina drauge, tyrinėdamas pjesės tekstą, padeda man aiškintis, kada lėkti visu greičiu, o kada spausti stabdžius.

Aiškindamasis vaidmenį, žiūriu daug kino filmų. Tokių žmonių kaip Tomas mąstyseną gerai atskleidžia režisieriaus rekomenduotas Stanley'o Kubricko „Prisu-

„Klaros santykių“ repeticija. Gotfrydas – Ričardas VITKAITIS, Tomas – Andrius GAUČAS

Donato Stankevičiaus nuotr.

kamas apelsinas“ (1971). Aišku, filmo herojus kardinalai priešingas Tomui, jo elgsena – kitas kraštutinis, tačiau vis tiek padeda suprasti žiaurią tokių žmonių logiką, jų įsivaizdavimą, kaip reikia gyventi. Svarbus šiuo atžvilgiu ir Michaelio Haneke's filmas „Pakvaišę žaidimai“ (2008).

Daug skaitau, nuolat analizuoju pjesę. Bandau suprasti, ką iš tikrųjų norima pasakyti. Rašau veikėjo biografiją, Tomo charakteristiką. Atsižvelgdamas į dabartį, atkuriu jo praeitį. Svarstau, kokia buvo jo šeima, kur jis gyveno, kaip namiškiai su juo elgdavosi? Kokie buvo jo draugai? Kur jis atostogaudavo? Aktoriaus profesija verčia nuolatos grįžti – iš naujo skaityti veikėjo charakteristiką ir biografiją, režisieriaus pastabas, kurias užsirašau. Turiu nepaliaudamas *derinti savo instrumentą, jo stygas, sukioti varžtelius*. Skaityti, skaityti, skaityti... Klausytis, artėti... Eidamas į repeticijas, klausausi spektaklio garso takelio, kad *tai gyventų manye*.

Vasarą, būdamas prie ežero arba Italijoje, sėdėdamas Ispanijos aikštėje ant laiptelių, ir, pamatęs, tarkim, grupelę vaikinių, kurie užlenda prieš nosį šeimai su vaikais, kad pirmi prisipiltų buteliukus vandens, svarstau,

gal vienas iš jų – Tomas? Tada iš naujo skaitau jo charakteristiką, kurią nešiojuosi kuprinėje. Galbūt jis irgi keliavo? Stengiuosi matyti, kas vyksta aplink mane, *sugerti tą aplinką*. Stebiu žmones, *perimu jų žvilgsnius, judesius, pasiimu jų rankas, siluetus, eigastį*... Juk nieko nereikia toli ieškoti, viskas yra čia pat, tokių žmonių esama, bet jie *gerai užsimaskavę*.

Scenoje stengiuosi būti plačiai atmerkęs akis, įtempęs klausą, kad jausčiau partnerius. Stengiuosi mąstyti. Galbūt tai svarbiausias jauno aktoriaus darbas – išmokti mąstyti scenoje. Nereikia galvoti: „Man tas vaidmuo nepatogus.“

Žinoma, nepatogus, ir tai gerai. Tu turi sukurti vaidmenį. Nereikia nieko išbraukti iš pjesės, nereikia pridėti savo žodžių. Reikia stengtis, kad veikėjas *prabilų tavo lūpomis*, kad tu *prikeltum tą žmogų iš lapo*. Todėl negalima daryti jo teksto. Svarbiausia suteikti personažui gyvastį ir gyventi kartu su juo tas dvi spektaklio valandas. Jis gimsta, miršta, o kitą vakarą tu ir vėl turėsi jį prikelti.

Ar vaidmuo išgrynina savastį ar ją nutrūna, daro blankesnę?

Reikia pačiam ištrinti save. Perleisti medžiagą per savo prizmę, pasirinkti tai, kas tinka personažui, o kitą atmesti ir leisti sau būti tuo Kitu. Susiliesti su juo taip, kad išnyktų vaidmens kūrimo siūlės. Turi persijungti, – sakydavo ir dar sakys mano kurso vadovai Vytautas ir Velta Anužiai. O vėliau reikės grįžti ir gyventi savo gyvenimą – kepti kiaušienę, plauti indus, grindis, eiti apsipirkti...

Ar tai įmanoma?

Aštuoniasdešimčia procentų įmanoma (*juokiasi*). Rugsėjo pabaigoje įvyks „Klaros santykių“ premjera, todėl dabar gyvenu truputėlį kitaip. Vasarą dvi savaites

tes buvau atsitolinęs, o paskui kažkas įvyko, pajutau – turiu *grįžti* prie Tomo ir aš noriu *grįžti*. Jis visai kitoks žmogus negu aš, taigi turiu šansą būti tas Kitas. Kurti charakterį, vaidmenį, gyventi jį – didžiausia dovana. Tai *įkvėpia* mane kaip Andrių, o aš stengiuosi *įkvėpti* gyvybę Tomui. Besąlygiškai įsijausti į jo blogį, ydas, melą. Nesišaiptyti iš jo klaidų. Ne teisti, o suprasti, priimti, net išteisinti. Ir aš tam pasiryžęs.

„Klaros santykiai“ – socialiai angažuotas spektaklis, atvirai rodantis kraujuojančias žaizdas, išviešinantis visuomenės nuopuolį. Ar publikai to reikia? Ar ji nusi-teikusi „knaisiotis po purvą“?

Žmonėms įdomu stebėti, ieškoti, o scenoje viskas matyti tarsi per padidinamąjį stiklą. Pjesės veikėjai blaškosi, kenčia, ieško, bando suprasti, kas vyksta, perprasti save ir kitus. Tad labiausiai norėčiau, kad spektaklis nuteiktų žiūrovus mąstyti, galbūt kas nors čia atpažins net savo paties problemas.

Įdomiausia, bent jau man, kai būnu žiūrovas, yra susitapatinti. Tarkim, gailėti Klaros, simpatizuoti jai, užjausti dėl netekčių ir skausmo, bjaurėtis Tomu arba žavėtis jo energija, charizma, bandyti perprasti jo ap-gavysčių, melo priežastis.

Labai maža salė, nedidelis atstumas, tad, būdamas žiūrovas, esi šalia, tarsi gyveni kartu su tais herojais. Pro stiklą matai, kaip žmonės elgiasi ten, viduje, tar-si stebėtum, kas dedasi už lango. Labai norėčiau, kad žiūrovai pabandytų susitapatinti su tais įskaudintais, nelaimingais, sutrikusiais žmonėmis, kad kartu su jais liūdėtų arba džiaugtųsi, kad per visą spektaklį virtų emocijos. Vėliau galbūt kuris nors ims ir išdrįs paklausti mylimo žmogaus: „Kodėl sakai man netie-są?“ Arba prisipažins: „Jaučiuosi nelaimingas dėl to ir ano... Gal bandykime tai pakeisti?“ Norėčiau, kad pjesės autorės keliame klausimai, drąsūs, tikslūs, su-gestyvūs režisieriaus sprendimai nuteiktų žmones ap-mąstyti savo pačių gyvenimą.

Rainerio Marios Rilke's žodžius „gyventi dūžtančiose formose“ teatrologas Audronis Liuga pritaikė šiandie-niniam teatrui, esą galinčiam padėti žmogui „išgyventi

savo paties ir pasaulio laikinumą per talentingai sukurtą meninę iliuziją“.⁶ Ką manai apie tokią teatro suvoktį?

Teatras tiesiog alsuoja laikinumu – tik čia ir dabar, tik šią akimirką. Scenoje svarbiausia mąstyti ir gy-venti tas tris ar penkias minutes, nors ir žinai, kad jos pasibaigs, žinai, net kaip ir kodėl tai įvyks. Puikiai ži-nodamas baigtį, vis tiek turi stengtis tau skirtą sceninį laiką išgyventi taip, tarsi jos nežinotum.

Kokį poveikį amžino laikinumo nuojauta, lydinti ak-toriaus profesiją, daro realiam gyvenimui?

Negalėčiau sakyti, kad *vaidyba* yra mano gyvenimo būdas. Aš dar neišmokau išgyventi to laikinumo. Ne-išmokau suvokti jo vertės ir prasmės. Jei sakyčiau, kad moku, meluočiau. Nuolatos projektuoju ateitį – kaip bus kur nors *ten* kada nors *tada*. Ir tik vaidindamas, atsidūręs tam tikroje situacijoje, kai reikia bendrauti su partneriais, žvelgti jiems į akis, gaudyti signalus, ku-riuos jie siunčia, adekvačiai arba priešingai – neadekva-čiai jiems atsakyti, bandau išgyventi būtent šią *dūžtan-čią* formą, akimirką, *kurios netrukus neliks*. Nesakau, kad visavertiškai išgyvenu. Stengiuosi, bet ne visada pavyksta. Ne visada ir gali pavykti. Bet svarbiausia, ar esi nusiteikęs išgyventi tą dūžtančią formą, ar mieliau atsidarai konservuotų jausmų ir minčių dėžutę...

Dėkoju už pokalbį ir sėkmės per premjerą! ■

¹ Rugilė Pukštytė. R. Atkočiūnas: „Vienintelė vieta, kuri gali suburti žmones vertingam pokalbiui, yra teatras“. *Bernardinai.lt*. 2013. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-01-11-r-atkociunas-vieninte-le-vieta-kuri-gali-suburti-zmones-vertingam-pokalbiui-yra-teatras/93498> (2015-09-09).

² Michail Šiškin. Laiškų knyga. Iš rusų k. Vertė Sigita Parulskis. Vilnius: *Vaga*, 2011, p. 304.

³ Jolanta Garnytė-Jadkauskienė. R. Atkočiūnas: „Rimtai kalbėti apie rimtus dalykus šiais laikais yra netgi nepadoru“. 2015. Prieiga per internetą: <http://dramosteatras.lt/reziserius-r-atkociunas-rimtai-kalbeti-apie-rimtus-dalykus-siais-laikais-yra-netgi-nepadoru/> (2015-09-09).

⁴ Dea Loher. Klaros santykiai. Vertė Jūratė Pieslytė. Vilnius. 2005, p. 15.

⁵ Ten pat.

⁶ Kristina Steiblytė. Stojus į kelią, atsiras, kas padės. *Krantai*, 2015, nr. 1, p. 11.

ČARLSTONAS „BALTOS DROBULĖS“ FONE

*Su Nacionalinio Kauno dramos teatro generaliniu direktoriumi
Egidijumi STANCIKU kalbasi Monika MEILUTYTĖ*

Monika Meilutytė. *Pirmiausia norėčiau paklausti, kada susidūrėte su Jono Jurašo kūryba ir kokią įspūdį padarė pats režisierius, kai pirmą kartą su juo susitikote?*

Egidijus Stancikas. Pirmą kartą režisierių pamaniau 1990 m. Pamaniau, kad tas žilaplaukis, raumeningas, tiesus, labai fotogeniškas, atviro veido vyras su degančiomis akimis tikrai nėra lietuvis. Jis spinduliavo laisvo, kūrybingo žmogaus energija ir labiau priminė Holivudo aktorių. Kai paaiškėjo, kad Jurašas – tikrų tikriausias lietuvis, apsidžiaugiau, vadinasi, ir tautiečių tokių yra, štai turime į ką lygiuotis kaip į žmogų, kaip į kūrėją.

Jurašo spektaklių tada dar nebuvo matęs, išskyrus, žinoma, „Švėtežerį“, pagal kurį sunkiai galėjau ką nors spręsti, nes jį rodė, smarkiai „apkandžiotą“ sovietinės cenzūros, – iš tragikomedijos, kokią kadaise Jurašas sukūrė pagal Kazio Sajos pjesę, buvo likusi komedija.

Tikrasis susitikimas su Jurašu ir jo kūryba įvyko lygiai prieš 25-erius metus, kai mudu su kursioku Arūnu Stanioniu, dar būdami studentai, 1990 m. vasario 1 d. atėjome į pirmąją „Smėlio klavyrų“ repeticiją Kauno valstybiniame akademiniame dramos teatre.

Tačiau turbūt jau prieš tai buvote girdėjęs nemažai pasakojimų, legendų?

Taip. Bet 1972-aisiais, kai pastatyta „Barbora Radvilaitė“ ir įvyko paskutinė sovietmečiu šio režisieriaus premjera (veikiau peržiūra), man nebuvo nė dešimties metų ir aš dar nesupratau, kas dėjos nei per ją, nei po jos. Vis dėlto Konservatorijoje (dabar – Lietuvos muzikos ir teatro akademija) mano specialybės dėstytoja, šviesaus atminimo profesorė Algė Savickaitė, Rūtos Staliliūnaitės bičiulė, net ir sovietmečiu studentams vis pasakodavo apie Jurašą, nors ši pavardė buvo iš visur išbraukta, net minėti ją uždrausta.

Paskui, kai susikūrė Sąjūdis ir prasidėjo atgimimas, Konservatorijoje vykdavo jau gana atviri susitikimai su garsiais aktoriais. Tada mes, studentai, prisiklausėme istorijų apie galias, prasmingas Jurašo, kuriam aktoriai yra lygiaverčiai spektaklio kūrėjai, repeticijas. Varvinome seilę, galvodami, kaip gaila, kad tas laikas jau praėjo, vyresnioji karta dar galėjo tai patirti, o mums, deja, neteks.

Tačiau likimas buvo dosnus ir suteikė galimybę padirbėti su šiuo režisieriumi. Jau buvome prisiklausę, kad Jurašas nesileidžia į jokių kompromisus, daug reikalauja iš aktorių netgi per repeticijas. O paskui patiems teko savo kailiu patirti, kad jam nėra didelio skirtumo, ar čia repeticija, ar spektaklis, – aktoriai kiekvieną kartą turi įsijausti į vaidmenį gal net labiau, negu įmanoma.

Beje, 1989 m. turėjau laimės lankytis skulptoriaus Vlado Vildžiūno namuose Vilniaus Jeruzalėje, ten irgi daug sužinojau apie režisierių ir jo žmoną rašytoją. Taigi legendų buvau prisiklausęs nemažai. Apskritai mums, studentams, visos tos kalbos apie Jurašus atrodė tarsi kažkokia laisvės banga arba šviesa, galinti kūrybą pakylėti vertybių link. Mes jaunatviškai to ilgėjomės. Beje, tuomet nedrįsau net pagalvoti, kad toji laisvės banga taps prasmingiausia mano gyvenimo dalimi. Įdomiai viskas susiklostė – mes, ketvirtakursiai studentai, susitikome su Jurašu, pakalbėjome, jis pakvietė mus į „Smėlio klavyrų“ repeticijas. Ir iki šiol esame teatre.

Papasakokite apie „Smėlio klavyrų“ repeticijas. Ko išmokote iš Jurašo?

Visų pirma, mums tai buvo visiškai nepatirtas repetavimo būdas. Režisierius, apdovanotas įtaigos jėga, sugebėjo įkvėpti, pralaužė ribotą mąstymą, kad suvoktume metaforos gelmę, paverstume ją tam tikru plastiniu ženklu scenoje. „Smėlio klavyruose“ vaidiname archeologus. Stebėdami pagrindinius veikėjus, kuriuos įkūnijo Liubomiras Laucevičius, Jūratė Onaitytė, Rūta Staliliūnaitė, turėjome perteikti laiko klotį, kuriuose glūdi visa mūsų tautos istorija, tradicija, dvasia, nepalijaujama slinkti. Visa tai reikėjo įkūnyti labai minimaliomis plastinėmis priemonėmis ar tiesiog išspinduliuoti akimis. Tai atrodė siaubingai sunku, bet nepaprastai įdomu.

Repeticijų su Jurašu pradžia buvo stulbinanti, paslaptinė, kaip magnetas traukė pati jo asmenybė. Ne todėl, kad jis atvažiavo iš Amerikos, ne todėl, kad likimas jam nepagailėjo skaudžios patirties, bet dėl nepaprastos kūrybinės jo aistros. Mus, dar tik pradedančius aktorius karjerą, tai tiesiog apžavėjo. Manau, jeigu per tuos 25-erius metus pavyko išlaikyti nors kiek profesinio idealizmo, tai lėmė ta pirmoji patirtis per Jurašo repeticijas. Užkrečiantis kūrybinis jo maksimalizmas apsėdo ir mus.

Pirmieji susitikimai su Jurašu, kai repetavome „Smėlio klavyrus“, buvo patys sudėtingiausi, tačiau būtent jie įdiegė vaidybos ir režisūros sampratos pradžias. Vėliau jau lengviau susikalbėdavome, ėmėme

iš gesto ar žodžio perprasti, ką režisierius nori išgauti iš aktorių.

Jurašas nuo pat pirmų dienų mokė, kad nesvarbu, ar didelis, ar mažas tavo vaidmuo, scenoje turi atiduoti visą save. Pamenu, repetavome salėje, kuri tuo metu dar nebuvo rekonstruota, turėjome šliaužioti po smėlį ant nešvarių grindų. Jurašas rėkia: „Negerai, šliauži ir matyti tavo kūnas, kojos, užpakalis, netampi metaforos dalimi.“ Net juokas dabar ima, kiek mes kankinomės, sukome galvas, kaip tapti „nematomiems“, kad šliauždami tomis purvinomis grindimis virstume ženklu, įprasminančiu dvasinę archeologiją. Tai buvo didžiulis iššūkis, bet galiausiai išmokome tarsi pranykti scenoje, kad kažkurią akimirką, kai išnirsime iš to smėlio, žiūrovams prieš akis staiga atsiverstų istorijos puslapis, – tapome visumos dalimi. Po „Smėlio klavyrų“ premjeros aktorius Andrius Bialobžeskis, pasakė, kad prasminga būti net akmenėliu ant to smėlio. Mes iš tikrųjų jautėmės gyvi akmenėliai ar laiko smiltys, priklausančios tautos istorijai, kurią bandėme prakalbinti.

O kokiais būdais Jurašas bandydavo per repeticijas provokuoti, kad pasiektų to, ko jam reikia?

Įvairiais. Mimika, žodžiais, emocijomis, pats parodydamas. Jis daug ką rodydavo, bet įspėdavo, kad kartoti to negalima. Rodydavo labai utriruotai, energingai. Lyg ledlaužis bandė pramušti mūsų susikaustymo luobą. Pavyzdžiui, kai repetavome „Antigonę Sibire“, Liubomiras Laucevičius sakė labai sudėtingą Kreonto monologą. Atrodė, jau ir taip gerai tą daro, bet Jurašas jaučia, kad Laucevičius gali daugiau. Todėl priėjo prie pat jo, prikišo veidą prie veido ir utriruodamas sako: „Dar. Dar. Dar.“ Iš šalies žiūrint, atrodo, kad režisierius trukdo aktoriui, jį varžo, erzina, turėtų pasitraukti, tačiau vėliau, po keleto repeticijų, pamatai – toji provokacija buvo naudinga, nes personažas įgavo naujų spalvų, atsirado nauja gelmė.

Jurašas bando paveikti aktorius energetiškai, juk scenoje mintis perteikiama ne vien tik tariamais žodžiais. Kartais intuityviai pajunti, ko režisieriui reikia. Pavyzdžiui, kai repetavome „Baltą drobulę“, dauguma aktorių, niekada nebuvousių Amerikoje, nežinojo, kuo

ypatingi Niujorko skersvėjai, saksofonų muzika gatvių sankryžose, nenutrūkstamas milijonų žmonių srautas, pavienius individus nusinešantis ir išlydantis tame ka- tile... Todėl režisierius visiškai netikėtai kartą užlipo ant scenos ir ėmė šokti čarlstoną. Tai nereiškia, kad ir mes turėtume šokti per spektaklį. Tiesiog norėjo, kad pajustume Niujorko atmosferą. Tai buvo nepriekaištingas, tikras džiazmeno šokis! O kartu laisvės, kuri jaučiama, gyvenant Niujorke, metafora.

Ar galėtumėte apibūdinti, kaip aktorius jaučiasi Jurašo spektakliuose?

Tai priklauso ir nuo atsakomybės naštos, nuo to, kokį personažą jis kuria, ir nuo paties aktoriaus, jo vaidybos technikos. Juk žmonės skirtingi. Kartais sunku atspėti, kur silpniausia aktoriaus vieta, jo Achilo kulnas, todėl gali kilti įvairių konfliktų. Šiaip su Jurašu lengva dirbti, nes gauni daug inspiracijų, bet, jei esi perdėtai jautrus, kamuojamas kompleksų, perne- lyg save sureikšmini ar nori patausoti savo energiją, sveikatą, – tau nepasisekė. Su tokiu režisieriumi nepa- siderėsi, jis reikalauja visiško atsivėrimo.

Labai vertinu sceninį bendradarbiavimą su Jurašu, galimybę dirbti vienoje komandoje. Nors mano vai- dmenys jo spektakliuose nedideli, tačiau gana ryš- kūs, svarbūs tiek spektakliams, tiek man, nes skatina tobulėti ir kaip aktorių, ir kaip žmogų. Džiaugiuosi, kad mano pareigos suteikia galimybę bendrauti ir po repeticijų, kai sprendžiame „gamybines“ problemas. Susiklostė bičiuliški santykiai, beje, susiję ir su dides- niais įsipareigojimais režisieriui, – negaliu ateiti į re- peticiją nepasirengęs, neišmokęs teksto, neapgalvojęs vaidmens ir teisintis, atseit užgriuvo administraciniai ar kitokie rūpesčiai. Būtų gėda ne tiek prieš kolegas, kiek prieš Jurašą, kuriam jaučiu didžiulę pagarbą.

Tokie režisieriai visada skatina pasitempti, per- žengti savo ribotumus, atsikratyti kompleksų. Pavyz- džiai, prisimenu, Jonas Vaitkus per vieną spektaklio „Venecijos pirklys“ repeticiją, kai tekstą skaitėme dar sėdėdami už stalo, išklausęs manęs (kūriau Basani- jaus vaidmenį), trindamas barzdelę, pasakė: „Tai tik tiek čia tematai, ar ne?“ Suvokimas, kad mano maty-

mas režisieriaus matymų begalybėje yra labai ribo- tas, trenkė kaip žaibas. Užplūdo gėda. Po to pradėjau drąsiau save provokuoti, bandžiau kovoti su vidiniais kompleksais.

O Jurašas dar atkakliau skatina įveikti savo ribotu- mus, atsidėti kūrybiniams ieškojimams. Svarbu ir tai, kad per jo repeticijas kūrybos laikas nėra eliminuoja- mas iš gyvenimo laiko, yra integrali jo dalis.

Esate susidūręs su daugeliu režisierių. Ar galėtumėte, žvelgdamas iš aktoriaus pozicijų, Jurašo režisūrą paly- ginti su kitų režisierių taikomais metodais?

Man atrodo, panašų spektaklių kūrimo būdą taiko Jonas Vaitkus, Gintaras Varnas, nors su juo dirbti man teko nedaug, bet repetavimo principas panašus. Šie režisieriai ateina į repeticijas puikiai pasirengę, atlikę kruopščią teksto analizę, todėl žino, kokią mintį reiškia kiekvienas žodis, kokią energiją jis turėtų skleisti. Žino ir tikslą, į kurį nori vesti aktorius, narpliodami perso- nažų tarpusavio santykius. Kitaip tariant, visada atlieka namų darbus, o per repeticijas išsiveržia lyg Etnos ugni- kalnis. Aktoriai turi priimti tą kūrybinį karštį ir stengtis atsiverti, antraip jiems bus nepakeliui – tokie režisieriai netoleruoja aktoriaus, kuris neatsiliepia į kūrybinę jų provokaciją. Jurašas tiek pagal amžių, tiek pagal pa- tirtį tarp šių režisierių yra pirmas ir, manau, nepa- lenkiamas. Beje, tokie režisieriai palieka daug erdvės, suteikia laisvę kūrybinei aktorių iniciatyvai reikštis. Kol esi jaunas, pradedantis, žinoma, jauti įtampą, kuri šiek tiek blokuoja laisvą kūrybinį bendradarbiavimą. Todėl reikia mokytis dirbti su savo personažu. Jurašas suteikia daugybę impulsų, tačiau personažo paveikslą turi susikurti pats ir pasitikrinti repetuodamas, užuot klausęs režisieriaus „Ar taip jau bus gerai?“ Apima džiaugsmas, kai brūkšteli savarankišką potėpį drobė- je, lyg būtum teptukas, trumpam išslydęs iš tapytojo rankų, įgijęs autonomiją, pats parinkęs spalvą, kad kūrybiškai papildytum bendrą kūrinį. Tokią iniciaty- vą minėti režisieriai labai vertina.

Tačiau tai nereiškia, kad su jais lengva dirbti. Pavyz- džiai, jie nemėgsta vienos krypties „eismo“: vakar darei vienaip, o šiandien režisierius viską sugriauna ir liepia

pabandyti kitaip, kad personažas nebūtų vienakryptis, jaustųsi gyvas jo alsavimas, širdis plaktų garsiai, o akys aprėptų visą regos lauką. Ir ateina akimirka, kai pajunti, kad tavo personažas tapo visumos dalimi, tu tarsi dainuoji dainą, bet ne solo ją atlieki, o chorą su visais. Tačiau į tai vedantis kelias yra sunkus. Reikia daug ką išbandyti. Kančini, ieškodamas raktą personažui atrakinti ir niekaip

jo nerasdamas. Režisierius irgi kankinasi, suka galvą, kaip tau padėti, kad nutvertum siūlo galą. Atrodo, jis irgi serga, lyg virusu užsikrėtęs nuo tavo personažo. O personažų yra, pavyzdžiui, dvylika, taigi režisieriui vienu metu reikia „persirgti“ dvylika ligų. Matydamas, kaip dirba Jurašas ir Vaitkus, supratau, kokia sudėtinga, atsakinga ir išskirtinė yra režisieriaus profesija.

Sakykite, ar Jums kilo mintis vėl pakviesti Jurašą į Kauno dramos teatrą? Su spektakliu „Antigonė Sibire“ prasidėjo tarsi trečiasis režisieriaus kūrybos šiame teatre tarpsnis.

Likimas lėmė, kad 2008 m. turėjau prisiimti atsakomybę formuoti teatro repertuarą. Remdamasis savo patirtimi, nutariau pakviesti pirmiausia tuos režisierius, kuriais besąlygiškai pasitikiu. Su Jurašu ryšiai po „Smėlio klavyrų“ nenutrūko. Kai pakviečiau, jis pasiūlė statyti „Antigonę“, vėliau virtusią „Antigone Sibire“. Tuo metu kaip tik daugiau sužinojome apie *Misiją Sibiras* – jauni žmonės važiuoja į tremties vietas gydyti mūsų istorijos žaizdų. Tos ke-

Antanas Škėma. „Balta drobulė“. Režisierius Jonas JURAŠAS. Spektaklio scena

lionės labai jaudino Jurašus. Antikinę dramą Aušra Marija Sluckaitė papildė siužetu, kuris pasakoja ne tik apie skaudžią tremties patirtį, bet ir apie jaunų žmonių idealizmą, bekompromisiškumą, ištikimybę tiesai. Po „Antigonės Sibire“ premjeros Jurašo bendradarbiavimas su Kauno dramos teatru tęsėsi labai natūraliai.

Taigi režisieriaus nereikėjo įkalbinėti, kad grįžtų į teatrą. Galima net sakyti, kad iš šio teatro jis niekada nė nebuvo išėjęs. Dirbdamas užsienyje ir kituose Lietuvos teatruose, nors fiziškai būdavo toli, tačiau mintimis, dvasia, kūryba visada jautėsi esąs čia. Manau, galima drąsiai sakyti, kad jo teatras visada buvo Kauno dramos teatras.

Kaip manote, ar labai pasikeitė Jurašas per tą kevirtį amžiaus, nuo 1990 m. iki dabar? Kuo dabartinės repetitijos skiriasi nuo tų, kurios vyko pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais?

Jei lygintume, pavyzdžiui, anuometines „Smėlio klavyrų“ ir dabartines „Barboros“ repetitijas, man

atrodo, niekuo. Kaip anuomet, taip ir dabar jis būna apsėstas repetuojamos medžiagos, Jurašo reiklumas ir energija, metams bėgant, nesumažėjo. Kai atvyko 1990-aisiais, buvo pripratęs prie amerikietiškos sistemos, ten aktoriai į repeticijas ateina pasirengę, mokėdami tekstą, turėdami konkrečių pasiūlymų. Todėl mūsų sustabarėjimas jį nemaloniai nustebino, suprato, kad teks mus išjudinti, uždegti. Ir jam pavyko. Kurdamas spektaklius dabar, jis irgi siekia to paties, tačiau jau turi savo kūrybinę komandą, kurią myli, kuria pasitiki.

Kaip manote, kokiai publikai skirtas Jurašo teatras?

Tikrai ne pramogos ieškantiems žiūrovams. Jis visada kreipiasi į intelektualią, inteligentišką, mąstančią, pilietišką, atsakingą publiką. Net „Šventežerį“ statė ne vien tam, kad palinksmintų. Šiam režisieriui svarbi žmogaus akistata su laiku ir su pačiu savimi to laiko kontekste. Jurašas kelia labai nepatogius klausimus, tarsi klausia, kokia yra kiekvieno iš mūsų asmeninė atsakomybė už tai, kad pasaulis, dar neišsigydęs senų žaizdų, vėl kaip akis išdegęs lekia bedugnės link.

1972-ųjų „Barbora Radvilaitė“ man asocijuojasi su Romo Kalantos ugnies fakelu. Tikroji teatro paskirtis – ne tik sukelti minčių, abejonių, bet ir siekti, kad tos mintys pradėtų vidinę žmogaus revoliuciją. Jurašo teatras, sakyčiau, revoliucionieriškas, bet ne toks, kuris griaua tam, kad griautų, o toks, kuris griaua, kad parodytų kryptį, kur link reikėtų stiebtis. Tokiam teatrui reikia mąstančių žiūrovų ir, ačiū Dievui, Lietuvoje jų stygiaus dar nėra.

Viename interviu režisierius sakė, kad sovietmečiu teatro ir publikos ryšys buvo labai stiprus, artimas, ypatingas. Kaip manote, koks dabartinio Jurašo teatro santykis su publika?

Nesu matęs ankstyvųjų Jurašo spektaklių, tačiau kartais pagalvoju: įdomu, jei šiandienos žiūrovams būtų parodytas autentiškas 1972 m. „Barboros Radvilaitės“ variantas, ar jie patirtų tokį pat dvasinį sukrėtimą, kaip anų laikų publika? Turbūt vargu. Iš istorijos žinau ir iš kai kurių Vaitkaus spektaklių su-

pratau, kad sovietmečiu užteko Ezopo kalba pašiepti režimą, ištarti drąsesnį žodį, išreikšti meilę Lietuvai ir tai prilygo gryno, tyro laisvės oro gurkšniui. Tokie spektakliai buvo gausiai lankomi ir viena iš jų populiarumo priežasčių – parodytas (nors netiesiogiai, bet numanomai) pasipriešinimas. Jurašo teatras, be viso to, dar ir metaforinis, poetinis, o nemaža Lietuvos visuomenės dalis poeziją brangina, vertina. Jurašo, kaip ir Nekrošiaus, teatre žiūrovai mokosi perprasti metaforas ir skaityti tai, kas parašyta tarp eilučių.

Manau, šiandieninė publika, ypač jaunieji žiūrovai, kurie ateina, pavyzdžiui, į „Baltą drobulę“, nesvarbu, ar skaitytų Antano Škėmos romaną, ar jo neskaitytų, vis dėlto randa čia nemažai atsakymų į jiems rūpimus klausimus. Vaidindamas spektaklyje jaučiu, kaip tris valandas jie sėdi, įmagnetinti to, kas vyksta scenoje, alsuoja tuo pačiu ritmu kaip ir aktoriai. Žaviuosi, kad Jurašas, sukaupęs tiek gyvenimiškos ir kūrybinės patirties, kaskart sugeba teatrine kalba aktualiai prabilti į jaunus – 18-kos, 20 metų žiūrovus.

Įdomu, kaip Jūs, dabartinis Nacionalinio Kauno dramos teatro generalinis direktorius, vertinate Jurašo ir šio teatro trupės konfliktą pirmaisiais Nepriklausomybės metais? Kaip artimai Jums teko susidurti su to meto įvykiais, privertusiais Jurašą pasitraukti iš teatro vadovo pareigų?

Su tais įvykiais susidūriau labai skaudžiai ir tiesiogiai. Tačiau gal reikėtų pradėti nuo to, kad Jurašas dar anuomet siūlė tokias nuostatas, kurios šiandien iš esmės sudaro naujojo, dabar svarstomo Teatro ir koncertinių organizacijų įstatymo projekto pamatą. Taigi jau 1993 m. jis norėjo įgyvendinti tokią reformą, kurios siekiama dar ir šiandien, po 22 metų! Jo idėjos buvo labai drąsios. Bėda ta, kad dauguma teatralų asmeninius interesus tapatina su teatro interesais, nesugebėdami pažvelgti į teatrą kaip į nesibaigiantį procesą, kuris tęsis ir po jų. Permainas stabdo ir politikų laikysena, kuri dažniausiai yra prisitaikėliška, baili, nes jiems rūpi išsaugoti turimas pozicijas, todėl taip bijoma reformų, kurios didesnę naudą atneš ne iškart, o po kokių 10-ies ar 25-erių metų.

Man atrodo, jeigu 1993 m. būtų buvęs žengtas žingsnis, kurį siūlė Jurašas, Lietuvos teatrai organizaciniu atžvilgiu dabar būtų Lenkijos ar Vokietijos teatrų lygio. Kalbu ne apie kūrybą, nes kūrybingų žmonių atsiranda visada, kūrybiniai skrydžiai ir kryčiai vyksta nuolatos, svarbu, kam labiau padeda kultūros politika, – ar skristi, ar kristi. Kalbu apie darbo užmokesčio, jaunųjų menininkų įdarbinimo, senjorų oraus dalyvavimo kūryboje problemas, apie terminuotų sutarčių sistemą, socialines garantijas, kūrybinės veiklos programos finansavimą. Jeigu Jurašui būtų buvę leista ir būtų pavykę sėkmingai įgyvendinti reformą, dabar visi šie klausimai jau būtų išsigryninę, trupės nusistovėjusios, būtų buvę sutaupyta nemažai lėšų. Repertuarinis teatras tikrai būtų buvęs išsaugotas, o tų būtinų pokyčių teatro žmonės jau nebelaikytų tragedija.

Tačiau tąkart, deja, pritrūko politinės valios, valdžia, nors žadėjo, taip ir nesukūrė įstatymų bazės. Jurašas, pradėjęs reformą, dalį aktorių atleido, tačiau jie teisme įrodė, kad pagal tuometinius įstatymus to daryti negalima, ir buvo grąžinti į teatrą. Suvokęs, kad neturi palaikymo, kurį suteikti žadėjo ministerija, Jurašas, kaip save gerbiantis vadovas, prisiėmė visą atsakomybę ir atsistatydino (beje, Lietuvos politikai taip garbingai pasielgia labai retai).

Aš tuo metu buvau jaunas aktorius, Jurašo įtrauktas į naujai formuojamą trupę. Tačiau tai nereiškė, kad būčiau joje įsitaisęs iki pensijos. Jei per trejus ar penkerius metus nebūčiau pateisinęs lūkesčių, būčiau turėjęs pasitraukti. Visi tą žinojome. Jurašo sumanymas liko neįgyvendintas turbūt dar ir todėl, kad trupė buvo labai susipriešinusi, įvyko nemažai skaudžių dalykų, vienas iš tokių – Rūtos Staliliūnaitės pasitraukimas iš teatro. Akivaizdu, kad Lietuvoje, ištrūkusioje iš Sovietų Sąjungos gniaužtų, bet dar neatsikračiusioje senosios tvarkos, Jurašo siūloma reforma daugeliui teatro žmonių atrodė pernelyg drastiška, griauianti viską, prie ko priprasta...

Režisierius turėjo įdomių idėjų. Pavyzdžiui, siūlė, kad Lietuvoje būtų vienas nacionalinis teatras, o visi kiti – savotiški jo filialai. Nacionaliniame teatre pastatyti spektakliai būtų rodomi ir kituose teatruose, pasitelkiant jų trupes, technines galimybes.

Kita jo vizija – Kauno dramos teatro kiemelių mažosiose scenose, kurias jis vadino Tolminkiemiu, įkurti savo teatrą, ypatingą tuo, kad jame visi prisidėtų prie spektaklio kūrimo. Mums, anuomet jauniems, tokia kūrybinių bendraminčių laboratorijos idėja atrodė nepaprastai įdomi, nes nesibaidėme jokio darbo. Gaila, ir šio sumanymo Jurašui nebuvo leista įgyvendinti.

Kaip Jums atrodo, ar Kauno dramos teatras smarkiai pasikeitė? Ar dabartinė teatro bendruomenė atviresnė, laisvesnė?

Teatro pastatas pasikeitė neatpažįstamai, dabar turime daug didesnes technines galimybes negu pirmaisiais Nepriklausomybės metais. O pati teatro esmė, man atrodo, išliko tokia pati. Jis buvo ir yra gyvų žmonių kūrybos ir darbo vieta, taigi čia būna visko, ir tai nepriklauso nei nuo santvarkos, nei nuo įstatymų, nei nuo techninių galimybių, nei nuo kokių nors kitų išorinių veiksnių.

Man atrodo, dar sovietmečiu Kauno dramos teatras įgijo nesugriauamos trupės įvaizdį, kai visi mūru stoji vienas už kitą (nors per netrumpą istoriją būta visko). Visi didieji režisieriai šitą teatrą buvo priversti palikti, nes negalėjo lyg donkichotai be paliovos kovoti su ambicijų malūnais.

O kalbant apie žmonių atvirumą, dabar visi, žinoma, bendrauja laisviau, nes nebėra infiltruotų KGB agentų, nors ir anuomet atsirasdavo aktorių, kurie sąmoningai provokuodavo tokius „klausučius“, kad šie išsiduotų. Pavyzdžiui, Kęstutis Genys prie visų skaitydavo drąsią patriotinę savo poeziją.

Tačiau tarpusavio santykiai šiandien galbūt skurdesni, nei buvo anuomet. Juk dabar daugelis dirba ne tik teatre, bet ir televizijoje, kine, aukštosiose mokyklose. Todėl skuba, kad visur suspėtų, nori kuo daugiau užsidirbti ir nebejaučia to jurašiško apsidėmimo Kūryba, Teatru... Tačiau vilties neprarandame, tikime, kad rasis naujų „apsėstųjų“ ir Teatro stebuklas tęsis...

Dėkoju už pokalbį.

ŽAVESYS IR KARTĖLIS

Zecharios Plavino „Vilties giesmė“ – alegorinis romanas apie visuomenės žlugimą, parašytas, „dalykiškąjį“ realizmą gretinant su magiškuoju. Bendras pasakojimo tonas – tamsiai rūškanas su sarkazmo ir švelnaus humoro prošvaistėmis.

Dėmesio centre – keletas egzistencinių konfliktų: fanatiška totalitarizmo priešprieša liberalizmui, nacionalizmo akistata su individualizmu, provincialumo kaktomuša su globalizacijos perspektyva. Veikalas parašytas žmogaus, daugelį metų atidžiai stebinčio tamsiųjų ir liberaliųjų jėgų konfliktą Artimuosiuose Rytuose, Vidurio Europoje, įtampas tarp Rusijos ir Vakarų. (Plavino akademinių straipsnių šiomis temomis paskelbta kultūros tyrimų rinkiniuose *Sapir College*, jis yra įžvalgus aktualių, savito braižo tekstų, nuolatos spausdinamų *Kultūros baruose*, autorius, beje, puikiai rašantis lietuviškai.) Romane atskleidžiamas mūsų epochos egzistencinis nerimas, apėmęs ir Vidurio Rytų Europą, atmiestas viltimi, gal konfliktų draskomame pasaulyje dar pavyks susikurti saugesnį, laimingesnį gyvenimą.

Plavinas neslepia, kad prijaucia liberaliajai pasaulėžiūrai, tačiau jos atstovų neidealizuoja, vertina realistiškai, iš patirties žinodamas, kokios karčios žmogiškųjų silpnųjų nuosėdos, klampinančios taurius polėkius.

Romane analizuojama, kodėl fanatiškos tamsiosios jėgos, be gailesčio trypančios viltį, kad žmonės kada nors pradės elgtis žmoniškai, žiauriai naikinančios tariamuosius liaudies, o iš tikrųjų savo priešus, vis dėlto sulaukia tokio stipraus palaikymo tų, kurie gyvena toli nuo tėvynės ir, atrodytų, subrendo liberalioje aplinkoje, taigi lyg ir turėtų atmesti bet koki autoritarizmą, besiremiantį prievarta.

Pagrindinė romano veikėja – prancūzų pianistė ir muzikos mokytoja Adelaidė, nuo jaunystės rašiusi dienoraš-

tį, kuris apima 70 jos gyvenimo metų. Ketvirtį amžiaus (1960–1985) ji praleido Tolimuosiuose Rytuose, Pinto saloje, kur vyksta pagrindinis romano veiksmas. Moters dienoraščiai atskleidžia pragarišką fanatizmo galią ir šėtoniškai hipnotizuojančią jo trauką.

Nors „Vilties giesmė“ baigiasi tragiškai, vis dėlto esama šiokių tokių vilčių, kad gyventi laisvai, prasmingai ir laimingai vis dar įmanoma. Jei liberalusis mąstymas kartu su aukštojo meno pastangomis žadinti žmonėse žmoniškumą nebus sutryptas, pasaulis neturėtų, kaip toji nelaiminga Pinto sala, amžiams nugrimzti į tamsius neapykantos, susipriešinimo, cinizmo ir nihilizmo vandenį.

„Vilties giesmė“, parašytą anglų kalba, neseniai išleido leidykla *Samuel Wachtman's Sons, Inc. Monterey, CA 93940 USA*, tiesa, kitu pavadinimu – „*Requiem* šventajai salai“. Leidyklos vyriausiojo redaktoriaus Hugo N. Gerslo teigimu, ši išskirtinai puiki knyga – tai stebuklinga ir sukrečianti kelionė į žmogaus sielos gelmes.

Profesorius Peteris J. Rabinowitzius, Hamiltono kolegijos (Niujorkas, JAV) Lyginamosios literatūros studijų vedėjas, pasaulinio garso literatūros mokslininkas ir muzikos kritikas, „Vilties giesmė“ (skaitė rankraštį, taigi dar su originalia antrašte) pavadino turtinga knyga, sužadinančia jausmus. Žavesys ir kartėlis – dvi priešybės, užtikrinančios išskirtinį emocinį šio romano poveikį.

Amazon tinkle jau pasirodė knygos recenzijų, pavyzdžiui, Pamela Hickman rašo:

„Romano laikas ir erdvė aprėpia tarpukario Prancūziją, Saigoną (Prancūzijos koloniją Vietname), Pinto salą ir Paryžių XX a. pabaigoje. [...] Pagrindiniai romano veikėjai reprezentuoja kultūrą, skleidžia žmogišką šilumą, idealizmą, stengdamiesi, kad nebūtų galutinai prarasta soci-

alinė sąžinė itin negatyvioje, fiziškai atgrasioje, žmogaus orumą žeminančioje aplinkoje. Gera jų valia prasibrauna net pro geležines iškrypėliško režimo, kurio pagrindinės aukos yra patys salos gyventojai, uždangas. [...]

„*Requiem* šventajai salai“ – įdomus, įtraukiantis, prasmingas, linksmas, o kartu tragiškas kūrinys, kurio svarbiausias akcentas yra paties Plavino požiūris. Jis konstatuoja faktą, kad primestų brutalių ir dusinančių režimų, vadinamųjų „įteisintų“ ideologijų, kaip antai hitlerizmas, stalinizmas, *al-Qaeda* ir kt., keliama grėsmė ir sėjamas siaubas tarsi „atjungia“ individo sąžinę. Laikydamasis šios nuostatos, autorius nesusšvelnina tono net ir tada, kai pateikia nesuskaičiuojamą daugybę (kartais perdėtų) aprašymų, kuriuose bjaurimasi „kūniškomis nešvankybėmis“, – tokią apsimestinio tyrimo ideologiją aukština salos administratoriai. Tą žlugdančią atmosferą puikiai atskleidžia 1977 m. kovo 28 d. įrašas Adelaidės dienoraštyje: „*Dabar saloje kaip Dante's „Pragare“ – nuogi sekretoriai tarsi laukinės beždžionės šoka aplink savo ekskrementus. Jie jau liovėsi buvę žmogiškomis būtybėmis*“ (p. 278).

Šiurpius tironiško režimo valdomos salos aprašymus sušvelnina dvi turtingos jausmų siužetinės linijos: Adelaidės ir Costaso, Illirio ir muzikai itin gabios Nissos. Beje, pro atidžių skaitytojų akis tikrai nepraslės tekste koduoti simboliai: tam tikrų įvykių datos susijusios su Stalino ir Kennedy'o mirtimi, Berlyno sienos griūtimi ir pan. Galima rasti ir kitokių asociacijų, sakyčiau, daug pasako veikėjų

vardų atitikmenys. Pavyzdžiui, iš „Žvaigždžių kelio“ (herojus Jeanas-Lucas Picard'as) geravališkai pasiskolinamas Jeano-Luco vardas. Žinome, kad Plavinas yra Hermanno Hesse's gerbėjas, tad idėjiniais sumetimais iš romano „Stiklo karoliukų žaidimas“ pasitelkia kitą veikėją – (Costasą) Tegulariusą. Prisiminkime: Hesse's kūrinyje (Fritzas) Tegulariusas imasi pranašo vaidmens, atskleidamas, koks likimas gali ištikti Kastalijos bendruomenę, jeigu ji gyvens izoliuotai. Iš minėto romano Plavinas pasiskolina ir (Illirio) Mariafello benediktinų vienuolyno pavadinimą.

Pianisto romane vaizduojamas Illirio gebėjimas dainuoti dviem balsais yra ypač prasmingas, nes reprezentuoja dviejų kultūrų dermę, o ji būtina bet kokiam taikos procesui ir yra puikus ginklas, nukreiptas prieš fanatizmą. Plavinas pabrėžia, kad taika kuriama, tarpusavyje siejant skirtingus balsus, skirtingas kultūras: „*Illirio dvibalsis dainavimas simbolizuoja visų būsimų liberalių idealistų viltį, idealistų, kurie ieško tapatybės esmės, kovdami už laisvę, už garbingus, teisingus, orių ir bičiuliškus žmonių tarpusavio santykius.*“

Romano autorius Zecharia Plavinas – mokslininkas, kompozitorius, pianistas ir pedagogas, Jeruzalės muzikos ir šokių akademijos, Ono akademinės kolegijos profesorius – gimė Lietuvoje 1956 m., jaunystėje emigravo į Izraelį“ – rašo Hickman. ■

Parengė Laima KANOPKIENĖ

Zecharia PLAVIN

VILTIES GIESMĖ

Nuo 2001-ųjų iki 2010-ųjų dirbau kartu su Šlomo (Solomonu) Jekabpilsu. Tapome artimi draugai, kone susigiminiavome, mat mudu sieja baltiška kilmė – aš gimęs Vilniuje, jis – kiek ankstėliau Daugpilyje, Latvijos pietryčiuose. Muziką studijavo Jungtinėse Valstijose, ten pradėjo pianisto karjerą, vėliau įsitraukė ir į muzikologiją. Įkvėptas Izraelio ir Palestinos taikos

proceso, kuris 1999-aisiais atrodė tiek daug žadantis, Šlomo – amžinas idealistas – persikėlė į istorinę tėvynę. Čia mudu ir susitikome, tapę kolegomis. Jis daug kartų atstovavo šaliai įvairiuose tarptautiniuose akademiniuose forumuose, skaitė paskaitas, koncertavo. Tačiau, kai Izraelio politika radikaliai pasuko dešinin, jis ne šiaip susierzino, jam plyšo širdis. 2010-aisiais, gavęs

pasiūlymą užimti aukštą postą prestižiniame Amerikos universitete, Šlomo išvyko atgal.

Prieš tai, 2008 m. pradžioje, parodė man šūsnį po-
pierių, pasak jo, išgelbėtų ir atgabentų iš atokios salos
Pietų Kinijos jūroje, paprašė, gal padėčiau jam suprasti
juose aprašomus įvykius. Dvejus metus mudu ištisas
dienas analizavome tuos rankraščius. Abu sutarėme,
kad juos verta paskelbti, bet nuomonės išsiskyrė dėl
publikacijos pobūdžio. Galiausiai atsirado dvi versijos:
Šlomo parašė istorinę-antropologinę akademinę studi-
ją, o aš įvykius, fiksuotus dokumentuose, įvilkau į lite-
ratūros rūbą. Tačiau stengiausi išsaugoti kiek įmanoma
daugiau originalios medžiagos, todėl išmečiau tik pasi-
kartojančias detales. Didžioji mano teksto dalis išlaikė
originalių dienoraštinį tų dokumentų stilių.

Šlomo, perskaitęs mano juodraščių hebrajų kalba,
paprašė, kad perrašyčiau jį angliškai, tada ši istorija
pasieks platesnę auditoriją, taps prieinama jo tėvams,
po anglakalbes šalis išsibarsčiusiems giminėms ir dr-
augams.

Savo paties studiją pavertęs straipsnių ciklu, Šlomo
išspausdino ją akademiniam antropologijos leidinyje.
Žemiau esantis tekstas yra mano kūrinys, bet pasakoto-
jo vaidmenį jame atlieka Solomonas Jekabpilsas.

Zecharia Plavin

IŽANGA

Nedidukas archipelagas, žinomas Paraselio salų vardu,
retai patraukia vakariečių dėmesį. Tolimi, atsilikę kraš-
tai ką nors sdomina paprastai tik tuomet, kai juose
įsiplieskia karas ar bent jau kyla koks nors konfliktas.
Nors šiame regione iš tikrųjų kibirkščiuoja kivrčas, į
kurį įsitraukusi Kinija, Vietnamas, iš dalies Filipinai,
vis dėlto menkai apgyventi Paraseliai, neturintys jokių
gausesnių išteklių, yra vargiai pastebimi. Tiesą sakant,
niekas Vakaruose neatkreipė dėmesio net į tai, kad šiau-
riausia archipelago sala 1995-aisiais tiesiog nuskendo ir
beveik visi jos gyventojai žuvo.

Niekada nebūčiau sužinojęs apie siaubingą šios salos
ir jos gyventojų dalį, jei 2003-iaisiais nebūčiau daly-

vavęs tolimų kraštų muzikai skirtoje kasmetinėje kon-
ferencijoje Anglijoje, Sautamptone. Ten sutikau savo
klasės draugę iš Daugpilio Nelę Zdanovič.

Ji buvo labai nusiminusi. Užuo pasistengusi, kad
mudviejų susitikimas būtų džiaugsmingas, ji be persto-
jo raudėjo dėl prarastos savo gyvenimo meilės – vyro,
kuris per stebuklą išsigelbėjo iš Pinto, tos nuskendu-
sios Paraselio archipelago salos. Kažkodėl buvo įtikė-
jusi, esą jos mylimasis, Ilirijus Mariafelsas, apsistojo
Izraelyje, ir maldaute maldavo, kad jį surasčiau. Ji taip
graudžiai verkė, kad galiausiai nusileidau ir pažadėjau
grįžęs namo padaryti viską, ką pajėgsiu. Tiesą sakant,
net ir priverstas prisiekti, kad tesėsiu tą pažadą, nebu-
vau nusiteikęs blaškytis po šalį – nesvarbu, koks mažas
Izraelis, – ieškodamas žmogaus, kurio net nepažįstu...

Tačiau kitą pavasarį viešėdamas Paryžiuje, sutikau
vienos jau mirusios fortepijono dėstytojos dukterį, kuri
man papasakojo ne tik apie pasiaukojamą savo moti-
nos darbą Pinto saloje, bet ir apie Ilirijų Mariafelsą, ta-
lentingą herojišką žmogų, kuris nuolat rizikavo gyvybe,
stengdamasis paveikti trumparegius, kietakakčius savo
tėvynainius, pakeisti sustabarėjusius jų papročius.

Šitas susitikimas pakeitė mano gyvenimą visiems
laikams.

***

Tiesą sakant, visada žavėjausi herojiškais žmonėmis.
Galvojau apie tai, prisimindamas pratisą Nelės raudą
ir savo pažadą jai. Be to... turėjau dar vieną priežastį.
Nelė, kokią prisiminiau iš jaunystės, buvo trumpare-
gė, nepatraukli, storomis beformėmis kojomis, nuolat
varvančia nosimi, kurios nesivargindavo išsišnypšti,
apgaubta vakarykščio prakaito kvapo, su storu pleis-
kanų sluoksniu, apibirusiu jos mokyklinės uniformos
prijuoštę... Ji buvo ne šiaip bjauri, o tiesiog atstumianti.
Viską karūnavo sardoniška, keistai išdidi šypsena – re-
gis, Nelė šaipėsi iš mūsų paniekos jos išvaizdai.

Bet retkarčiais ji virsdavo tiesiog pribloškiančia gra-
žuole ir tomis akimirkomis aš, sutrikęs paauglys, ne-
įstengdavau jai atsispirti. Kankinausi, nepajėgdamas
iššifruoti nei tų metamorfozių mechanizmo, nei prie-

žasties. Galėjau tik stebėti, kaip visa tai vyksta. Kartą, stovėdama eilėje prie Filharmonijos drabužinės, kur buvo palikusi beformį savo paltą, ir vartydama kišeni-
nę Bartoko „Koncerto orkestrui“ natų knygelę, ji per-
simainė tiesiog mano akivaizdoje, nors atrodė visiškai
panirusi į muzikines vengrų meistro frazes. Staiga išsi-
tiesė virš minios, tapo gracinga ir elegantiška. Net jos
trečiarūšiai akiniai pasidarė dailūs, o ant pečių – kaip
keista – nepastebėjau nė vienos pleiskanos.

Mano, muzikos studento, gyvenimas buvo kupinas
bėgalinio ilgesio. Be to, aš, jaunas žydas sionistas, ne-
kantriai laukiau, kol mūsų šeima gaus leidimą emigruo-
ti į Izraelį – tas dokumentas iki mūsų keliavo ištisus še-
šerius metus. Per tą laiką tėvų noras gyventi istorinėje
tėvynėje išblėso, jie nusprendė kurtis Amerikoje. Nelės
tėvas, aukšto rango komunistas, atrodo, 1969-aisiais
buvo paskirtas ypač slaptos karinės gamyklos vadovu
savo gimtajame Minske, tad jų šeima persikėlė į Balta-
rusijos Sovietų Socialistinę Respubliką, beveik už tri-
jų šimtų kilometrų nuo Daugpilio. Pamažu pamiršau
Nelę, bet ne savo paties nusivylimą, kad nesugebu per-
prasti stebuklingo jos gebėjimo transformuotis.

Dabar, Sautamptone, vėl susidūriau su šiuo gluminan-
čiu reiškiniu: nerangi, raukšlėta, susikūprinusi moteriškė,
akiniuota, apsirengusi senamadiškais drabužiais, vos
prabilusi apie savo mylimąjį Ilirijų staiga virto gundančia
grazuole. Akimirksniu išsitiesė, veidas išsilygino ir su-
spindo – tikras kontrastas gaudiems jos verksmams.

Šįkart puikiai žinojau, kad šio virsmo priežastis esu
ne aš ir kad tai nėra mano vaizduotės vaisius. Slapta
Nelės galia mane tiesiog įelektrino. Buvo ir dar vienas
stimulas – ji man papasakojo, kad Ilirijus geba vienu
metu dainuoti dviem balsais. Jo giesmės turi kosmi-
nį, stebuklingą poveikį, nuo jų šiaušiasi plaukai. Nors
neįstengiau prisiversti, kad patikėčiau jos žodžiais, vis
dėlto buvau girdėjęs apie žmones iš Tolimųjų Rytų, ge-
bančius dainuoti dviem balsais, ir labai tuo domėjausi.
Bet koku atveju Nelei pavyko sužadinti mano intelek-
tualinį smalsumą, todėl pažadėjau surasiąs tą Ilirijų.
Vėliau šis tikslas tapo viską apimančia aistra.

Bet pradėkime nuo pradžių – privalau papasako-
ti Pinto salos istoriją. Ją išsiaiškinau, atlikdamas savo

tyrimą 2004–2005 m. Nors Paraselio salyno istorija
daugmaž yra žinoma, bent jau tiems, kurie domisi šiuo
konkrečiu Pietryčių Azijos regionu, daugybė detalių
apie Pinto salą tebeskendi miglose. Pasisitengsiu užpil-
dyti šias spragas, pateikdamas trumpą Pinto salos ir Pa-
raselio salyno istorijos santrauką.

Pirmasis europietis, paminėjęs Paraselio salas,
buvo Fernandas Mendesas Pinto (Fernão Mendes
Pinto), portugalų jūreivis, nuotykių ieškotojas, kurio
laivas plaukė pro šį regioną 1537 m. Vėliau šiauriau-
sia archipelago sala buvo pavadinta jo vardu. Pjautuvo
formos, ji buvo ir pati didžiausia iš salų. Beveik visiškai
plokščia, tik pietvakariniame krašte stūksojo įspū-
dinga kalva. Saloje būta gėlo vandens šaltinių, vienas
tryško kalvos papėdėje. Kiek aukštesnis pietrytinis
krantas buvo apaugęs siaura miško juosta. Fernandas
Pinto nepastebėjo saloje nei žmonių, nei gyvūnų pėd-
sakų. Tačiau nuo 1620 m. čia jau gyveno keli šimtai
aiškiai maišytos kilmės kinų-europiečių, pasivadi-
nusių kalvo-pintoistais. Jie kalbėjo portugalų ir kinų
kalbų mišiniu, raštui naudojo lotynišką abėcėlę. XX a.
salos gyventojų skaičius išaugo iki aštuoniasdešimties
tūkstančių, o gal ir daugiau.

Pasak legendos, kalvo-pintoistai yra Kalvo šeimos
palikuonys. Jų protėvis Vasko Kalvo (Vasco Calvo),
portugalų jūreivis, pateko į kinų nelaisvę ir buvo
priverstas vesti kinę. Kinijoje maišytos kilmės Kalvo
šeimos nariams teko patirti daugybę pažeminimų.
Trečios kartos atstovams pavyko ištrūkti į salą neto-
li pietinių Kinijos krantų, čia jie įkūrė nedidukę, bet
vieningą bendruomenę. Griežtas čionykštis etikos ko-
deksas reikalavo, kad kiekvienas jaunuolis, sulaukęs
keturiolikos, prisiektų keršysiąs kinams už protėvių
kėstą pažeminimą ir sieksiąs išlaisvinti Pietų Kinijos
Hainano salą būsimoms kalvo-pintoistų kartoms. Dėl
šio tikslo bendruomenė laikėsi dviejų skirtingų po-
žiūrių: vieni manė, kad kiekvienas suaugęs bendruo-
menės narys privalo atlikti šventą pareigą ir vykti į
Hainaną kautis su kinais, kiti, nuosaikesni, pasisakė
už palaipsnį salos išlaisvinimą kada nors neapibrėž-
toje ateityje. Nepaisant šių skirtumų, abi grupės sutarė,
kad pietvakariniame Pinto salos krante stūksančią

kalvą reikėtų supilti tokią aukštą, kad ant jos užkopę saliečiai galėtų bent iš tolo pažvelgti į Hainaną. Pasiiekti tokio tikslo buvo visiškai neįmanoma, nes Hainano sala dunksojo net už 180 kilometrų nuo Pinto. Nepaisant to, kiekviena karta turėjo prisidėti, aukštindama kalvą, – žmonės nešdavo ir ant kalvos pildavo žemę iš kitų salos vietų.

Buvo ir dar viena šventa pareiga. Prieš sukurdami šeimą, jaunuoliai turėdavo du kartus slapta nukeliauti į Hainaną – kelionė trukdavo savaitę – ir iš ten atgabenti smėlio kalvai sutvirtinti. Kinai dažnai užklupdavo įsibrovėlius ir iškart juos nužudydavo, tad Pinto salos vaikai augo, nuolat girdėdami pasakojimus apie kankinius, pasiaukojusius dėl savo tautos ateities. Jų sąrašas vis ilgėjo.

Saloje galiojo griežta disciplina – žmonės be paliovos plūso, statydami laivus, nardė po jūrą, ieškodami perlų. Salos ekonomikos pagrindas – perlų mainymas į maistą ir apdarus, kuriuos gabendavo pro šalį plaukiantys komerciniai laivai. Vėliau bandyta auginti įvairias augalines kultūras, atsigabenta karvių ir imtasi pienininkystės.

Išskirtinė salos gyventojų savybė buvo pilvakalbiystė, o ypač – ja giedamos nuostabios giesmės. Į Hainaną plaukiantys jaunuoliai turėdavo giedoti tas giesmes, išreikšdami viltį, kad kada nors ji taps laisva.

1837 m. penki šimtai kalvo-pintoistų buvo pasiųsti į Jungtines Amerikos Valstijas, kad Pinto sala užsitikrintų Vakarų paramą. „Penkiašimtukininkams“ buvo įduoti šventieji raštai, kiekvienas iškilmingai prisaikdintas iki gyvenimo pabaigos šlovinti gimtąją salą, o Amerikoje gimšiantiems savo palikuonims diegti meilę ir atsidavimą tėvynei.

„Penkiašimtukininkai“ įsikūrė laukuose, plytinčiuose į pietus nuo De Moino. Savo amerikietiškąją gyvenvietę jie pavadino Pintoviliu. Verstis tradiciniu amatu – perlų rinkimu ir mainais – čia buvo nebeįmanoma, ir netrukus bendruomenė skilo į dvi dalis. Viena integravosi į amerikiečių visuomenę, o kita visą energiją skyrė seniesiems papročiams puoselėti. Tradicionalistai be paliovos siuntė prakeiksmus suamerikonėjusiems tautiečiams, kad šie pamynė Tėvų Įkūrėjų įstatymus,

bet finansinės „amerikonų“ paramos, užtikrinančios jų gerovę, vis tiek neatsisakydavo. Kad galėtų formaliai ekskomunikuoti niekinamus „amerikonus“, tradicionalistams reikėjo gauti oficialų leidimą iš tėvynės, bet jo niekaip negalėjo sulaukti, mat „amerikonai“ dosniai rėmė salą. Netrukus priešiškių Pintovilio grupuočių atstovams buvo uždrausta tuoktis vieniems su kitais.

De Moino valdžiai kėlė nerimą pietiniuose priemiesčiuose įsikūrusi konfliktų draskoma bendruomenė, todėl Pintovilyje iškilo siena, atskyrusi besivaidijančias puses. Tačiau netrukus „penkiašimtukininkai“ sieną nugriovė – tą darė abi pusės, dar labiau įpūsdamos priešiškojo liepsnos ir skatindamos smurtą.

O Pinto sala nerūpėjo nei Europai, nei Azijai. Tik XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje į salą atvyko prancūzai, ketindami čia įkurti meteorologinę stotį. Iki tol Pinto ekonomika rėmėsi paprastais barteriniais mainais, gyventojai teikdavo vieni kitiems įvairias paslaugas už pagalbą, statant nedidukus šeimyninius būstus, kurie nuo seno buvo drebiama iš molio, dengiami mediniais stogais. Salos bendruomenę valdė keturi Išminčiai, kitaip dar vadinami Mokytojais. Jų įsakus, kuriuos vykdyti reikėjo besąlygiškai, paskelbdavo nuolankiai atsidavę jaunuoliai, patys skrupulingai besilaikantys kiekvieno Išminčių žodžio ir už tai pelnantys viešą pagarbą.

Bazinis ekonominės vertės vienetas saloje buvo smėlio kibiras. Kiekviena šeima kasmet privalėjo sunešti po tūkstantį smėlio kibirų Kalvos aukštinimui. Saloje buvo maždaug du šimtai geležinių kibirų, kuriuos dar 1868-aisiais parūpino De Moino „amerikonai“, o atgabeno specialus karo laivas, pasiųstas paties prezidento Endriu Džonsono (Andrew Johnson). Dėl šio poelgio prezidentas pelnė saliečių pagarbą, jo vardu pavadinta daugybė naujagimių. Beveik visi kibirai priklausė Išminčiams, bet maždaug penkiolika-dvidešimt ypač nusipelnusių šeimų specialiu įsaku gavo po kibirą savo nuosavybėn.

Išminčiai reikalus aptardavo taryboje ir valdė salą, leisdami įsakus, kuriems pritarti reikėdavo vienbalsiai. Tokia valdymo sistema tarp salos gyventojų kūrė vienybės atmosferą, nepaisant to, kad reidai į Hainaną nusinešdavo daugybę gyvybių.

Tačiau virš Pinto buvo pakibusi dar viena grėsmė – jos gyventojus šluote šlavė įvairiausios epidemijos. Išminčiams niekaip nesisekė pažaboti didžiulio mirtingumo. Sala neturėjo jokios sveikatos apsaugos, gydymu užsiėmė tik vietos šamanai, tad Išminčiams beliko skelbti, kad sala pajęgs išsivaduoti iš kančių tik tada, kai išlaisvins Hainaną.

Prancūzų pasirodymas XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje padarė tikrą stebuklą. Vos atvykę, dvidešimt penki prancūzai ir dešimt vietnamiečių pradėjo statyti tvirtus, vandeniui atsparius, nuo karščio apsaugančius triaukščius plytinius namus. Instaliavo elektrą, kad meteorologinė stotis naktį būtų apšviesta. Įsteigė technikos mokyklą su stipendijų fondu, padedančiu gabiems jaunuoliams gauti universitetinį išsilavinimą. Vos per keletą mėnesių nedidukė meteorologinė stotis tapo medicininės ir techninės pagalbos centru, vykdančiu projektus, gerinančius salos gyvenimo kokybę: pastatyta keletas nedidelių ligoninių, dirbtuvių ir kokybiškų namų, skirtų vietos gyventojams. Todėl 1938-aisiais, kai salą užklupo nauja epidemija, jau niekas nemirė. Musonai, kurių sukeliama potvyniai reguliariai užliedavo salos krantus ir nuplaudavo netvirtas lūšneles, irgi nebebuvo tokie pražūtingi. Jei šeima prarasdavo būstą, jai skirdavo naują butą viename iš naujųjų triaukščių plytinių namų, pastatytų vakarinėje salos dalyje.

Pietiniame salos pakraštyje 1938 m. buvo nutiestas siauras pakilimo takas, ir dabar čia galėjo leisti nedideli pašto lėktuvai iš Saigono. Lapkričio mėnesį į salą atskrido ir dvi dienas meteorologijos stotyje viešėjo garsus rašytojas Antoine'as de Saint-Exupéry. Jį labai nustebino varganos vietinių gyventojų drapanos, todėl grįžęs į Saigoną, paprašė prancūzų valdžios, kad nusiųstų į salą kelis tūkstančius kelnų ir marškinių. „Amerikoniškoji“ Pinto diaspora mielai sutiko padengti išlaidas, ir netrukus salos gyventojai pasipuošė darbščių vietnamiečių pasiūtais elegantiškais baltais marškiniais, raudonomis kelnėmis.

Prancūzai, kuriuos labai suintrigavo salos gyventojų pilvakalbystė ir šia technika giedamos giesmės, greitai išsiaiškino, kad paslapties raktą akylai saugo salos Išminčiai. 1939 m. kovą studijuoti nuostabiųjų giesmių

į salą atvyko būrys antropologų, apsiginklavusių garso įrašymo prietaisais. Daug vėliau – susiklosčius jau visai kitoms aplinkybėms – jie įsteigė saloje muzikos mokyklą, kurioje mokė europietiškos muzikos. Netgi atsigabeno du koncertinius fortepijonus. Salos vaikai džiaugsmingai puolė mokytis jais skambinti ir netrukus grojo duetus dviem pianiniais arba keturiomis rankomis vienu pianinu.

Dar gerokai prieš muzikos mokyklos atidarymą Išminčiai ėmė piktintis, kad saloje tvyro užsienietiška atmosfera. Įsakė gyventojams ištikimai laikytis Tėvų Įkūrėjų mokymo ir laikytis nuo prancūzų atokiau. Tačiau 1939 m. dauguma saliečių jau buvo ne tik pramokę prancūzų kalbos, bet ir įgavę technologinių įgūdžių technikos mokyklose, įkurtose svetimšalių. Nors Išminčiai vis dar buvo garbinami, kasdieniniame gyvenime žmonės nelabai laikydavosi jų įsakų.

1939 m. rugsėjį, kai prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, saloje liko tik vienas prancūzas. Išminčiai pamažu ėmė atgauti ankstesnę galią. Įsakė gyventojams raudonas kelnės ir baltus marškinius išmesti į jūrą, daug aktyviau rengti reidus į Hainaną, labiau prisidėti prie Kalvos aukštinimo. Liepė nedelsiant sėsti į prancūzų paliktą buldozerį ir kasti smėlį plokščiakalnyje, šiaurinėje kalvos papėdėje. Taip Kalva daug greičiau pasieksianti reikiamą aukštį. Išminčiai nurodė statyti dar daugiau laivų reidams į Hainaną.

Tuo pat metu paaiškėjo, kad didžioji dauguma saliečių nebenori to daryti. Tačiau niekas nedrįso atvirai konfliktuoti su tais bendruomenės nariais, kurie liko ištikimi Išminčių mokymui. Pati sala per karą buvo palikta ramybėje – dėl kažkokios visiškai nesuvokiamos priežasties japonai net nebandė jos užgrobti. Vienintelė problema buvo tai, kad per Pietų Kinijos jūrą nebeplaukdavo komerciniai vakariečių laivai, taigi prekyba perlais nutrūko, vietiniai nebegalėjo išsimainyti jų į pieną, degalus, rankšluosčius, apatinius drabužius... Maisto irgi tekdavo prasimanyti patiems, tad salos gyventojai mito vien žuvimis ir vėžliais.

Bet 1945-aisiais, karui pasibaigus, prancūzai grįžo ir atnaujino statybas. Sala vėl suklestėjo. Buvo pastatyta dar daugiau triaukščių namų, atnaujintas lėktuvų

pakilimo takas, užmegztas kokybiškas radijo ryšys su Saigonu. Išminčiai visa tai stebėjo, niršdami iš įtūžio ir nuteikindami savo šalininkus prieš paklydusius gentainius, susidėjusius su užsieniečiais. Tačiau, kol saloje gyveno prancūzai, tarp abiejų grupuočių vyravo sąlyginė ramybė.

Iš Pinto jie išvyko 1955 m., prabėgus metams po to, kai buvo sutriuškinti kautynėse prie Djen Bjen Fu. Administracinę salos kontrolę jie perdavė Vietnamui, bet vietnamiečiai neskubėjo įvesti čia savo valdymo. Sala liko nepriklausoma, nors ir nepripažinta tarptautiniu mastu, neturinti jokios valstybinės infrastruktūros. Išminčiai atgavo galią, o vietinių žmonių gyvenimas vėl pašlijo, epidemijos ėmė šluote šluoti jaunos ir senus.

* * *

Vienas iš salos gyventojų, prancūzmečiu gavusių europietišką išsilavinimą, buvo Konstancijus Tegularijus (Constantius Tegularius) (1922–1995). Saigone studijavęs mediciną, prancūzams išsikrausčius, po keleto mėnesių grįžo į salą, bet netrukus vėl išvyko – šikart keletriems metams į Sorboną studijuoti švietimo sistemas.

6-ojo dešimtmečio pabaigoje, Išminčiams pareikalavus, Tegularijus grįžo namo. Jam buvo suteikti neoficialūs įgaliojimai rūpintis mokyklų tinklu, sveikatos apsauga ir ekonomika. Tačiau jo užmojus smarkiai varžė neatlyžtantis Išminčių noras vykdyti savus projektus – didinti Kalvą ir plaukioti į Hainaną.

Puikiai nutuokdamas apie slepiamą, tačiau plačiai paplitusį nepasitenkinimą Išminčiais, Tegularijus pasiūlė įdiegti rinkimų sistemą ir formalią valstybės organizavimo struktūrą. Kaip tik tuo metu jis ir grupė kitų jaunų gydytojų – jo studentų ir bičiulių – išgelbėjo tėvynainius nuo naujos epidemijų bangos.

Derybos užtruko, Išminčiai skelbė nesibaigiančius boikotus, bet 1978-aisiais saloje vis dėlto įvyko rinkimai. Tegularijus juos laimėjo išpūdinga dauguma, tačiau Išminčiai pareiškė, kad valdyti jis galės, tik gavęs jų sutikimą.

Praėjus ketveriems valdymo metams, Tegularijus pasiūlė naujus rinkimus – jis tikėjosi sutvirtinti savo val-

džios legitimumą, paremdamas ją laisvai išreikšta salos gyventojų valia. Išminčiai išsigando, kad tai gudrybė, kuria siekiama apriboti jų galias, ir pradėjo aršią kampaniją, nukreiptą prieš naująją politinę sistemą ir asmeniškai prieš Tegularijų. Išminčių pakurstytas, netrukus įsiplieskė pilietinis karas, per kurį didesnioji salos dalis buvo visiškai nuniokota.

Konfliktas tarp Pinto gyventojų liepsnojo iki pat 1995-ųjų pabaigos, kai salą prarijo jūra. Į viešumą šie įvykiai iškilo tik todėl, kad kelias dešimtis metų netoli salos patruliavo amerikiečių karinio transporto laivas „Prezidentas Hardingas“, vykdamas ten rutininius saugumo reidus. Laivo įgula išvydo, kokia tragedija ištiko šį mažą žemės lopinėlį, – pylė lietus, nesibaiigianti liūtis buvo jau visiškai paplovusi Kalvą ir užtvindžiusi didžiulius kraterius, susidariusius, kai dėl pernelyg intensyvaus ritualinio kasinėjimo įtruko salos paviršius. Išsigelbėjo vos keli žmonės, tarp jų – talentingasis mūšyje žuvusio Konstancijaus Tegulariaus protežė Ilirijus Mariafelsas. Prieš pat salai galutinai dingstant po vandeniu, jam pavyko nuplaukti iki pietryčiuose budėjusio „Prezidento Hardingo“.

PIRMOJI DALIS: Nuo ko viskas prasidėjo

2003-ųjų birželį Sautamptone, Anglijoje, dalyvavau kasmetinėje konferencijoje, skirtoje tolimų kraštų muzikai. Turėjau skaityti pranešimą apie Maltos ir Kipro muziką, o per konferencijos atidarymą skambinti Charles'io Camilleri ir Christodoulos Georgiades kūriniais. Peržiūrinėdamas konferencijos programą, pamaciau, kad pačią pirmąją dieną plenarinį pranešimą skaitys Nelė Zdanovič. Tos dienos vakare buvo suplanuotas mano koncertas.

Nuo XX a. pabaigos vis išgirsdavau, kaip sėkmingai klostosi Nelės karjera. Jos straipsniai apie Tolimuosiuose Rytuose praktikuojamą dvibalsį giedojimą sulaukė palankaus kritikų įvertinimo ir tarptautinio pripažinimo. Pirmoji aprašiusi vieno asmens giedojimą dviem balsais, ji išgarsėjo muzikų bendruomenėje, buvo apdovanota įvairių asociacijų prizais. XX a. pabaigoje ji jau buvo vieno vakarinės Amerikos

valstijos universiteto profesorė. Prie jos straipsnių dažnai spausdinta trumpa biografija, kurioje nurodyta, kad į Ameriką Nelė atvyko 1989 m. pagal Valsybės departamento programą, skirtą talentingiems sovietų doktorantams remti. Tai buvo prieš pat Sovietų Sąjungos griūtį. Sunerimusi dėl savo karjeros ir ateities, kai posovietinės šalys, ypač Baltarusija ir gimtasis Minskas, paniro į chaosą, ji nusprendė likti Amerikoje.

Kadangi turėjau pasirengti vakaro rečitaliui, negalėjau pasiklausti Nelės plenarinio pranešimo. Mudu jau buvome susitikę prie kavos puodelio per registraciją – mandagiai pakštelėjome vienas kitam į skruostą. Pastebėjau, kad ji pavargusi, irzli, susitaršiusi, suknelės pečiai apibirę pleiskanomis, tarsi ji vėl demonstruotų paniką aplinkiniams. Akinių stiklai buvo nešvarūs, net sunku suprasti, ar įmanoma ką nors per juos įžiūrėti. Tačiau man palengvėjo, nes neužuodžiau nuo jos sklindančio prakaito kvapo.

Uždėjusi dešinę ranką man ant peties, pasisveikino:

– Tai sėdi Izraelyje ir mokai mažuosius sionistus šopenų su rachmaninovais?

– Taip, – atsakiau ir nuo tos akimirkos visaip stengiausi pasprukti.

Staiga ji išsitiesė ir tapo labai aukšta (o aš išsigan-dau). Tada lyg niekur nieko pareiškė:

– Kaip aš tau pavydžiu!

Nesiteikiau atsakyti. Vis dar įsikibusi man į petį ir susitraukusi iki įprasto savo ūgio, Nelė sušnibždėjo:

– Ak, tu, talentingas kvailėli. Niekas juk nepasikeitė, tiesa? Kvailys ir lieka kvailys, klausimas tik dėl talento.

Kai atsitokėjau, ji buvo jau nuslinkusi šalin.

Baigęs repetuoti, prieš pat savo rečitalį fojė nugirdau pokalbių nuotrupas, iš kurių supratau, kad per plenarinį posėdį Nelė sukėlė skandalą. Buvau perne-lyg paskendęs savo mintyse, kad į tai reaguočiau, bet iš nuogirdų supratau, kad ji atsistatydino – lyg iš Etno-muzikologų draugijos, kuriai priklausė, o gal iš kažkokios kitos prestižinės organizacijos. Man tai nė kiek nerūpėjo. Po keturiasdešimties minučių jau pažįstamu vietiniu C. Bechstein pianinu skambinau įstabaus Maltos kompozitoriaus Charles'io Camilleri „Valetos

vizijas“ ir „Noosferas“, puikaus kipriečio Christodou-lo Georgiades „Šešias koncertines pjeses“.

Kitą dieną rytinėje sekcijoje nedalyvavau. Ne todėl, kad būčiau norėjęs pailsėti po varginančio rečitalio, o todėl, kad vis dar jaučiausi giliai įžeistas skystų aplo-dismentų, kuriais baigėsi vakarykštis mano koncertas. Grojau tikrai gerai, bet sulaukiau vos keleto neryžtingų pliaukštelėjimų delnais, o ir šie truko vos dvidešimt sekundžių. Po koncerto, sceninį smokingą pakeitęs pa-prastais džinsais ir pilkais marškinėliais, neatpažintas sukinėjausi baltą vyną gurkšnojancioje minioje, klausydamasis snobiškų replikų, pavyzdžiui, tokių:

– Na, ko gi daugiau buvo galima tikėtis. Čia ne Chopinas. Žmonės į koncertus eina mėgautis muzika, o ne kažkokiu Camilleri.

– Visiška nesėkmė – reikėjo kviestis tarptautinę žvaigždę, kad paskambintų mums Chopiną, kad ir kiek tai būtų kainavę.

– Viėna yra dalyvauti konferencijoje, kurioje kalba-ma apie muziką iš Europos pakraščių, bet visai kas kita, kai reikia jos klausytis. Negalima iš žmonių reikalauti tokių dalykų!

Visą kitą rytą praleidau tūždamas ir žingsniuodamas pirmyn atgal Meiflauerio parko krantine. Niekaip nesisekė susiimti – norėjau susikrauti daiktus ir kuo greičiau nešdintis iš tos konferencijos, netgi neper-skaitęs pranešimo, kuris buvo suplanuotas kitos dienos popietę. Akivaizdu, kad mano idėjos niekam nerūpi, per koncertą tai buvo pademonstruota kuo aiškiausiai. Ausyse skambėjo Ferenzo Liszto „Hunų mūšis“, o aš, jo įkvėptas, nusikėliau į Katalaunijos laukus ir negail-lingai, kaip romėnai hunus, triuškinau savo kolegas. Bet įsivaizduojamas triumfo jausmas išdavė, kad pats jaučiuosi nugalėtas. Apgailėtinas nevykėlis.

Vos tik mano galvoje šmėstelėjo žodis „nevykėlis“, pastebėjau senyvą moterį, vilkinčią ilgu beformiu pal-tu, kurio skvernai vilkosi žeme. Buvo bent 27° C, plies-kė saulė. Moteris vaikštinėjo nuleista galva. Staiga pa-stebėjau juokingus senamadiškus akinius ir suskubau dairytis, kur galėčiau dingti. Taip, tai Nelė, o slėptis – rupūs miltai – jau per vėlu.

Priėjusi ji vėl uždėjo ranką man ant peties.
– Grojai puikiai, – pasakė ji. – Nuostabus rečitalis. Kokia muzika! Koks įkvėptas atlikimas...

– Ačiū, – padėkojau. – Atleisk, kad neatėjau paklausti tavo pranešimo.

– Nedaug praleidai, – pareiškė ji. – Aš nieko neskaiciau.

– Kaip tai neskaitei?

– Aš atsistatydinau iš visų garbės postų, kokie tik yra etnomuzikologų bendruomenėje. Paaiškinau, kad mano pastarųjų šešerių metų tyrimas, dėl kurio aikčiojo visas muzikos pasaulis, paremtas grynu nesusipratimu. Viskas buvo baisi klaida, – nutęsė, keistai šypsodamasi.

– Ir tu žinai, kokia toji klaida? – paklausiau, nutaisęs abejingą miną.

– Ne, – drebančiu balsu ištare ji ir staiga ėmė grėsmingai didėti. Ir gražėti – vis labiau ir labiau.

Tai buvo nepakeliamas. Priešais mane stovėjo aukšta, kerinti moteris, kokiai neįmanoma atsispirti, ir verkė. Velniai rautų! Ji vėl privertė mane ją įsimylėti! Prakeikta ragana! O viešpatie...

Paplekšnojusi per petį, tarė:

– Tu nieko nesuprasi, bet privalai man padėti.

Ji nusišypsojo. Šypsena buvo liūdna, bet įstabiai graži. Velnio išpera! Aš negaliu jai atsispirti.

– Turi man padėti, – pakartojo.

– Kaip?

– Turi surasti mano mylimąjį Ilirijų Mariafelsą.

– Nepažįstu jokių Mariafelsų, – atkirtau.

– Tiesiog surask. Surask jį dėl manęs, – įsakmiai pareiškė.

– Kaip man surasti žmogų, kurio nepažįstu? Ir kur jo ieškoti?!

Buvau visiškai beprarandęs savigarbą. Net nepasakiau, kad ji neturi jokios teisės reikalauti iš manęs tokių dalykų.

– Ilirijus tikriausiai Izraelyje, – atsakė ji. – Jis myli vaikus. Jo dešinė ranka iki alkūnės amputuota. Jis aukštas... – pratrūko nenumaldomai raudoti.

Bandžiau ją nuraminti. Velniai griebtų! Kai padėjo gražią savo galvą man ant peties, užuodžiau rafinuotų kvėpalų kvapą. „O, Nele...“

– Jis aukštesnis negu dviejų metrų ūgio, plaukai šviesiai rudi, tankūs. Skvarbios mėlynos akys nuolat žvelgia į horizontą... O veidas, tokio veido niekada nepamirši, – tęsė verkdamas. – Ir jis dainuoja....

– Tai kas?

– Jis dainuoja dviem balsais.

Staiga vėl atgavusi įprastą pavidalą, ji pasakė:

– Ateik šį vakarą pas mane į viešbutį, papasakosiu apie Ilirijų daugiau.

Tada nuslinko savais keliais, o aš likau pakrantės parke.

* * *

Nelė sėdėjo kėsele viešbučio vestibulyje, vilkėjo skaisčiai baltą sportinį kostiumą – velniai rautų, ji vėl atrodė taip, kad buvo neįmanoma atsispirti. Neatsistojo pasisveikinti, todėl negaliu pasakyti, ar buvo aukšta, ar įprasto ūgio, nors įtariau, kad aukšta. Laukė manęs be knygos rankose ar kokio laikraščio, žurnalo, natų. Ir atrodė tiesiog graži.

– Aš čia, – pasakiau. – Papasakok savo istoriją.

– Tu toks mielas.

Paskui, žiūrėdama ne į mane, bet į šoninius vestibulio langus, atsiduso ir ne visai nuoširdžiai pareiškė:

– Vakar aš numiriau. Manęs nebėra.

– Tai kas čia sėdi priešais mane?

– Moteris, verta savo mylimojo Ilirijaus, – atsakė ji.

– Ar anksčiau nebuvai jo verta? – ironiškai pasidomėjau.

– Buvau šlykšti, kvaila egoistė.

Užgniaužti šypseną veltui stengiausi.

– Šaipykis kiek tinkamas, – atrėmė ji, – bet juk padėsi man jį surasti?

Nors ir bandžiau išsisukti nuo tiesaus atsakymo, buvo akivaizdu, kad padėsiu. Nelė tai matė. Prakeikta ragana.

* * *

Tai jos istorija.

Radau ją Antikosčio saloje – didelėje, retai apgyventoje saloje Šv. Lauryno upės įlankoje 1997 m.

Ką tik tapau Nebraskos universiteto antropologijos docente ir degiau nekantrumu tęsti jau senokai pradėtą Amerikos indėnų dainavimo papročių tyrimą. Buvau įsitikinusi, kad jų sielos saugo didžiulę išmintį, kurią tiesiog būtina atskleisti Vakarams. Didžiausia tikimybė, kad sutiksi indėnų, vis dar praktikuojančių savo senuosius autentiškus papročius, buvo nuvykus į kokią nors uždarą, masinės kultūros nepagraužtą bendruomenę. Todėl ankstyvą 1997-ųjų birželį drauge su dviem savo doktorantais išplaukiau į Antikosčio salą.

Jį pamačiau vos atvykusi. Užsiregistravome viešbutyje, mano asistentai liko pailsėti, o aš išėjau pasi vaikščioti pakrante. Jis stovėjo ant molo, išsikišusio toli į jūrą, apsuptas vaikų būrio. Negirdėjau, apie ką su jais kalbėjosi, bet iškart supratau, kad juos sieja ypatingas ryšys. Kaip nuoširdžiai tie vaikai šypsojosi, vis sumosudami rankutėmis, tarsi vaizduodami vėjo blaškomas medžių šakas!

Jis buvo aukštesnis už vidutinį indėną, aukštesnis už aukštą. Manau, jo ūgis siekia du metrus. O gal ir daugiau. Dešinė ranka amputuota iki alkūnės, bet jis nė nebandė jos slėpti.

Nepaisydama įprastų antropologinio tyrimo taisyklių, nužingsniau tiesiai prie jų. Artėdama išgirdau dainą, atrodė, atliekamą vaikų choro, bet neįtikėtina žemais balsais. Nusistebėjau, koks žemas šių neįprastai šviesiaplaukių indėniukų registras. Priėjusi arčiau, supratau, kad dainuoja ne vaikai – jų lūpos buvo tvirtai sučiauptos. Vyriškos irgi nepravėrė burnos.

Pasijutau suintriguota. Supratau, kad klydau – vaikų kilmė akivaizdžiai europietiška. Tas aukštas vyras ten buvo vienintelis nevakarietis, iš pažiūros maišytos rėsės. Nekantraudama su juo pasikalbėti, paklausiau, ar galėčiau prie jų prisijungti. Man prancūziškai atsakė du guvūs, labai maloniai skambantys balsai.

– Supranti prancūziškai? – staiga paklausė Nelė.

– Ne, nė trupučio, – sumurmėjau, nė nesistengdamas slėpti pasipiktinimo, kad vertinami asmeniniai mano gebėjimai.

– O aš suprantu. Bet niekaip neįstengiau suprasti, kur tie du vyrai, svetingai prabilę tokiais harmoningais

balsais. Vaikai sužiuro į mane besidairančią, išgirdau jų tylų juoką. Tačiau nė vienas nepravėrė burnos.

– Nebijokite, madam, – susirūpinę ištare du švelnūs bosai.

Bet aš bijojau – išsigandau, kad kraustausi iš proto. Kai aukštaūgis mėlynomis deimanto formos akimis pažvelgė tiesiai į mane, pajutau, kad tirpstu. Tą akimirką suvokiau esanti baisiai nevykusi kultūros studijų docentė. Žvelgiant iš akademinės varpinės, šie vietiniai turėjo atrodyti žemesnio intelekto, tačiau tam keistam žmogui vos per kelias akimirkas pavyko mane visiškai nuginkluoti. Aiškiai girdėdama du bosus, mačiau tik vieną vyrą. Kažkoks siurrealizmas. Ką visa tai reiškia? Sutrikusi, susipainiojusi, nebesugebėjau blaiviai mąstyti, jaučiausi apgailėtina persigandusi paauglė. Atsiprašiusi dėl savo elgesio, grįžau į viešbutį.

Vėliau savo asistentams papasakojau mačiusi įdomų atvejį – neįprastai dainuojantį žmogų, lydimą vaikų, bet nė žodžiu neužsiminiau apie mane sukausčiusį bejėgiškumą. Jiems pasidarė smalsu, abu pasišovė kitą dieną mane lydėti.

Visi trys ėjome pakrante, tikėdamiesi sutikti tą vyrą ir vaikus. Ant molo nieko nebuvo. Keleto dienų paieškos irgi buvo bevaisės, todėl grįžau prie savo pirminio plano – išklausinėti vietos valdžią apie indėnų kilmės asmenis, gyvenančius saloje. Iš pokalbių supratau, kad etnomuzikologinė mano misija žlugo, mat indėnai į salą grįždavo tik spalį ir vos mėnesiui – medžioti. Miške įsikurdavo laikiną stovyklą. Man patarta grįžti rudenį, jeigu vis dar norėsiu su jais pabendrauti.

Sužinojau, kad nuolat saloje gyvena tik baltieji. Tai gi asistentus išsiunčiau namo, bet pati likau saloje. Po savaitės apsilankiau vietinėje Šv. Juozapo pradinėje mokykloje – ji vienintelė šiose apylinkėse. Norėjau susitikti su direktoriumi ir paprašyti, kad padėtų surasti tą aukštą vyrą su amputuota dešine ranka.

Dar nespėjusi įeiti vidun, išvydau jį. Sparčiai žingsniavo į pagrindinį mokyklos pastatą, glėbyje laikydamas iš pažiūros sirguliuojantį vaiką. Pastebėjęs mane, linktelėjo galva, o aš be jokios priežasties apsiverkiau. Bet šįkart niekur nėjau. Po poros minučių jis grįžo ir

paklausė muzikalia prancūzų kalba:

- Ar manęs ieškote?
- Aš... tikriausiai. Taip, – atsakiau.
- Ar norite aptarti ką nors konkrečiau?
- Galbūt...
- Kuo galėčiau padėti?
- Ar... ar atsakytumėte į kelis klausimus?
- Taip, žinoma. Klauskite.
- Ar jūs europiečių kilmės?
- Ne, ne visai, – neišsisukinėdamas atsakė jis, nekreipdamas dėmesio, kad kišuosi į ne savo reikalus.
- Tai iš kur jūs?
- Kur gimiau, tiksliai nežinau, bet mano tėvynė buvo Pinto sala Pietų Kinijos jūroje.
- Aš neatlyžau:
- Kodėl sakote „buvo“?
- Nes tos salos daugiau nebėra.
- O Dieve, kas nutiko? – neįstengiau suvaldyti nuostabos.
- Ji nuskendo.
- Ką?
- Taip. Dingo po vandeniu.
- Buvo žuvusių?
- Žuvo beveik visi salos gyventojai.

Jaučiau, kad jis bepradedas pasakoti siaubingą istoriją, kuri tikrai ne mano reikalas. Juk noriu sužinoti tik tai, ką jis veikia su tais vaikais Antikosčio saloje ir kokias įstabias dainas girdėjau ant molo. Galbūt tai kokia nors ypatinga tradicija, kurią vertėtų įamžinti.

– Papasakokite apie vaikus ir dainas, kurias dainuojate.

Jis liūdnu žvilgsniu nužvelgė mane ir tarė:

– Ką norėtumėte sužinoti?

Paprašiau, kad padainuotų.

Jis atsakė kanadietišku dainų nemokantis, o ir amerikietišku žino vos kelias. Paprašiau, kad padainuotų kokią nors savo liaudies dainą. Jis padainavo. Bet nepadarė jokio įspūdžio. Sudrebėjau, neslėpdama nusivylimą, pasakiau, kad darosi šalta.

Jis mandagiai pasiūlė:

– Gal eikime vidun?

Linktelėjau ir sparčiu žingsniu pirma jo nužygiavau

įėjimo link. Staiga man už nugaros pasigirdo du vyriški balsai:

– Jus nuvylė mano daina, madam?

Nervingai atsigrėžiau, bet išvydau tik tą patį vyrą keistomis, liūdnomis akimis.

– Kas man uždavė tą klausimą? – išsigandusi paklausiau.

Žvelgdamas tiesiai į mane, jis atsakė dviem balsais:

– Aš, madam.

– Kaip jums taip pavyksta? – paklausiau, apstulbusi lyg vaikas.

– Taikant pilvakalbystę ir kvėpavimą viršutine krūtinių dalimi, tuo pat metu derinant artikuliaciją liežuvio ir skruostais, – paaiškino jis įprastu lygiu balsu.

– O dainuoti dviem balsais irgi galite? – paklausiau, vis dar negalėdama atsitokėti.

– Taip, – atsakė jis.

– Ar tos dainos iš jūsų krašto?

– Na....

– Padainuokite savo dainas, – nekantriai paraginau.

Mudu sutarėme susitikti kitą popietę ant molo, kur, tikėjau, išsipildys mano troškimas rasti kažką dar niekur negirdėto. Buvau laiminga, gal pirmą kartą savo gyvenime. Kokia buvau kvailė!

– Paklausei jo vardo? – kreipiausi į Nelę.

– Ne tada, – atsakė ji, ėmusi akivaizdžiai mažėti.

– Ateik rytoj, mielasis, – pridūrė, jau vėl tapusi bjauri.

– Gerai, bet po to, kai perskaitysiu savo pranešimą, – atsakiau.

– Ateisiu pasiklaudyti, – tarė ji.

– Sakei, esi mirusi, – priminiau jai. – Gal verčiau toliau ir lik.

Nenorėjau, kad mano pranešimą sugadintų koks nors ekscentriškas jos išsišokimas.

– Tu teisus, – apsimestinai droviai sutiko ji. – Tada neateisiu. ■

Tęsinys kitame numeryje

Išvertė Kristina AURYLAITĖ

ISTORIOGRAFIJOS DRAMA: IŠEITI IŠ SOVIETINIO NARATYVO PRIMESTŲ INTERPRETACIJŲ LAUKO

Prieš porą metų dalyvavau dokumentinės knygos, aprašančios 1940–1941 m. įvykius, pristatyme. Dalyvavo ir istorikas, tyrinėjantis šį laikotarpį. Iš salės paklaustas „Ar esate tyrinėjęs Kazio Škirpos archyvą?“ atsakė: „Ne. Archyvas yra Škirpos sūnaus žinioje, o šis neleidžia istorikams tais dokumentais naudotis.“

Susidomėjau. Pradėjau aiškintis, kur fiziškai tas archyvas yra, ar tikrai jis neprieinamas tyrinėtojams. Paaiškėjo, kad nieko panašaus – archyvas saugomas Amerikos lietuvių kultūros archyve (ALKA) Putname, Kazio Škirpos fonde, jį sudaro 23 didelės dokumentų dėžės, jis yra atviras naudojimui.¹

Turėjau galimybę pusantro mėnesio padirbėti ALKA-os archyve. Buvau pirmas žmogus iš Lietuvos, pasidomėjęs Škirpos archyvo turiniu. Nuoširdžiai nustebau: jo vardas nuolat linksniuojamas, keliamos kontroversijos, asmuo vertinamas, remiantis antriniais šaltiniais, bet pažvelgti į jo paties paliktus liudijimus neskubama. Visų pirma turiu galvoje Tarptautinę nacių ir sovietų okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti komisiją. Vien iš dokumentų, esančių Škirpos archyve, būtų galima išleisti ne vieną tomą, svariai papildantį to meto faktografiją.

Kęstutis Girnius jau atkreipė dėmesį² į mūsų istoriografijos dramą: net pripažintas, proveržį Rytų ir Vidurio Europos istorijos tyrimuose padaręs amerikiečių

istorikas Timothy's Snyderis, kurio neap kaltinsi šališkumu ar sąmoningu noru iškreipti istorinę tiesą, daro rimtų faktografinių klaidų. Ką tada kalbėti apie tuos, kurie kompromituoti Lietuvą tarptautinės bendruomenės akyse stengiasi politiniais sumetimais? Dera pripažinti, kad dėl 1940–1941 m. įvykių traktavimo susidariusi padėtis rodo ir mūsų pačių vangumą. Per 25-erius nepriklausomybės metus šaltinių viešinimo srityje padaryta pernelyg mažai, todėl vis dar esame priversti diskutuoti su oponentais sovietinio naratyvo primestų interpretacijų lauke.

Nenoriu supaprastinti: sąlygos buvo ir yra sunkios. 50 metų istorinius faktus selektyviai atrinkinėjo, juos interpretavo, tarptautinei bendruomenei pristatinėjo, šalies viduje „šviečiamąjį darbą“ kontroliavo okupacinė valdžia. Jai žūt būt reikėjo pateisinti ir įteisinti nelegalų savo šeimininkavimą užvaldytose žemėse, o prievartą, represijas, žiaurumus pateikti kaip tariamą atpildą „fašistų pakalikams“ ir „kolaborantams“. Sovietai nepripažino lietuvių siekio turėti savo nepriklausomą valstybę. Vadovavosi paprasta logika: kas ne su mumis, tas prieš mus, todėl visus, nepritariančius sovietinei okupacijai, laikė „fašistais“.

Tai paliko pėdsaką. Pradedant archyvais, kurie buvo „švarinami“, naikinant neparankius dokumentus, o ypač įkalčius (prisiminkime, kaip sovietmečiu

buvo klastojamos nuotraukos, retušuojant „nereikalingus“ asmenis ir prikombinuojant jose „tinkamus“), baigiant profesionalių istorikų studijomis, skirtomis bolševikų invazijai į Lietuvą ir sovietinei okupacijai pateisinti. Viskas turėjo tarnauti tokiai nuostatai įdiegti.

Nenuostabu, kad ir Snyderis, pasiklojęs, matyt, ne itin patikimais šaltiniais, savo tikrai vertingoje knygoje „Kruvinos žemės“ padarė esminių faktografinių klaidų, susijusių su 1940–1941 m. įvykių Lietuvoje interpretacijomis. Tačiau stebina kitkas – nė vienas Lietuvos istorikas į tas klaidas nereagavo, nors „Kruvinos žemės“ lietuviškai sulaukė net dviejų leidimų (2011 ir 2012). Ir štai mūsų vangumo pasekmės: 2010–2014 metais Snyderio knyga išversta į 35 pasaulio kalbas³ ir Lietuvai lemtingi netikslumai užsienio istoriografijos moksle masiškai tiražuojami toliau.

Snyderis tvirtina: „*Sovietai trėmė lietuvius tą patį mėnesį, kai į Lietuvą įžengė vokiečių kariuomenė, o NKVD kalėjimuose juos šaudė vos prieš kelias dienas, iki atvykstant vokiečiams. Lietuvos diplomatas Kazys Škirpa rėmėsi šiomis kančiomis radijo laidose, skatinamas minias žudyti.*“

Pirmas sakinyss yra teisingas, antras – ne. Jau Girnius užsiminė, kad Škirpa nei kalbėjo per radiją, nei tuo metu buvo Kaune. Berlyne vokiečiai jam uždėjo namų areštą iškart po to, kai sužinojo, kad Lietuvoje prasidėjo sukilimas ir sukilėliai be vokiečių leidimo paskelbė Lietuvos Laikinąją vyriausybę. Jeigu Škirpa būtų buvęs vokiečių agentas arba nusiteikęs vykdyti nacių politiką, kam reikėtų jį areštuoti Berlyne? Naciams jis būtų daug naudingesnis Kaune, pastatytas vokiečiams tarnaujančios vyriausybės priešakyje. Bet ne, naciai Škirpą sulaikė. Kodėl?

Čia patys faktai prieštarauja tokios interpretacijos logikai, kuri neatsižvelgia į lietuvių nepriklausomybės aspiracijas ir siekia visus faktus įsprausti į stalininės koncepcijos (kas ne už Maskvą, tas už Berlyną) Prokrusto lovą.

Iš tokios pat vertės šaltinių paimtas ir tvirtinimas, esą Škirpa „*skatino minias žudyti*“. Visų pirma, jis buvo valstietis liaudininkas, t. y. kairiųjų pažiūrų

žmogus. O valstiečių liaudininkų šaknys, pasak prof. Kęstučio Skrupskelio, „*siekia rusų revoliucijos tradicijas, t. y. tų kairiųjų grupių, kurios nebuvo antisemitinės. Kiek man yra tekę gilintis į prieškarį Lietuvos spaudą, liaudininkai kai kuriais atžvilgiais gal net giliau suprato antisemitizmą kaip blogybę nei katalikai. Jiems tai buvo visiškai aišku. Todėl man būtų labai sunku tikėti, kad aršus antisemitas galėtų būti liaudininkų pareigūnas.*“⁴

Be to, Škirpa buvo produktyvus publicistas, daug rašė spaudoje tiek tarpukariu nepriklausomoje Lietuvoje, tiek pokariu išeivijoje. Man neteko skaityti jokių antisemitinių jo pasisakymų nei viešojoje publicistikoje, nei privačioje korespondencijoje. Sunku racionaliai paaiškinti tokį ūmų žmogaus pasikeitimą – demokratas, kuris priešinosi 1926 m. gruodžio 17 d. perversmui ir jį smerkė (tokio požiūrio Škirpa laikėsi ir išeivijoje), staiga trumpam virsta zoologiniu nacionalistu, raginančiu žudyti!

Abejoti Snyderio šaltinių patikimumu esama ir daugiau priežasčių. Pirmojoje knygos *The Bloodlands* laidoje anglų kalba (2010) jis teigė, kad Škirpa atvyko į Lietuvą su vokiečiais, kad Laikinoji vyriausybė buvo sudaryta iš kraštutinės dešinės politinių jėgų (*members of the extreme right*).⁵ Istorijos faktai yra visai priešingi.

Laikinosios vyriausybės branduolį sudarė nuosauki centro kairė – valstiečiai liaudininkai ir jaunieji katalikai, vėliau susitelkę į lietuvių fronto politinį sąjūdį, kuris laikėsi tolėliau į kairę nuo krikščionių demokratų. Kaip tik dėl šios priežasties, kad *extreme right* jėgos nebuvo vyriausybėje atstovaujamos, vadinamieji nacionalistai, padedami vokiečių gestapo, naktį iš liepos 23-iosios į 24-ąją surengė pučą prieš Laikinąją vyriausybę. Vokiečiams nebuvo patogu savo rankomis likviduoti vyriausybę, kuri turėjo didžiulį visuomenės palaikymą. Todėl jie pasiuntė savo parankinius, kurie jėga užėmė policijos būstinę, perėmė vadovavimą komendantūros batalionui, suėmė vidaus reikalų ministrą pulk. Joną Šlepetį ir LAF įgaliotinį Levą Prapuolienį, tačiau nuversti vyriausybės tuo metu dar neįstengė.

Vėl klausimas: kam gi okupantui versti vyriausybę, vykdančią jo užmačias? Atsakymas paprastas: Laikinoji vyriausybė kaip tik ir buvo kliūtis, trukdžiusi naciams vykdyti savo planus visu pajėgumu. Absoliuti dauguma Lietuvos žydų sunaikinta po to, kai Laikinoji vyriausybė buvo priversta pasitraukti iš politinės scenos, o nacių *final solution* operacijos talkininkais tapo būtent pučistų prieš Laikinąją vyriausybę ideologinės platformos žmonės.

1941 m. birželio įvykių tikslus Škirpa apibūdina šitaip: „Birželio 23 dienos sukilimas buvo suplanuotas ir organizuojamas ne kokiam įsiteikimui hitlerinei Vokietijai, kuri ruošėsi suduoti ginkluotą smūgį sovietiniam bolševizmui, bet nusikratymui sovietinės okupacijos, vienkart pastatant ir hitlerinę Vokietiją prieš Lietuvos valstybinio suverenumo atkūrimo faktą. Taigi, aukos, kurių birželio 23 d. aktas pareikalavo iš mūsų tautos sukilėlių, buvo sudėtos ne už kokius svetimus tikslus, o tik už pačios lietuvių tautos politinį idealą.“

Neįmanoma suprasti ir objektyviai išnagrinėti to meto istorinių įvykių, ignoruojant faktą, kad lietuviai, kurių valstybė tapo Molotovo–Ribbentropo pakto auka, turėjo savo politinių interesų – bandė atkurti vos prieš metus sunaikintą savo valstybę. Tačiau šis jų interesas nesutapo nei su nacių, nei su sovietų interesais. Todėl Laikinoji vyriausybė, kuri deklaravo nepriklausomos valstybės atkūrimą, išreikšdama tautos didžiosios daugumos valią, buvo rakštis ir naciams, ir sovietams. Tiek vieni, tiek kiti norėjo ją pašalinti ir sukompromituoti.

Kompromituoti lietuvių valstybingumo nesiliaujama iki šiol. Ir tai daro ne vien Rusijos propaganda. Vokiečių savaitraštis *Der Spiegel*, siekdamas sumažinti nacių atsakomybę už holokaustą ir kuo labiau apjuodinti kitus, 2010 m. rašė, kad lietuviai „žydų žudymo orgiją pavertė nacionalinėmis apeigomis“. Vokiečiams esą „300 žydų reiškė 300 žmonijos priešų, o lietuviams tai reiškė 300 kelnų ir 300 porų batų.“⁶

Primesti atsakomybę visai tautai – senas nacių ir bolševikų propagandos metodas. Jis pavojingas ne tiek tuo, kad, mažinant savas kaltes, kitiems primesta nesaikingai hiperbolizuota atsakomybė, kiek tuo, kad šitoks totalus ir abstraktus puolimas leidžia tikruosius kaltininkus palikti šešėlyje, o jų nusikaltimus nejučia permesti tiems, kurie su šia tragedija nėra susiję. Konkrečiai įvardyti tikruosius žydų žudikus vis dar privengiama. Jų buvo ir juos būtina įvardyti – teisingai bei sąžiningai. Mykolas Krupavičius, ministras, tų įvykių amžininkas, drauge su prezidentu Kaziu Griniumi ir ministru Jonu Aleksa dėl žydų žudynių pareiškęs protestą naciams ir už tai represuotas, rašė: „Tokių išsigimėlių nebuvo daug. Bet jų, deja, buvo. To paneigti negalima. Jie yra Lietuvos

gėda ir nelaimė. Lietuva, atgavusi savo nepriklausomybę, teisingumo organų keliu jiems atiduos tai, ko jie savo darbais yra nusipelnę. Tauta gi jiems savo dėkrotą paskaitė jų kruvino darbo metu: jų šalindamasi, išskirdama iš savo tarpo ir kitokiais veiksmais.“

Į ano meto įvykius žvelgti iš šiandieninio mūsų žinojimo aukštumų dabar jau tapo tarsi įprasta. Nė nemėginama suprasti, kad anuo metu žmonės nei apie sovietus, nei apie nacius nežinojo nė dalies to, ką dabar žiname mes. Kancleris Konradas Adenaueris, pokarinės Vokietijos tėvas, atsiminimuose rašė, kad „be rizikos nėra politikos“, o jos neįmanoma vykdyti „vien norais, juo labiau neįmanoma, esant silpnam“. Vokietija po Antrojo pasaulinio karo buvo silpnas, „labai nuniokotas kraštas“, kuris savo jėgomis negalėjo nieko pasiekti. „Bet mums, – rašo kancleris, – nederėjo tapti ir niekieno žeme tarp Rytų ir Vakarų.“

„Kietų faktų pasaulyje“, pasak Adenauerio, Vokietijai buvo likę tik du keliai – į Vašingtoną arba į Maskvą. Visa kita, kas buvo tarp to, jau ne politika, o iliuzijos, kurios būtų pavertusios Vokietiją „bejėge atsiskyrėle ir tarp savęs besivaržančių jėgų spardomu kamuoliu“.

Adenaueris rašo, kad savo atsakomybę suvokiantis politikas „negali apsidrausti paprastu nieko nedarymu tik todėl, kad nėra tokių veiklos galimybių, kurios neturėtų ir tamsių šešėlių (Schattenseiten)“. Kai politikas nesiima veikti, nes tokių šešėlių bijo, „tada per tokio politiko ir jo krašto galvą veikia kiti, ir toks kraštas tikrų tikriausiai pateks į sandėrius, padarytus jam už nugaros“⁷.

Šios didžiojo Europos politiko pastabos apie silpnųjų neutralumą – iškalbingos. 1941 m. nebuvo, išskyrus Vokietiją, kitos jėgos, kuri pajėgtų išstumti iš Lietuvos sovietų okupantus. Didžioji dalis Europos gulėjo „ant menčių“: Lenkija pasidalyta nacių ir bolševikų, Prancūzija okupuota, Anglija bombarduojama. Amerika – toli ir laikosi neutraliai. Vienintelė reali Lietuvos viltis – Vokietijos karas su Sovietų Sąjunga.

Kazys Škirpa elgėsi kaip atsakingas politikas, nebijantis rizikos ir suprantantis, kad ta rizika gali būti

susijusi ir su „tamsiais šešėliais“, kalbant Adenauerio žodžiais. Jis bendravo su vokiečiais, bandydamas pasinaudoti šiais ryšiais Lietuvos valstybės atkūrimo labui ir tikėdamas, kad renkasi, kaip politikoje dažnai atsitinka, mažesnią blogį. Tai buvo rizikinga, pavojinga veikla, nes vokiečiai suprato, kad Škirpa – „ne jų žmogus“. Tą patvirtina faktas, kad naciai represavo jį du kartus. Antrą kartą buvo suimtas po to, kai 1944 m. vasario 5 d. Reicho vyriausybei įteikė motyvuotą memorandumą, kad ši atšauktų Lietuvos okupaciją, perleisdama krašto valdymą patiems lietuviams. Škirpa atsidūrė internuotų asmenų stovykloje Bad Godesberge prie Reino, 1945 m. vasarį buvo perkeltas į Schloss Eisenbergą Sudetuose. Karui pasibaigus, Škirpą drauge su kitais internuotaisiais perėmė amerikiečiai ir išvežė į Paryžių.

Lietuvos interesų Kazys Škirpa neišdavė. Juo labiau neragino žudyti žydų. ■

¹ Amerikos lietuvių kultūros archyvas (ALKA), Kazio Škirpos archyvas.

Prieiga internete: http://www.lkma.org/pdf_files/skirpa_archyvas.pdf

² Kęstutis Girnius. Istorija taikiklyje, arba Kaip nežaisti Rusijos primestų žaidimų. Delfi. 2015 m. rugpjūčio 18 d. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/k-girnius-istorija-taikiklyje-arba-kaip-nezaisti-rusijos-primestu-zaidimu.d?id=68755754>

³ Michael Pinto-Duschinsky. Hitler's 'Ecological Panic' Didn't Cause The Holocaust. Standpoint. September, 2015. Prieiga internete: <http://standpointmag.co.uk/node/6189/full>

⁴ Kęstutis Skrupskelis. Chaoso dienos. Lietuvos žinios. 2012 m. gegužės 19 d. Prieiga internete: <http://lzinios.lt/lzinios/Istorija/Chaosu-dienos>

⁵ Timothy Snyder. Hitler's Logical Holocaust. The New York Review of Books, December 20, 2012. Prieiga internete: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2012/dec/20/hitlers-logical-holocaust/>

⁶ Okupacijų palikimo našta. Lietuvos žinios. 2010 m. birželio 22 d. Prieiga internete: <http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva/okupaciju-palikimo-nasta/141110>

⁷ Konrad Adenauer. Erinnerungen 1945–1953. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1964, p. 535, 536, 539, 555. Prieiga internete: http://www.konrad-adenauer.de/downloads/pdf/Dokumente/Konrad%20Adenauer_Erinnerungen_1945-1953.pdf

Vladas SIRUTAVIČIUS

LIETUVOS VALDŽIA IR LENKŲ AUTONOMIJOS PROBLEMA*

1990 m. rudenio – 1991 m. vasaros pradžia

Tautinių mažumų (lenkų) laikysena per tokį svarbų Lietuvai plebiscitą sulaukė ir Lenkijos pagrindinių dienraščių dėmesio, ir pasaulinio atgarsio. Tiesa, kai kas reagavo į tai gana savotiškai. Keistoka buvo ir kai kurių lietuvių politikų reakcija į tą reakciją... SSRS spaudoje plebiscito rezultatus trumpai ir gana korektiškai komentavo *Izvestija*. Nurodė, kad pasyviausi buvo „*vadinaujamieji lenkakalbių* (Šalčininkų ir Vilniaus) *rajonai*“, bet ir čia rezultatas teigiamas, todėl apklausos rezultatais Lietuvos vadovybė, be abejo, remsis vidaus ir užsienio politikoje, santykiuose su SSRS. Partinis dienraštis *Pravda* apie vasario plebiscitą net neužsiminė.¹ Radijo stotys *Svoboda*, *Laisvoji Europa* citavo JAV spaudą (daugiausia *Los Angeles Times*), teigusią, esą tautinės mažumos – lenkai, rusai ir baltarusiai – „*balsavo prieš Lietuvos nepriklausomybę*“. Atsiliepdamas į tokius pareiškimus, AT deputatas, Piliėčių teisių ir tautybių reikalų komisijos pirmininkas Virgilijus Čepaitis straipsnyje, kurį išspausdino *Kurier Wileński*, įrodinėjo, kad tautinių mažumų pasyvumas plebiscite, kuris „*vykdomas okupacijos sąlygomis*“, nelaikytinas nepasitikėjimu ir priešišku, nenoru „*gyventi nepriklausomoje demokratinėje Lietuvoje*“.²

Vienas didžiausių Lenkijos dienraščių *Rzeczpospolita*, aptaręs plebiscito rezultatus, veiksmų, kurie nulėmė tokį lenkų abejingumą, neanalizavo, tačiau padarė išvadą, esą „*menkas mažumų aktyvumas ima labiau jaudinti Vakarų žurnalistus negu Vytautą Landsbergį*“.³ Mat per spaudos konferenciją AT pirmininkas pasakė rusų ir lenkų aktyvu-

mą laikantis pozityviu... Kitas įtakingas dienraštis *Gazeta Wyborcza* lenkų dalyvavimą apklausoje pavadino „*kukliu*“, priminė kai kurių lenkų aktyvistų (pavyzdžiui, Jano Ciechanovičiaus) ir emigracijos veikėjų raginimus boikotuoti plebiscitą, teigė, kad tokie rezultatai dar labiau apsunkins lietuvių ir lenkų santykius.⁴

Žurnalistai, stebėję plebiscitą, rašė, kad kai kuriose apylinkėse šalia Lietuvos trispalvės kabojo ir Sovietų Sąjungos vėliava, kad platformininkai ragino boikotuoti apklausą. Buvo aptartas ir gyventojų abejingumas, per menka, net prasta agitacija, kviečiant žmones dalyvauti plebiscite.⁵ Lietuvos politikų reakcija buvo labai santūri, diplomatiška. Pasak AT pirmininko patarėjo Aurelijaus Katkevičiaus, tokie rezultatai yra „*netikrumo dėl ateities išraiška*“. AT prezidiumo narys Mečys Laurinkus žurnalistams aiškino, kad lenkai „*nėra nusiteikę prieš mūsų [Lietuvos] valstybę*“, politiko manymu, lenkų „*testas*“ bus Maskvos organizuojamas referendumas – Kremliaus užmačių lenkai greičiausiai neparems ir sąjunginiam referendumui liks abejingi (kaip žinome, atsitiko atvirkščiai). LLS lyderio Jano Senkievičiaus teigimu, Lenkų sąjunga stengėsi tautiečius suagituoti, ypač po sausio 29 d. AT sprendimų, tačiau pakeisti susiformavusį požiūrį visada sunku. Lietuviai tai supranta, – pažymėjo jis.

Kokių nors radikalesnių, kritiškesnių pareiškimų tautinių mažumų atžvilgiu valdžia vengė. Tą rodė ir plebiscito rezultatų svarstymas Aukščiausiojoje Taryboje vasario 11 d. Posėdyje dalyvavo ne tik deputatai, bet ir Lietuvos vyriausybė, savivaldybių atstovai. Atvyko ne-

* Tęsinys iš KB nr. 7/8. Pabaiga

mažai svečių – plebiscito stebėtojai, keleto užsienio reikalų ministerijų ir ambasadų Sovietų Sąjungoje atstovai.⁶

Rinkimų komisijos pirmininkas Juozas Bulavas bendrais bruožais aptarė apklausos eigą ir rezultatus. Tautinių mažumų dalyvavimą plebiscite ir galimas politines pasekmes išsamiau nagrinėjo AT pirmininkas, pripažinęs, kad „*kai kuriose Rytų Lietuvos vietose*“ balsuotojų aktyvumas „*buvo palyginti nedidelis*“, tuo faktų gali pasinaudoti imperiniai Sovietų Sąjungos propagandistai. Landsbergis stengėsi paaiškinti, kas lėmė tokį tautinių mažumų, pirmiausia lenkų, pasirinkimą: „*Sovietų politinės ir karinės vadovybės kišimasis, kuriant netikrumo ir teroro atmosferą, be abejo, atsiliepė ten [Rytų Lietuvoje] daugiau negu kitur.*“ Kartu pažymėjo teigiamą Lietuvos lenkų sąjungos požiūrį į apklausą ir pastangas keisti savo tautiečių nuostatas.

Antra vertus, AT pirmininkas pabrėžė: „*Tikriausiai ir patys žmonės tose vietovėse turėjo daugiau abejonių, tebėra neapsisprendę arba tiesiog politiškai pasyvūs. Jų pilietinis pabudimas – dar priešaky, ir dėl to neturėtume jiems kaip nors priekaištauti. Pažymėsiu, kad iš politiškai aktyvių žmonių, dalyvavusių balsavime Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose, jau dabar dauguma buvo už Lietuvos nepriklausomybę. O sudedant Vilniaus miestą ir tuos du rajonus gaunama tokia proporcija: 260 tūkstančių „taip“, 43 tūkstančiai „ne“.* Landsbergis pasidžiaugė, kad daug piliečių nelietuvių nepasidavė šmeižtui, melui ir intrigoms, kuriomis siekiama sukelti šalyje tautinę nesantaiką.

Apskritai skaičiavimų, kaip apklausoje balsavo tautinės mažumos, būta įvairių. Maceikianecas rašė: „*Statistika rodo, kad tik 5 proc. gyventojų nelietuvių pasisakė už nepriklausomą Lietuvą. Absoliuti dauguma lietuvių pasakė taip.*“⁷

Geranoriškumą tautinių mažumų atžvilgiu Lietuvos valdžia demonstravo ir vėliau. Kovo pradžioje buvo surengtas AT pirmininko Vytauto Landsbergio susitikimas su savivaldybių atstovais. Dar po keleto dienų įvyko tautinių bendrijų konferencija, kurioje AT pirmininko pavaduotojas Česlovas Stankevičius, pasidžiaugęs, kad imperinėms jėgoms nepavyko supriešinti Lietuvos tautų, pabrėžė: tautinių mažumų atstovams, nenorintiems priimti Lietuvos Respublikos pilietybės, bus garantuojamos visos teisės.⁸ Su konferencijos dalyviais susitiko ir AT pirmininkas.

Tokia buvo matoma, viešojoje pusėje, bet panašios tendencijos būdingos ir neviešai politikai. Nors platesnei, išsamesnei analizei trūksta faktinės medžiagos, tačiau ir iš nuotrupų galima daryti išvadą, kad elgtasi santūriai. Tai liudytų santykių su Vilniaus ir Šalčininkų rajonų tarybomis nuostatos, kurias kovo pradžioje parengė Valstybinė komisija Rytų Lietuvos problemoms nagrinėti: „*Vilniaus apskrities statusas nuo kitų Lietuvos apskričių galėtų skirtis a) renkamu ir kitų valdymo organų formavimo tvarka; b) kalbų vartojimo reguliavimu, šalia valstybinės kalbos nustatant sąlygas kitoms vietinėms kalboms; c) garantijomis likviduojant ūkines – socialines disproporcijas; d) specialiai nustatytais teisiniais ir ūkiniais santykiais su Vilniaus miestu. [...] Daugiašalio dialogo būdu ruošti įstatyminius tokios apskrities statuso pagrindus, kurie fiksuotų: a) rytinių Lietuvos teritorijų istorinį reikšmingumą bei tautinius demografinius savitumus; b) apskrities kompetencijas naujoje Lietuvos teisinėje sistemoje.*“⁹

Lietuvos valdžiai buvo svarbu neskubėti, laukti, palaukiant dialogą, tačiau neprisiimant griežtų įsipareigojimų. Tokią nuostatą galėjo lemti ne tik jau įvykusio plebiscito rezultatai, bet ir nerimas dėl artėjančio Sovietų Sąjungos referendumo, turėjusio įvykti kovo 17 d. Antra vertus, įvairioms lietuvių politinėms jėgoms, o ir paprastiems lietuviams, „ypatingas Vilniaus apskrities statusas“ kėlė prieštaravimus, daugiausia neigiamus jausmus. Neigiamai dėl „ypatingo“ Vilniaus apskrities statuso pasisakė Vilnijos draugija, teigdama, kad kurti Vilniaus apskritį „tik Vilniaus ir Šalčininkų rajonų pagrindu“ nelogiška, be to, Vilniaus apskritis negali gauti kitokio statuso negu kitos valstybės apskritys. Tiesa, dokumente tam tikra apskrities specifika (kalbinė, tautinė) buvo pripažįstama.¹⁰

Kovo pradžioje paaiškėjo, kad Vilniaus ir Šalčininkų savivaldybės vis dėlto organizuos sąjunginį referendumą, reikės atsakyti į klausimą „*Ar, jūsų nuomone, būtina išsaugoti TSRS kaip lygiateisių suverenių respublikų atnaujintą federaciją, kurioje bus visiškai garantuojamos visų tautybių žmonių teisės ir laisvės?*“ Tiesa, jau anksčiau, vasario antroje pusėje, Šalčininkų rajono tarybos pirmininkas Česlovas Visockis pareiškė, kad sąjunginis referendumas bus, tik manė, esą Lietuvai reikėtų jį kokiais dviem mėnesiais pavėlinti.¹¹ Beje, šis interviu pasirodė, praėjus keletui dienų

po to, kai Vilniuje lankėsi politbiuro narys Olegas Šeninas. Susitikęs su platformininkų aktyvu, kalbėjo įvairiais klausimais, tačiau ypač grėsmingai nuskambėjo du dalykai: pirma, jei Lietuva nesilaikys centro nustatyto „išėjimo [iš SSRS] mechanizmo“, susidurs su teritorinėmis problemomis, – teks atsisakyti Vilniaus miesto ir krašto, įėjusių į Lietuvos sudėtį po 1939 m. spalio mėn. sutarties.¹² Beje, panašiai kalbėjo ir SSRS prezidentas Michailas Gorbačiovas vasario 16 d. susitikime su Liuksemburgo, Italijos ir Nyderlandų užsienio reikalų ministrais užsiminęs apie „teritorines problemas“, galinčias kilti Lietuvai, jei ši vis dar norės „skirtis“ ne pagal išstojimo iš SSRS mechanizmą. Prezidentas aiškino: penki Lietuvos rajonai anksčiau priklausė Baltarusijai, ši apie tai Vilniui jau priminusi. O Klaipėda (Memelis) po fašizmo sutriuškinimo atiteko „tarybinei liaudžiai, pirmiausia rusų tautai. Ir tai jai priklauso [...] Vilnius – anksčiau Vilno – buvęs lenkų miestas.“¹³

Antra, jei Lietuvos valdžia ir toliau pažeidinės sovietinius įstatymus, tai „centras“, pasak Šenino, imsis priemonių, kad „apsaugotų tam tikrų teritorijų gyventojus nuo vienašališkos separatistinių jėgų įtakos“. Pavyzdžiui, įves „prezidentinį valdymą“. Partinis veikėjas pabrėžė, kad viskas priklausys nuo sąjunginio referendumo rezultatų. Susitikime dalyvavo ir Visockis. Žurnalistas fiksavo tokią jo repliką: „Prašo laiko tylėti, reikia save ginti, savo idėjas. Turime ginti savo pasirinkimą.“¹⁴ Pagal Šenino kalbos aprašymą išeitų, kad į „tam tikrų teritorijų“ statusą „pretendavo“ ne tik Rytų Lietuvos rajonai, bet ir Klaipėdos kraštas.

AT pirmininkas Vytautas Landsbergis ir Vyriausybės vadovas Gediminas Vagnorius vasario 22 d. padarė bendrą pareiškimą, sąjunginio referendumo organizavimą vadindami „kišimusi į Lietuvos Respublikos vidaus reikalus“, kėsinantį į jos suverenitetą.¹⁵ Valdžios perspėjimas referendumo organizatorių nesustabdė. Svarstyti šį klausimą jau kovo 6 d. ėmėsi Vilniaus rajono taryba. Sprendžiant iš spaudos pranešimų, diskusija buvusi „karšta ir aštri“.¹⁶ Sesijoje dalyvavę du AT deputatai lenkai pasisakė prieš referendumo organizavimą ir siūlė tęsti konstruktyvų bendradarbiavimą su Lietuvos valdžia. Vis dėlto balsų dauguma (už pasisakė 41 tarybos narys, prieš – 15, susilaikė 20) nuspręsta referendumą organizuoti.¹⁷ (Tiesa, anot Maceikianeco, iš sesijoje dalyvavusių 80 deputatų už

referendumą balsavo 41, taigi sprendimas priimtas vos vieno balso persvara.¹⁸) Šalčininkų rajono taryba į sesiją susirinko kovo 8 d. Lenkų frakcijos AT pirmininkas Maceikianecas aiškino, kad lenkų bendruomenei aktuales klausimus būtina spręsti kartu su Lietuvos valdžia, o apsisprendusieji balsuoti už referendumą balsuos ir „už rajono tarybos mirtį“.¹⁹ Šie lenkų politiko žodžiai buvo pranašiški, nors anuomet jokio išpūdzio deputatams nepadarė – iš 40 deputatų, dalyvavusių sesijoje, 35 balsavo už referendumą, prieš buvo 4, vienas susilaikė.²⁰

Lietuvos Respublikos AT prezidiumas SSRS referendumo organizavimą pavadino „smerktina ir baustina“ veikla, pabrėžė, kad tokie savivaldybių tarybų sprendimai „negali būti vykdomi“.²¹ Kovo 12 d. nutarimu AT panaikino Šalčininkų ir Vilniaus rajonų tarybų sprendimus organizuoti sąjunginį referendumą, paskelbė, kad visi veiksmai, susiję su jo organizavimu, yra neteisėti.²² Į rinkėjus lenkus kreipėsi ir Lenkų frakcijos atstovai, teigdami, kad referendumas padės tiems, kurie siekia „torpeduoti“ lietuvių ir lenkų dialogą.²³

Kai kuriose apylinkėse (daugiausia Vilniaus rajono) referendumas apskritai neįvyko, kai kur suiro rinkiminės komisijos – visos politinės jėgos, tarp jų ir LLS, atšaukė savo atstovus, todėl SSKP aktyvistams teko formuoti jas iš naujo. Nesilaikyta slaptumo, balsuota be asmens dokumentų, kai kur balsadėžės vežiojo kariškiai. Sovietų Sąjungos žiniasklaida apie referendumą nerašė, o ir apie rezultatus respublikose, atsisakiusiose jį organizuoti (tokių buvo šešios), kalbėta labai aptakiai. Teigta, esą Lietuvoje, apytiksliais duomenimis, referendume dalyvavo pusė milijono gyventojų. Šį skaičių minėjo ir Gorbačiovas.²⁴

Šalčininkų rajone, pasak vietinio laikraščio *Przykazania Lenina*, balsavo 76 proc. rinkėjų, iš jų 97,8 proc. pasisakė už reformuotos sąjungos išsaugojimą.²⁵ Visockis aiškino: tokie rezultatai „akivaizdžiai rodo“, kad rajono gyventojai nepalaiko „separatistinės respublikos vyriausybės politikos“. Vilniaus rajone balsavo 57,1 proc. rinkėjų, teigiamai į referendumą klausimą atsakė 98,1 proc., neigiamai – 1,3 proc.²⁶ Vėliau kai kurie Lenkijos autoriai teigė, esą sąjunginiame referendume dalyvavo 76 proc. Vilniaus ir Šalčininkų rajonų gyventojų.²⁷

Lietuvių politikams ir visuomenei tokie rezultatai tapo dar vienu įrodymu, kad didžioji Lietuvos lenkų dalis laikosi prosovietinės orientacijos. Manoma, kad sovietmečiu dėl pačių įvairiausių priežasčių Rytų Lietuva buvo labiau „indoktrinuota“ oficialiosios ideologijos, tai lėmė politines lenkų simpatijas, geopolitinę gravitaciją ir kultūrinę orientaciją. Kitaip tariant, labiau žvalgytasi į Kremliaus bokštus negu į Gedimino pilį...

Gilių socialinių ir politinių transformacijų laikotarpiais žmonių pasirinkimus veikia sudėtingi socialiniai ir ekonominiai, politiniai ir kultūriniai veiksniai. Tautinių mažumų atveju esama ir papildomos specifikos. Manychiau, dalies lenkų bendruomenės elgseną nulėmė aplinkybės, vienaip ar kitaip *susijusios su saugumo poreikiu*.

Pirma, sovietinė socialinė ir ekonominė tvarka, visagalis Maskvos „centras“ nemažai daliai Rytų Lietuvos gyventojų reiškė santykinį stabilumą, nuspėjamumą. Žinoma, tai nereiškia, kad tomis struktūromis žmonės besąlygiškai pasitikėjo, buvo jomis patenkinti. Tačiau jos kėlė vis tiek didesnę pasitikėjimą negu nauja, dar nespėjusi susiformuoti ir įsitvirtinti *lietuviška* tvarka. Todėl sovietinei nomenklatūrai nebuvo sunku manipuliuoti lenkų jausmais.

Antra, šių rajonų gyventojai jautėsi nesaugūs dėl lietuvių, kaip titulinės tautos, dominavimo pavojaus. Socialines ir ekonomines reformas, politinius pokyčius tautinės mažumos dažnai vertina, žvelgdamos per daugumos viešpatavimo prizmę – dauguma laimi, mažuma pralaimi... Trečia, Lietuvos valstybės ateitis, nepaisant pirmųjų politinio pripažinimo ženklų, dėmesio, kurį rodė Vakarų šalių politikai, nemažai daliai Vilnijos žmonių anaipol neatrodė tokia aiški ir vienareikšmė kaip lietuviams. Greičiau atvirkščiai.

Pavasario įtampos: Mostiškių suvažiavimo sprendimai

Pavasari Lietuvos politinė, socialinė ir ekonominė situacija buvo labai sudėtinga. Sovietų kariškiai ir toliau kontroliavo užgrobtus pastatus, neketindami iš jų trauktis. Įvairiose Lietuvos vietose siautėjo specialūs SSRS vidaus kariuomenės (OMON) daliniai, buvo puldinėjamos muitinės, pasienio postai. Balandžio pabaigoje OMON užėmė Agropromoninio banko Naujosios Vilnios skyrių, kuriame veikė komercinis bankas, palaikęs tiesioginius ryšius su Maskva (vėliau

paišikėjo, kad per jį buvo finansuojami platformininkai). Sklido kalbos, kad Vilniuje pasirodęs generolas Varenikovas. Lietuvos valdžia kalbėjo apie „*šliaužiančią okupaciją*“ ir būtinybę jai priešintis. Balandžio pabaigoje Sąjūdis vėl pakvietė žmones budėti prie AT rūmų, juos saugoti. Sykiu užgriuvo įvairūs ekonominiai nepritekliai, augo socialinė įtampa. Sociologinės apklausos rodė, kad pagrindine ekonomine problema žmonės laiko spekuliaciją ir plataus vartojimo prekių trūkumą, o labiausiai juos gąsdina didėjantis nusikalstamumas.²⁸

Po sovietinio referendumo lietuvių ir lenkų santykiuose nusistovėjo štilis. Tačiau ramybė netrukus baigėsi. Balandžio antroje pusėje pasklido žinia, kad Koordinacinė taryba, nelaukdama Valstybinės komisijos sprendimų, t. y. gegužės 31 d., ketina organizuoti Vilniaus krašto deputatų suvažiavimą, kuris svarstytų Vilniaus krašto statuso projektą ir jį patvirtintų.²⁹ Tiesa, tokiai idėjai pritarė anaipol ne visi politiniai lenkų centrai. LLS Vilniaus rajono skyrius ir dalis rajono tarybos deputatų siūlė kol kas suvažiavimo nerengti. Tokį pat sprendimą priėmė ir LLS vyriausioji valdyba.³⁰ Informaciją apie suvažiavimo organizavimą gegužės 8 d. perdavė ir agentūra TASS, tiesa, „savaip“ ją interpretuodama. Esą suvažiavimas svarstys Vilniaus krašto statuto („*savotiško pagrindinio įstatymo*“) projektą, o jį priėmus, bus įteisinta „*lenkų autonomija*“.³¹ Kuo tokį politinį iššūkį motyvavo suvažiavimo organizatoriai?

Bene išsamiausiai tuos motyvus išdėstė Leonas Jankelevičius pareiškime, kurį suvažiavimo išvakarėse perskaitė AT. Deputato teigimu, Lietuvos valdžia vilkina sprendimą dėl Vilniaus krašto statuso. Antra, Vyriausybė yra parengusi „*du naujo Respublikos administracinio teritorinio suskirstymo projektus, kuriuose primygtinai „stumiamas“ didžiojo Vilniaus variantas, kuriame du trečdaliai Vilniaus rajono priskiriami Vilniaus miestui*“.³² Tokiu būdu užkertama galimybė įgyvendinti sausio 29 d. sprendimą. Trečia, respublikos vadovai ignoruoja Vilniaus rajono deputatų suvažiavimą ir Koordinacinę tarybą.³³ Neigdamas, kad suvažiavimą „*inspiravusi Maskva*“, pažymėjo, esą organizatoriai ir dalyviai „*neturi tikslo paskelbti kokį nors naują administracinį teritorinį darinį*“. Suvažiavimas aptars Vilniaus statuso projektą ir pateiks jį svarstyti Lietuvos valdžios institucijoms.³⁴

Lietuvių politikai dėl Maskvos vaidmens laikėsi kitokios nuomonės. Atsakydamas į Tiesos žurnalisto klausimą, ar SSRS deputatai Tichonovičius ir Brodavskis „iš tiesų yra lankęsi pas TSRS AT Tautybių tarybos pirmininką R. Nišanovą, iš kurio gavo palaiminimą skaldyti Lietuvą“, Ozolas pabrėžė: „Man žinoma, kad Nišanovas yra susitikęs su grupe suinteresuotų asmenų ir pasakęs: statykite landsbergininkus prieš įvykusį faktą, mūsų armija jums padės.“³⁵

Pagrindą įvairiems įtarinėjimams davė Maskvos partinių veikėjų vizitai į Lietuvą, kai kurių autonomistų glaudūs ryšiai su platformininkais, sukarintų sovietinių formuočių ir kariškių suaktyvėjimas. Gegužės pabaigoje Šalčininkų rajone buvo nušautas Baltarusijos milicininkas, vėliau – Lietuvos pareigūnas. Mostiškių suvažiavimo išvakarėse Šalčininkų rajono taryba priėmė nutarimą: „...iki naujos sąjunginės sutarties su Lietuva pasirašymo rajono teritorijoje panaikinti muitinės postus ir sustabdyti Krašto apsaugos departamento veiklą“. Jei respublikos vadovybė „įimtųsi agresyvių veiksmų“, taryba grasino kreiptis pagalbos į „sąjungines instancijas ir pasaulinę bendruomenę“. Spaudoje paskelbta, kad Lietuvos Respublikos struktūros rajone likviduojamos, kol „bus išspręsti valstybiniai santykiai tarp SSRS ir Lietuvos“.³⁶ Landsbergis šį nutarimą pavadino „šiurkščiausia provokacija iš visų iki šiol buvusių“ ir pabrėžė: „...šiuo metu Šalčininkų rajono taryba, kuriai, kaip žinote, vadovauja KPSS, kurią savo ruožtu instruktuoja emisarai, atvažiuojantys iš Maskvos, iš KPSS CK, meta [Lietuvai] konstitucinį iššūkį“.³⁷ Lietuvos valdžios poziciją AT pirmininkas suformulavo vienareikšmiškai: Vilniaus krašto deputatų suvažiavimo Mostiškėse nutarimai bus traktuojami kaip „pasiūlymai ar pageidavimai Aukščiausiąjai Tarybai“. Išreiškė viltį, kad konflikto pavyks išvengti ir Lietuva nebus įvelta „į tradicinį TSRS scenarijų, kuris taikomas Kaukaze ir kitose vietose“.³⁸

„Juodasis“ suvažiavimo scenarijus vis dėlto neišsipildė, nors spaudoje buvo užuominų apie platformininkų CK narių dalyvavimą. Antra vertus, ir suvažiavimo organizatoriai nerimavo – bent kelis kartus keitė suvažiavimo vietą.³⁹ Radikaliausiai kalbėjo Šalčininkų rajono tarybos pirmininkas Česlovas Visockis. Anot jo, „Vilnijos liaudis“ (*naród Wileńszczyzny*) referendumė aiškiai pasisakė norinti gyventi Lietuvoje, bet Sovietų Sąjungos sudėtyje.

Todėl šią nuostatą siūlė įrašyti ir į krašto statutą.⁴⁰ (*Sąvoka naród Wileńszczyzny* vartota įvairiuose autonomistų tekstuose. Eišiškių suvažiavimo dokumentų lietuviškuose vertimuose atsirado neutralesnė – „Vilnijos krašto gyventojai“. Tačiau rusiškuose Eišiškių suvažiavimo dokumentuose minima „Vilniaus krašto daugianacionalinė tauta“. *Naród Wileńszczyzny* žymėjo ne tik ypatingus bruožus turinčią etnokultūrinę, bet ir etnopolitinę bendruomenę t. y. tautinį darinį, turintį nacionalinio apsisprendimo teisę. Sąvoka *naród Wileńszczyzny* vartojimas sąjunginio referendumo kontekste tik dar labiau pabrėžė politinį jos turinį.) Visockis reikalavo negriauti kolūkių, suteikti krašto gyventojams galimybę įgyti trigubą (Lietuvos, Lenkijos ir SSRS) pilietybę, įsteigti krašto televizijos komitetą. Į suvažiavimo nutarimus siūlė įrašyti tokį reikalavimą: „...jei LR AT nepatvirtintų mūsų statuto, kreiptis į SSRS AT dėl Lenkų Vilniaus Respublikos priėmimo [lenk. *zatwierdzenie*] į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sudėtį“.⁴¹ Šis pasiūlymas suvažiavimo dalyvių pritarimo nesulaukė. *Kurier Wileński* rašė, kad Visockio „nuomonė nebuvo populiari. Nuskambėjo, ir tiek.“ Nors suvažiavime buvo jo rėmėjų, tačiau jie sudarė mažumą ir situacijos neaštrino. Rezoliucijoje dėl Vilniaus lenkų tautinio teritorinio krašto statuso pasirinkta gerokai nuosaikesnė formuluotė: „suvažiavimas pasilieka sau teisę dar kartą svarstyti klausimą“, jei Lietuvos valdžia atmetų ar vilkintų statuso svarstymą.⁴²

Tradiciskai kritikuodamas Lietuvos valdžią, kad ši neatsižvelgia į lenkų bendruomenės reikalavimus, Vilniaus rajono tarybos pirmininkas Brodavskis priminė apklausos ir sąjunginio referendumo rezultatus. Anot jo, tik 5 proc. nelietuvių Vilnijos gyventojų pasisakė už nepriklausomą valstybę.⁴³ Šito fakto negalima ignoruoti, – pabrėžė Brodavskis. Antra vertus, negalima prieštarauti lietuviams, siekiantiems laisvės ir nepriklausomybės. Lenkai privalo savo siekius derinti su Lietuvos valstybe, būti lojalūs lietuvių tautai, neatsisakydami gyvybinių savo interesų. Mažumos reikalavimus Brodavskis siūlė grįsti ESBK Helsinkio Baigiamojo akto principais.

Du AT deputatai lenkai Ryšardas Macekianecas ir Zbignevas Balcevičius pasisakė už bendradarbiavimą su lietuvių valdžia. Anot Balcevičiaus, lenkams reikia nustoti blaškytis tarp „*kūjo ir priekalo*“, tarp Maskvos ir

Vilniaus. Turime aiškiai pasakyti, kad esame už Lietuvos laisvę, tačiau ir už teisių mums, lenkams, garantijas, aiškino AT deputatas.⁴⁴

Kalbėjo ir du lietuvių politikai – Landsbergis ir Ozolas.⁴⁵ AT pirmininkas pabrėžė, kad tautinių mažumų problemas konstruktyviai spręsti galima tik tuo atveju, jeigu mažumos yra lojalios valstybei.⁴⁶ Pareiškė norą, kad lenkai Lietuvoje būtų „lietuviški“, o „ne sovietiniai“, kalbą baigdamas tradiciniu kvietimu: „Eikime kartu iki jūsų ir mūsų laisvės.“ Ozolo kalbos tonas irgi buvo nuosaikus.

LR įstatymo „Dėl Vilniaus lenkų nacionalinio–teritorinio krašto statuso“ projektą suvažiavimas priėmė, galima sakyti, vienbalsiai: 195 delegatai balsavo už, 6 susilaikė, balsavusių prieš nebuvo. Tai didelės apimties dokumentas, jį sudarė 11 skyrių ir 91 straipsnis.⁴⁷ Aukščiausia valdžia turėjo priklausyti krašto seimui, kuris renkamas penkeriems metams, vykdomoji valdžia – valdybai, skiriamai Seimo. Lietuvos vyriausybė skiria kraštui „įgaliotą atstovą“, kurio funkcija – kontroliuoti, ar seimo ir valdybos priimami nutarimai neprieštarauja valstybės Pagrindiniam Įstatymui. Atstovas galės „užprotestuoti“ krašto organų priimamus įstatymus, tačiau krašto seimas ir valdyba savo ruožtu galės „užprotestuoti“ Lietuvos vyriausybės nutarimus, „jei šie pažeidžia krašto teises“. (Ginčytinus klausimus tarp centrinės ir krašto valdžios sprendžia Konstitucinis Teismas.) Projektas numatė ir ypatingą „Vilniaus krašto pilietybę“. Piliėtis gali įgyti Lietuvos pilietybę, bet turi teisę ir į dvi gubą – SSRS arba Lenkijos – pilietybę. Krašte lenkų kalba skelbiama „lygiateise“ valstybinei lietuvių, o rusų kalba yra „tarpnacionalinio bendravimo priemonė“. Seimas patvirtina krašto vėliavą, himną ir herbą.

Nors priimtas dokumentas skelbė, kad Vilniaus kraštas yra „autonominis administracinis teritorinis darinys Lietuvos Respublikos sudėtyje“, tačiau kartu numatė plačią politinę autonomiją. Pasak teisininko Stasio Stačioko, „...tai ne Lietuvos valstybės administracinis – teritorinis vienetas, turintis autonomiją, o valstybinis darinys, susietas federaciniais ryšiais su Lietuva kaip tolygiu Vilniaus kraštui subjektu“.⁴⁸ (Beje, kai kurias nuostatas, peržengiančias politinės autonomijos ribas, pavyzdžiui, dėl krašto pilietybės, kritikavo ir lenkų autoriai, teigę, kad kraštas yra sudėtinė Lietuvos dalis, todėl negali turėti savo pilietybės.⁴⁹)

Sudėtingomis politinėmis ir geopolitinėmis to meto sąlygomis tokia Vilniaus krašto koncepcija Lietuvos valdžiai buvo nepriimtina, kėlė grėsmę teritoriniam šalies integralumui, nes buvo siekiama sukurti valstybę valstybėje. AT Juridinio skyriaus pažymoje teigiama, kad autonomijos šalininkai, priimdami tokį projektą, siekia „...sukurti valstybinį darinį, kurio statusas aki-vaizdžiai konkuruotų ne tik su Lietuvos Respublika kaip vieninga valstybe, bet ir su jos valstybingumo prasme apskritai“.⁵⁰ Lenkijos spauda rašė, esą autonomijos siekiama vis dėlto Lietuvos Respublikos sudėtyje, kritiko-vo šalies valdžią, atseit ji priima daug deklaracijų, tačiau nedaug daro, kad patenkintų lenkų aspiracijas. Sovietų Sąjungos žiniasklaida pabrėžė, kad lenkų nacionalinės teritorinės autonomijos klausimas – „didžiulė Lietuvos problema“, kurią teks anksčiau ar vėliau išspręsti.⁵¹

Pasibaigus Mostiškių suvažiavimui, Rytų Lietuvos komisijos pirmininkas Ozolas pareiškė: „Šią akciją reikia laikyti lenkų tautinio atgimimo proceso labai didele klaida, padaryta nepolitiškai ir neeuropietškai, su nebūdinga lenkų tautai stilistika.“⁵² Tokie sprendimai gali „gerokai sukomplikuoti lenkų tautinės mažumos politinį buvimą“. AT pirminko atstovas spaudai Audronius Ažubalis suvažiavime priimtus dokumentus traktavo kaip svarstytinus pasiūlymus, į kurių „racionaliausius momentus bus atsižvelgta“. Tiesa, pridūrė, kad susidaro įspūdis, „esą šis statutas buvo sukurtas Maskvoj“.

Pralaimėjus rugpjūčio pučui, sąjunginio centro galia ir įtaka ėmė mažėti. Pasikeitė ne tik bendra situacija Lietuvoje, tarptautinis valstybės statusas, bet ir valdžios santykis su Vilniaus krašto lenkais.

Nuosaikesnieji lenkų autonomistai paramos savo siekiams ėmė ieškoti Varšuvoje. Koordinacinės tarybos veikėjai reikalavo, kad Lenkija „pripažintų“ Vilniaus lenkų kraštą, tiesa, Lietuvos Respublikos sudėtyje, kad keltų dvigubos pilietybės lenkams klausimą, norėjo dalyvauti tarpvalstybinėse derybose. Kiti reikalavimai buvo labiau ekonominio ir kultūrinio pobūdžio. Kaip vyko Koordinacinės tarybos delegacijos susitikimas su Lenkijos valdžią metų rugpjūčio pabaigoje, nėra žinoma, bet po jo Brodavskis pripažino: „...iš klausė, tačiau neatrodo, kad mūsų siekiams pritarė“. Tiesa, kai kurios Lenkijos organizacijos

(*Federacja organizacji Kresowych*) ir kelios smulkesnės dešinėsios politinės partijos (*Polska Partia Niepodległościowa*, *Partia Konserwatywna*, *Stronictwo Wierności Rzeczypospolitej* – KSN) autonomistų reikalavimus rėmė.⁵³

Užsienio reikalų ministras Krzysztof Skubiszewski Lietuvos atžvilgiu laikėsi atsargaus, pragmatiško požiūrio. Kai vasario 14 d. Seime vienas parlamentaras paklausė, kada Lenkija pripažins Lietuvos valstybę, šis atsakė: „... *Diplomatinių santykių [...] su ta ar kita respublika užmezgimas būtų labai keistas, nes leidimą vizitui į tą šalį mūsų ambasadorius turėtų gauti iš svetimos valstybės, kuri kontroliuoja sienas tos valstybės, į kurią siekiama važiuoti.*“⁵⁴

Taigi vengta „staigių judesių“, garsių deklaracijų, simbolinių akcijų, santykius su Lietuva stengtasi plėtoti „neerzinant“ Maskvos. (Lenkų tautinės mažumos reikalai Lietuvoje laikyti svarbia tokio kurso ir dvišalių santykių dalimi.)

Įtaką Lietuvos ir Lenkijos santykiams darė tarptautinė politika. Siekdama priversti Maskvą pradėti realias derybas dėl kariuomenės išvedimo, Varšuva nusprendė nuo sausio mėn. „užblokuoti“ Raudonosios armijos, išvedamos iš Vokietijos, tranzitą per Lenkijos teritoriją.⁵⁵ Prasidėjo derybos tarp šalių. Lenkų derybininkai išskrido į Maskvą. Grįždami norėjo nusileisti Vilniaus oro uoste, bet sužinojo apie kruviną sovietų išpuolį Sausio 13-ąją...⁵⁶

Po sausio įvykių atsirado dar vienas svarbus tarpusavio santykių lygmuo – žmogiškas, tiesiogiai nesusijęs su tarpvalstybiniais santykiais. Įvairiai reiškiamas palaikymas Lietuvai, parama tokių pasaulinio garso kūrėjų kaip Czesławas Miłoszas (jo straipsnį, parašytą tuoj po tragiškų sausio įvykių, paskelbė žurnalas *Litwa*), humanitarinė, materialinė pagalba, kurią teikė paprasti Lenkijos žmonės, tapo svarbia dvišalių santykių dalimi. Apie įvairias paramos akcijas informuodavo Lenkijos spauda.⁵⁷

Į Lenkiją buvo pasiųsti ir keli Lietuvos parlamentarai. Užsienio reikalų ministrui Algirdui Saudargui pavesta Lietuvos okupacijos atveju suformuoti egzilio vyriausybę. Kiek anksčiau į Varšuvą buvo pasiųstas Česlavas Okinčicas,⁵⁸ atsivežęs Landsbergio laišką, įgaliojantį „vesti preliminarines derybas su Lenkijos vyriausybe dėl tarpvalstybinių, diplomatinių ir kitų santykių, kuriuos

norėtume atnaujinti ir išplėsti...“⁵⁹ Ne vien Lenkijos, bet ir didžiųjų Vakarų šalių politikus jie įvairiais būdais agitavo pripažinti Lietuvą.⁶⁰ Lenkijos Senate Okinčicas pasakė kalbą, ragindamas „pripažinti Lietuvos nepriklausomybę“. Toks žingsnis būtų parama ne tik „mirtiną grėsmę išgyvenančiam kaimynui“, bet ir „šansas Lietuvos lenkams“, kad jų situacija pasikeis iš esmės.⁶¹

Bet Varšuva ir toliau laikėsi atsargios, realistinės politinės linijos. Netrukus po sausio įvykių ministras Skubiszewski, grįžęs iš kelionės po Vakarų valstybių sostines ir paklaustas, ar Lenkija pripažins Lietuvos nepriklausomybę, atsakė: „Nemanau, kad šitas klausimas dabar mums yra aktualus. Nepriklausomos Lenkijos vyriausybė niekada nepripažino Lietuvos aneksijos. Lietuva yra kelyje į nepriklausomybę, o tas kelias, kaip rodo mūsų patirtis, gali būti ilgas.“⁶² Panašiai kalbėjo ir kiti aukšti pareigūnai. Seimo Užsienio reikalų komisijos pirmininkas Geremekas pareiškė neabejojantis Baltijos valstybių nepriklausomybe, tačiau pripažino, kad Varšuva neturi galimybių daryti poveikį Maskvai. Apie Lietuvos valstybės pripažinimą patyręs politikas kalbėjo taip: „*Būtų tuščias (nereikalingas) gestas, jei Lenkija viena priimtų sprendimą...*“⁶³ Tuo lyg duodama suprasti, kad Varšuva orientuosis į didžiąsias Vakarų valstybes. Antra vertus, Geremekas pažymėjo, kad vyriausybė ir visuomenė Lietuvos problemas ir nelaimės priima kaip savas, nes Lenkiją su Lietuva sieja ne tik tradicija, bet ir lenkų mažuma Lietuvoje...

Atsargaus, santūraus užsienio politikos kurso Lenkija laikėsi ir vėliau. Budapešte vasario 12 d. turėjo prasidėti Lecho Wałęsos, Václavo Havelo ir Vengrijos premjero Jozsefo Antalio derybos dėl glaudesnio bendradarbiavimo. Šalių lyderiai ketino aptarti perspektyvas tapti „europinių politinių ir ekonominių struktūrų dalimi“. Apie šį „viršūnių susitikimą“ buvo žinoma ir Lietuvos vadovybei. Landsbergis vasario 10 d. laišku kreipėsi į Lenkijos prezidentą Wałęsą,⁶⁴ aiškindamas, kad Lietuva – integrali Vidurio Europos regiono dalis, todėl norėtų dalyvauti Vyšegrado grupės darbe stebėtojos teisėmis. Deja, į susitikimą ji nebuvo pakviesta. Kovo pradžioje valstybės sekretorius Janusz Ziólkowski Lenkijos prezidento vardu paaiškino, esą „laiko trūkumas sutrukdė išspręsti pozityviai Lietuvos prašymą“.⁶⁵

Taigi Vidurio Europos šalių klubo durys lietuviams neatsidarė. Atrodo, Čekoslovakijos prezidentas Havelas Vilniaus atžvilgiu buvo užėmęs aktyvesnę, o Maskvos atžvilgiu – griežtesnę poziciją. Tačiau Wałęsa ir Antallas buvo gerokai atsargesni.

Lenkija iki pučo Maskvoje 1991 m. rugpjūtį laikėsi vadinamosios dviejų greičių politikos. Jos esmė tokia: remti rytinių kaimynių valstybingumo siekius, kartu išlaikant gerus santykius su Sovietų Sąjunga. Todėl neskubėta pripažinti ir Lietuvos Respublikos.

Politikai kalbėjo, rašė diplomatiškai, o intelektualai savo požiūrį „Lietuvos klausimu“ formulavo kur kas atviriau ir aštriau. Žinomas Lenkijos žurnalistas, visuomenės veikėjas, vienas laikraščio *Gazeta Wyborcza* steigėjų Stefanas Bratkowskis, kviesdamas lietuvius rinktis racionalesnę politiką, rašė: „*Lietuva elgėsi taip, lyg ne Gorbačiovas būtų atvėręs SSRS tautoms vartus į laisvę, elgėsi taip, lyg nežinotų, su kuo turi reikalą, elgėsi taip, lyg neegzistuotių divizijos [...] generolai ir ginklai jų rankose. Lietuva apie tai pamiršo, nes laisvės šampanas greit svaigina ir visas atrodo įmanoma...*“⁶⁶ O neišsipildžius lūkesčiams (autorius turi omenyje pripažinimą), lietuviai jaučiasi išduoti. Lietuvos vadovai, elitas, pasak Bratkowskio, nemokė savo tautiečių sveiko proto, racionalumo. Jie stengėsi elgtis pernelyg radikalčiai, nes kitu atveju negalėtų būti tautos vadovai. Baigė straipsnį, siūlydamas „kalbėtis“ ne su savimi, bet su imperija ir su „kitais, kurie taip pat svajoja apie laisvę“. Kas tie kiti „svajotojai“, autorius nepaaiškino...

1991 m. pirmoje pusėje Lenkija aktyviai dirbo, rengdama kaimynystės ir draugiškų santykių sutartį su suvienyta Vokietija. Tautinių mažumų – lenkų Vokietijoje, vokiečių Lenkijoje – padėtis buvo vienas iš jautresnių derybinių klausimų, jie aptarti bendroje tarpvalstybinėje sutartyje, kuri buvo pasirašyta Bonoje 1991 m. birželio 17 d., pagal ją Vokietija įsipareigojo paremti europines Lenkijos aspiracijas. Taigi Lenkijos diplomatams prioritetingė buvo Vokietijos kryptis, o santykiai su Lietuva išliko „neoficialūs ir nepastovūs“. Jie ypač komplikavosi, kai 1991 m. rugsėjo 4 d. Lietuvos Respublikos AT nusprendė paleisti Vilniaus ir Šalčininkų rajonų tarybas, o netrukus šešiams mėnesiams buvo įvestas tiesioginis valdymas.⁶⁷ ■

¹ Н. Лашкевич, Литва после опроса, *Известия*, 1991-02-13, nr. 37.

² W. Czepaitis. Kilka uwag o wynikach plebiscytu. *Kurier Wileński*. 1991-02-14, nr. 30.

³ Maja Narbutt. Zwycięstwo nad kłamstwem. *Rzeczpospolita*. 1991-02-11, nr. 35.

⁴ Marek Rapacki. Odpowiedzialność. *Gazeta Wyborcza*. 1991-02-11, nr. 35.

⁵ Jacek Borkowicz. Nielatwo odrobić te wszystkie lata. *Gazeta Wyborcza*. 1991-02-11, nr. 35.

⁶ LR AT antra eilinė sesija, šimtas dvidešimt pirmasis posėdis, 1991-02-11, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251397 [žiūrėta 2015-03-11].

⁷ Ryszard Maciejkienc. Przed name jeszcze długa droga. *Kurier Wileński*. 1991-02-27, nr. 39.

⁸ Konferencja towarzystw narodowych. *Kurier Wileński*. 1991-03-12, nr. 48.

⁹ Bendros darbo grupės prie Valstybinės komisijos Rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti nuostatos. Mašinraštis, be autoriaus. 1991-03-02. Rytų Lietuvos valstybinė komisija. R. Ozolo dokumentai. *LII BR*, f. 42–4, l. 239.

¹⁰ Dėl Vilniaus apskrities statuso. *Voruta*. 1991-04-01–15, nr. 7.

¹¹ „O, mój socjalizmie, rozwijaj się...“ *Kurier Wileński*. 1991-02-21, nr. 35.

¹² Ю. Строганов, „Нет“ противостоянию, *Правда*, 1991-02-19, nr. 43.

¹³ Pavel Stroilov. Dokumentai perduoti Lietuvos istorijos institutui. *LII BR*, f. 65–56, l. 155.

¹⁴ Ю. Строганов, „Нет“ противостоянию.

¹⁵ *Lietuvos aidas*. 1991-02-26, nr. 40.

¹⁶ Michał Ławryniec, Nikołaj Niezamow. Niekonsekwencja postaw i decyzji. *Kurier Wileński*. 1991-03-13, nr. 49; L. Drozd. Rajono liaudies deputatų tarybos sesija. *Draugystė*. 1991-03-15, nr. 9; Polacy będą odnawiać ZSSR. *Gazeta Wyborcza*. 1991-03-11, nr. 59

¹⁷ Литовская Республика Вильнюсский районный Совет. Постановление 1991-03-06. *LVNA*, f. 32, ap. 1, b. 128, l. 174.

¹⁸ R. Maciejkienc. Dlaczego nie wezmę udziału w referendum. *Kurier Wileński*. 1991-03-14, nr. 50

¹⁹ A. Kieda. Referendum odbędzie się. *Przykazania Lenina*. 1991-03-12, nr. 20.

²⁰ W Solecznikach – referendum ZSSR. *Kurier Wileński*. 1991-03-12, nr. 48.

²¹ *Lietuvos aidas*. 1991-03-09 nr. 49.

²² LR AT ir Vyriausybės žinios. 1991, nr. 9, p. 345–346.

²³ Oświadczenie. *Kurier Wileński*. 1991-03-13, nr. 49.

²⁴ Информирует центральная комиссия. *Правда*. 1991-03-20, nr. 68. Сессия обсуждает первые итоги референдума. *Известия*. 1991-03-20, nr. 67; Jonas Geštautas. M. Gorbačiovas: „Opozicija neturi perspektyvos“. *Tiesa*. 1991-03-28, nr. 60.

²⁵ Jak się odbyło referendum? *Przykazania Lenina*. 1991-03-22, nr. 23.

- ²⁶ Rajono rinkiminės komisijos informacija. *Draugystė*. 1991-03-22, nr. 10. *Gazeta Wyborcza* (1991-03-19, nr. 66) skelbė, kad Vilniaus rajone aktyvumas referendume nesiekė 50 proc.
- ²⁷ Zbigniew Kurcz. Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Wrocław: *Wyd. Uniwersitetu Wrocławskiego*. 2005, p.140.
- ²⁸ Skurdo kaina. *Lietuvos rytas*. 1991-05-15, nr. 75.
- ²⁹ Jadwiga Bielawska. W maju odbędzie się zjazd. *Kurier Wileński*. 1991-04-26, nr. 80.
- ³⁰ Józef Szostakowski. Stanowisko ZPL. *Kurier Wileński*. 1991-04-20, nr. 76.
- ³¹ О съезде по вопросам автономии поляков в Литве. ТАСС. 1991-05-08. Rytų Lietuvos komisijos dokumentai, [1991-05-08] R. Ozolo dokumentų rinkinys. *LLI BR*, f. 42–4, l. 106.
- ³² LR AT trečia eilinė sesija, keturiasdešimt penktas posėdis. Stenograma. 1991-05-21. http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251611 [žiūrėta 2015-02-16].
- ³³ Panašius argumentus dėstė Vilniaus rajono tarybos pirmininkas ir Koordinacinės tarybos prezidento narys Anicetas Brodavskis, žr. Kito kelio nėra. *Draugystė*. 1991-06-06, nr. 22.
- ³⁴ Ar iškasim kovos kirvį? *Tiesa*. 1991-05-18, nr. 96.
- ³⁵ Ten pat. (Interviu su R. Ozolu). *Tiesa*. 1991-05-18, nr. 96.
- ³⁶ Решение VI сессии районного Совета первого созыва. 1991-05-21. *LII rankraščių skyrius*. R. Ozolo archyvas, f. 42–4, l. 70. Uchwała. *Przykazania Lenina*. 1991-05-28, nr. 41.
- ³⁷ LR AT stenograma, keturiasdešimt šeštas posėdis. V. Landsbergio kalba. 1991-05-22, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251612
- ³⁸ V. Landsbergis: tikiuosi, konflikto išvengsime. *Tiesa*. 1991-05-21, nr. 97.
- ³⁹ Olena Skwiecinska. Polski kraj radziecki. *Gazeta Wyborcza*. 1991-05-23, nr. 119; Jadwiga Bielawska, Robert Piotrowski. Droga prowadzi przez Wilno. *Kurier Wileński*. 1991-05-29, nr. 103.
- ⁴⁰ Jadwiga Bielawska, Robert Piotrowski. Droga prowadzi przez Wilno.
- ⁴¹ Ten pat.
- ⁴² II zjazd deputowanych do rad. Samorządów Wileńszczyzny. Dokumenty. *Kurier Wileński*. 1991-06-14, nr. 115.
- ⁴³ Jadwiga Bielawska, Robert Piotrowski, Droga prowadzi przez Wilno.
- ⁴⁴ Ten pat.
- ⁴⁵ Lietuvos lenkų spauda paskelbė visą Vytauto Landsbergio kalbą. AT pirmininkas į suvažiavimo dalyvius kreipėsi lenkiškai, jo pasirodymas sutiktas plovimais. Przemowienie przewodniczącego Rady Najwyższej Vytautasa Landsbergisa. *Kurier Wileński*. 1991-05-30, nr. 104. Žurnalistės iš Lenkijos teigimu, Landsbergio dalyvavimas suvažiavime daugeliui buvo netikėtas, tačiau kalba įspūdiu dalyviams nepadarėsi. Olena Skwiecinska. Polski kraj radziecki. *Gazeta Wyborcza*. 1991-05-23, nr. 119.
- ⁴⁶ Józef Szostakowski. „Wierzę w Wolną Europą“. Rozmowa z Janem Nowakiem – Jeziorańskim. *Kurier Wileński*. 1991-06-05, nr. 108.
- ⁴⁷ *Draugystė*. 1991-05-22, nr. 19.
- ⁴⁸ Stasys Stačiokas. Ar spręsimė Vilniaus lenkų teritorinės autonomijos klausimą? *Atgimimas*. 1991-07-11–18, nr. 29.
- ⁴⁹ Jadwiga Bielawska, Robert Piotrowski. Droga prowadzi przez Wilno.
- ⁵⁰ AT juridinio skyriaus vedėjo J. Žylio pastabos dėl statuto, b. d., *VATBBA*, b. nr. 1–6, 1999 m., t. 16, l. 84.
- ⁵¹ Algimantas Degutis. Derybos ar dalybos? *Tiesa*. 1991-05-23, nr. 99. Jūra Baužytė. Mostiškėse deginami tiltai. *Tiesa*. 1991-05-24, nr. 100; Polacy chcą autonomii v ramach Litwy. *Rzeczpospolita*. 1991-05-23, nr. 119; Н. Лашкевич. Чего добиваются поляки Литвы? *Известия*. 1991-05-24, nr. 122.
- ⁵² Iš brifingo AT. *Lietuvos aidas*. 1991-05-24, nr. 102.
- ⁵³ Komunikat prasowy. *Dzień dobry*. 1991-09-06, nr. 69; Papildomas liudytojo L. S. tardymo protokolas. 1992-03-02. *VATBBA*, b. 1–6 1999 m., t. 15, l. 19, 25.
- ⁵⁴ Antoni Dudek. Pierwsze lata III Rzeczypospolitej. 1989–2001. Kraków: *Arcana*. 2005, p. 187.
- ⁵⁵ Ten pat.
- ⁵⁶ Timothy Snyder. The Rekonstruktion of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus. *Yale Un. Press*. 2003, p. 236.
- ⁵⁷ „Wspiercie Litwy“. *Rzeczpospolita*. 1991-01-18, nr. 15; „Pomoc Litwy“. *Rzeczpospolita*. 1991-01-19–20, nr.16; „Wieczory litewskie“. *Rzeczpospolita*. 1991-01-28, nr. 23. (Lenkijos spaudoje rašyta ir apie Rusijos žmonių išsakovą palaikymą Lietuvai.)
- ⁵⁸ „Istorinė atsakomybė: tautinių santykių atšilimo metas“. Interviu su Č. Okinčicu. *Lietuvos aidas*. 1991-04-25, nr.81
- ⁵⁹ *LR Seimo archyvas*, f. 2, ap. 6, b. 519, l. 30; taip pat *Lietuvos URM archyvas*, ap. 62, b. 4, l. 27.
- ⁶⁰ „Uznajcie naszą niepodległość“. *Gazeta Wyborcza*. 1991-01-14, nr.11.
- ⁶¹ Kalbos mašinraštis, b. d., *LVNA*, f. 32, ap. 1, b. 128, l. 2–3; Cz. Okinčycz. W obronie wolnej Litwy. *Znad Wilii*. 1991-03-03–16, nr.5.
- ⁶² „Skubiszewski o Litwie i układzie Warszawskim“. *Gazeta Wyborcza*. 1991-01-15, nr.12.
- ⁶³ „Czy zrobiliśmy wszystko dla Litwy“. *Gazeta Wyborcza*. 1991-01-21, nr. 17.
- ⁶⁴ Vytauto Landsbergio laiškas Watėnai. 1991-02-10- *LR Seimo archyvas* (paskiri dokumentai), l. 37.
- ⁶⁵ Janusz Ziolkowski laiškas Vytautui Landsbergiui. 1991-03-08. *LR Seimo archyvas* (paskiri dokumentai), l. 45.
- ⁶⁶ Stefan Bratkowski. Trochę zimnej krwi. *Gazeta Wyborcza*. 1991-01-24, nr. 20.
- ⁶⁷ *Valstybės žinios*. 1991, nr. 25, 26, 27.

„LANGAS“ Į PASAULĮ IR LIETUVOS ISTORIJĄ SOVIETMEČIU

Vienas iš žurnalo Mokslas ir gyvenimas aspektų

Vilniuje 1948 m. buvo įkurta Politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugija, vėliau pasivadavusi „Žini-ja“. 1988 m. draugija turėjo 40 195 narius, 2259 pirmines organizacijas. Veikė plačiai – apėmė 60 miestų ir rajonų. Rengė paskaitų ciklus, mokslo dienas, teminius klausimų ir atsakymų vakarus, bendradarbiavo su vadinamaisiais liaudies universitetais. „Žinijai“ priklausė planetariumas, Vilniaus ir Kauno centriniai lektoriumai, nuo 1957 m. pradėta leisti žurnalą *Mokslas ir gyvenimas*.¹

Lietuvos centriname valstybės archyve redakcijos fondo (R-900) aprašo „Istorinėje pažymoje“ rašoma: „Įkurti mokslo populiarinimo žurnalą iniciatyvos ėmėsi „Žinijos“ respublikinė valdyba, kuri 1957 m. balandžio 4 d. nutarimu kreipėsi į respublikos direktyvinius organus, prašydama pritarimo. LTSR Ministrų Tarybos potvarkiu nr. 1152-p „Dėl „Mokslo ir gyvenimo“ išleidimo“ 1957 m. rugpjūčio 1 d. nutarta leisti šį žurnalą. Nuo rugpjūčio mėnesio žurnalo redakcija ėmėsi darbo ir 1957 m. spalio mėnesį išleido „Žinijos“ draugijos mokslo populiarinimo žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ pirmąjį numerį. Pirmuoju redaktoriumi 1957 m. patvirtintas Karolis Jankevičius. Nuo 1961 m. iki 1975 m. šias pareigas ėjo Jonas Karosas. Nuo 1975 m. vyriausiuoju redaktoriumi patvirtintas Juozas Baldauskas. Vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju – Algimantas Semaška. Žurnalo redakcijos pagrindinė funkcija – populiarinti mokslą. Redakcija glaudžiai bendradarbiauja su įvairių mokslo šakų atstovais.“²

Bostone išleista Lietuvių enciklopedija *Mokslą ir gyvenimą* pristato trumpai – tai mėnesinis komunistų žurnalas, kurį leidžia Politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugija, 1957 m. išėjo pirmas numeris.³ Nors šio žurnalo funkcija buvo, populiarinant mokslą, diegti ateistinę ir komunistinę pasaulėžiūrą, redakcija įsigudrindavo paskelbti ir palyginti objektyvių straipsnių ne tik iš gamtos ir technikos mokslų srities, bet ir iš Lietuvos istorijos, tapo „langu“ į aktualų ir kvalifikuotai pateiktą žinių pasaulį.

Šio straipsnio pagrindiniai šaltiniai yra ne vien straipsniai, paskelbti *Moksle ir gyvenime*,⁴ bet ir dokumentai iš jau minėto redakcijos fondo – posėdžių protokolai, straipsnių juodraščiai, nepublikuota medžiaga, redakcijos korespondencija, ypač skaitytojų laišakai.

Atgimimo laikais „Žinijos“ pirmininko pavaduotojas Antanas Skrupskelis Visasąjunginei šios draugijos valdybai rašė, kad *Mokslas ir gyvenimas* daug metų yra vienas populiariausių leidinių respublikoje, atneša draugijai nemažą pelną. Pagal tiražą (180 000 egz.) jis lenkia Draugijos leidinius visose kitose sąjunginėse respublikose, todėl reikėtų padidinti honorarą autoriams.⁵ Gyvavimo pradžioje žurnalas dar neturėjo pakankamai originalių publikacijų, nebuvo prisikalbinęs kvalifikuotesnių mokslininkų, kad rašytų straipsnius, todėl sulaukdavo skaitytojų kritikos ir net kaltinimų plagiatu: „Lietuvos TSR politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugijos organas „Mokslas ir gyvenimas“

kiekviename savo numeryje talpina mokslo ir technikos naujienų skyrelį. Bet, deja, dažnai tai būna ne naujienos, o vertimai iš pasenusių rusų kalba leidžiamų mokslo bei technikos populiarizavimo žurnalų. Visos „Mokslo ir gyvenimo“ „naujienos“ jau būna anksčiau skaitytos. Taip pav. 1957 m. Nr. 2 įdėtos žinutės „Naujos markės sunkvežimis“, „Kilnojama atominė elektrinė“, „Miniatiūrinis radijo imtuvas“ paimtos iš žurnalo „Nauka i žizn“ 1957 m. Nr. 9, žinutė „Oro upės“ – iš „Znanijsila“ 1957 m. Nr. 6 [...] Jeigu atskiros žinutės būtų ir paimamos iš centrinių žurnalų, turėtų būti tas nurodyta, nes kai kurios žinutės turi net savo autorius.“⁶

Bet jau po kelerių metų skaitytojų pasitikėjimas žurnalu taip išaugo, kad redakcija gaudavo net represuotų žmonių laiškų su prašymais patarti, kaip sugrįžti iš Sibiro: „Iki 1947-IX-22 d. gyvenau Kaune. Minėtą dieną buvau savo bute areštuotas. Apie metus buvau tardomas, nekartą iki sąmonės netekimo. Prisiėmiau būtus ir nebūtus nusikaltimus, tuo būdu pasidariau „dideliu veikėju“. 1948-ais metais man paskelbė, kad aš kažkokio „особое совещание“, pagal straipsnius 58-ą ir II esu nuteistas 25-iems metams lageriniams darbams šiaurėje. 1955-ais metais į Intą atvykusi Aukščiausios Tarybos komisija tikrino visų kalinių bylas. Be mano asmenio prašymo, tikrino ir mano bylą. Jie rado reikalinga mano bausmę sumažinti iki 15-os metų (be jokių teisių apribojimų). Įskaičius darbo dienų užskaitas, 1956-XI-29 d. aš buvau iš darbo stovyklos išleistas. [...] Dabar, kai man jau trėmimas nuimtas, kyla kitas klausimas: ar mano pasirašytą „rajoną“ reikia suprasti kaip administracinį vienetą – ar jis reikia suprasti plačiau.“⁷ Į šį politinio kalinio Vinco Selioko laišką Mokslo ir gyvenimo vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas atsakė taip: „Norint grįžti pas vaikus, reikia paduoti pareiškimą Lietuvos TSR Viešosios tvarkos apsaugos ministerijai, nurodyti tiksliai represavimo, nuteisimo ir amnestavimo datas, represuotus šeimos narius (vardus, amžių), kada ir kokių pagrindų jie grįžo ir kur dabar gyvena bei dirba.“⁸

Mokslo ir gyvenimo sisteminių rodyklių duomenimis, žurnalas 1957–1980 m. laikotarpiu paskelbė 4463 straipsnius, iš kurių 240, arba 5,4 proc., buvo skirti Lie-

tuvos istorijai. Tai nedaug, tačiau pagal žurnalo pobūdį daugiausia dėmesio buvo skiriama tiksliesiems, gamtos ir technikos mokslams. Vytautas Merkys pripažino: dažnam istorija atrodo nemadinga, ar jai lygintis su fizika, chemija? Sykiu informavo skaitytojus apie 1970 m. rugpjūčio 16–23 d. Maskvoje vykusį XIII tarptautinį istorikų kongresą, kuriame dalyvavo 50 šalių atstovai, dalyvių skaičius buvo rekordinis – beveik keturi tūkstančiai. Sovietų Sąjungai atstovavo 1300 istorikų, tarp jų 14 iš Lietuvos. Juozas Jurginis skaitė pranešimą „Vėlyvo krikščionybės įvedimo Pabaltijyje priežastys“, sukelusį diskusiją.⁹

Lietuvos istorija skaitytojus itin domino, tad žurnalas turėjo į tai reaguoti. Antai „jaunas ir mažai žinantis“ skaitytojas redakcijos klausė, kodėl Lietuvoje neminimos tokių istorinių asmenybių kaip Kęstutis ar Vytautas sukaktys: „Istorijos bėgyje šie du vyrai daug davė rytų Europai apsaugant ją nuo vokiškųjų grobikų.“ Jis teiravosi ir dėl Kaliningrado srities: „Ištisus šimtmečius atimtos lietuvių žemės vėl galėjo būti priskirtos Lietuvai. Tačiau tas neįvyko. Kodėl? Negi kada nors Sambijos pusiasalis buvo Rusijos valstybės žemės. Tai kodėl vyresnis brolis nuskriaudė savo mažylį, atimdamas iš jo tą gražų kampelį.“ Žurnalistas Kazys Sideravičius, buvęs Raudonosios armijos 16-osios lietuvių divizijos politinis darbuotojas (1942–1944), žurnalo Mokslas ir gyvenimas redaktoriaus pavaduotojas (1957–1968), atsakė: „Kol kas nepasitaikė žymesnių kunigaikščių sukaktių. Buržuaziniais laikais tautininkai grynai politiniais sumetimais buvo su tam tikra pompa suorganizavę Vytauto 400 metų mirties minėjimą. Tarybinėje visuomenėje yra tradicija minėti ne tiek mirties, kiek gimimo sukaktį, ir pirmoje eilėje tų žmonių, kurie daugiausia pasižymėjo mokslo, meno, literatūros srityse ar yra daug padarę savo krašto pažangai, išsivadavimui iš priespaudos. Kaliningrado sritis niekada neįėjo į Lietuvos valstybės sudėtį. Senieji Prūsijos gyventojai – prūsai – išnyko arba buvo nutautinti. Tarybų Lietuva 1945 m. neturėjo žmonių šiai sričiai įsisavinti. Palyginti mažą Klaipėdos kraštą mes gana ilgai – bent 10 metų nuo išvadavimo nepajėgėme apgyvendinti. O Rytprūsių plotuose būtume visai pražuvę.“¹⁰

Maskvos Chemijos ir technologijų instituto studentas Gediminas Garbauskas 1962 m. balandžio 1 d. laiške redakcijai teiravosi dėl Žalgirio kautynių, nes „nežinome kuo tikėti“ – naujausiuose vadovėliuose medžiagos šiuo klausimu labai mažai, be to: „šiomis dienomis teko žiūrėti kino teatre filmą „Kryžiuočiai“, pastatytą Lenkijos Liaudies Respublikoje. Čia mūsų (Lietuvos) kunigaikščiams beveik jokios reikšmės neskiriama.“¹¹ Redaktoriaus pavaduotojas atsakė: „Kino filmas „Kryžiuočiai“ yra pastatytas pagal to paties vardo H. Senkevičiaus romaną, parašytą 1894 m. Jo romanams yra būdingas atsisraukimas nuo istorinės tikrovės, todėl ir filmas negali pretenduoti į istorinę tiesą. Tiesa, filmą statant, rodos, konsultavo istorikas S. M. Kučinskis, 1955 m. išleidęs stambų veikalą apie Žalgirį (Vielka wojna). Tačiau jo darbas kritikuotinas marksistinės metodologijos atžvilgiu: vietoj iškėlęs liaudies masių, lietuvių-lenkų-rusų-čekų bendradarbiavimą sprendžiamoje kovoje su kryžiuočiais, jis stengiasi nepaprastai iškelti vieno jo idealizuojamo „didvyrio“ – Jogailos vaidmenį.“¹²

Daugiausia Lietuvos istorijos temomis rašė bene populiariausias sovietmečiu istorikas Juozas Jurginis. 1965 m. už *Moksle ir gyvenime* išspausdintus straipsnius „Dangaus nenoriu, pragaro nebijau“, „Husas, husitai ir Lietuva“, „Gotlando sala“ Lietuvos SSR „Žinijos“ draugijos valdybos prezidiumas jam skyrė 300 rublių premiją. Jurginio tematika įvairi, pavyzdžiui, jis rašė apie aisčius ir baltus: „Kada žodis baltai laikomas aisčių sinonimu, o aisčių gentys vadinamos lietuvių giminėmis, sunku ir besuvokti, kas tie lietuviai ir kas jų giminės. Ketinant nustatyti žemėlapyje, kur gyveno sėliai, žemgaliai, kuršiai, skalviai, sūduviai (jotvingiai), paaiškėja, kad Lietuvoje lietuviams nebėra vietos. Juos vos-ne-vos galima įsprausti kažkur tarp Kernavės ir Deltuvos.“ Aiškino, kad lietuvių ieškojimas tarp aisčių veda prie nesusipratimo, prie genties sutapatinimo su tauta. Straipsnį apie istorijos metodologiją Jurginis pradėjo teigdamas, kad klausimas, kas yra istorija, gali atrodyti kaip bandymas laužtis pro atdaras duris: „Ne kiekvienas vyksmas yra istorija, nors be vyksmo negali būti istorijos. Vyksmas, kuriame nedalyvauja žmogus, nėra istorija. Žemė, augmenija ir gyvūnija, ir pats žmogus, kaip gamtos pada-

ras, istorijos neturi. Jų keitimasis priklauso evoliucijai, o ne istorijai. Žmogus, kaip biologinė būtybė, tik tada pasidaro istorijos objektu, kada imama rūpintis jo amžiaus prailginimu, kada stengiamasi auklėti, keičiant jo psichines savybes. Žmonių pastangos keisti, tobulinti žmogų priklauso istorijai, o pats žmogus, kaip gamtos kūdikis, – jai nepriklauso.“ Rašto reikšmę istorikas apibūdino taip: „Rašytinių šaltinių atsiradimas sudaro ribą tarp priešistorijos arba proistorijos, tiriamos archeologų, ir istorijos, tiriamos istorikų. Raštas nėra formalinė riba. Jis yra esminis žmonijos pažangos bruožas. Kultūra be pažangos neįmanoma.“

Stalinizmo laikotarpį nusakė trumpai: „Ne taip seniai, asmenybės kulto laikais, dabarties istorija buvo įstumta į aklavietę.“ Straipsnį baigė Lucieno Febvre'o žodžiais, nors ir neminėdamas šio prancūzų istoriko pavardės: „Ten, kur nėra klausimo, nėra problemos ir nėra tyrinėjimo. Tyrinėjimas duoda konkretų ir aiškų atsakymą į pastatytą klausimą. Istorija visų pirma remiasi bendraisiais mokslinio tyrinėjimo metodais ir todėl ji yra mokslas.“

Svarstydamas, kodėl Lietuva taip ilgai išliko pagoniška, priėjo prie išvados, kad „su krikštu atėjo į Lietuvą teisinė prievarta, atėmusi valstiečiams pilietines teises“.¹³ Skaitytojas J. Samutis klausė, kada pirmą kartą paminėtas Lietuvos vardas: „A. Šapokos redaguotoje „Lietuvos istorijoje“ (Kaunas, 1936, p. 25) parašyta, kad pirmasis lietuvių vardą yra paminėjęs vienas Karolio Didžiojo žvalgas [...] Prieš keliasdešimt metų man teko klausytis prof. dr. J. Totoraičio paskaitos, kur jis lygiai tą patį patvirtino, ką ir A. Šapoka „Lietuvos istorijoje“.“¹⁴ Jurginis atsakė, kad pirmasis paminėjimas buvo Kvedlinburgo analuose 1009 metais.¹⁵ Beje, jis turėjo iki šiol nepublikotą Petro Klimo veikalą „Lietuvos istorija“ pirmąją dalį, kur išsamiai nagrinėjamas ir šis klausimas.¹⁶

Kiti istorikai irgi bendradarbiavo su žurnalais. Romas Batūra rašė apie kovas su Aukso Orda, apie Lietuvos pilis, mūsų su kryžiuočiais: „Tarybiniam istorijos mokslui keliamas uždavinys tirti daugelio tautų išsivaduojamąją kovą prieš agresiją viduramžiais.“¹⁷ Pabaltijo tautų kova su kryžiuočiais – „vienas tyrimo objektų“. Paminėjo Simo Sužiedėlio ir Zenono Ivinskio veikalus

apie Saulės mūšį. Bronius Dundulis rašė apie Kutuzovą Vilniuje, Lietuvos valstiečių sukilimą prieš švedus, žemaičių kovas su kryžiuočiais.¹⁸ Rimantas Jasas paskelbė straipsnį apie Durbės mūšį, kurį įvardijo stambiausiu lietuvių laimėtu mūšiu kovoje su vokiškaisiais grobikais, ši pergalė, priklausanti prie garbingiausių lietuvių tautos praeities tradicijų, turi ne tik nacionalinę, bet ir tarptautinę reikšmę.¹⁹ Mečislovas Jučas supažindino skaitytojus su lituanistika Švedijos archyvuose, kuriuose Lietuvos istorinė medžiaga neatskirta nuo Lenkijos. Jis paskelbė ir Sveno Ekdahllo surastą Kryžiuočių ordino magistrui apie 1411–1413 m. rašytą laišką, kuriame nežinomas ordino karo vadas aiškina, kad lietuviai „Didžiajame mūšyje“ ne bėgo, o surengė klaidinantį atsitraukimo manevrą, suardžiusį riterių gretas ir nulėmusį mūšio baigtį Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių naudai.²⁰

Vytautas Merkys rašė apie Lukiškių kalėjimą, apie masonų ložę „Uolusis lietuvis“, karališkuosius valstiečius, lietuvių knygnešius ir Prūsijos valdžią, Vilniaus gynybinius įtvirtinimus.²¹ Antanas Tyla pristatė Geranainių, Kuktiškių, Vaitkuškio, Aluntos istoriją, recenzavo Juozo Jurginio, Vytauto Merkio ir Adolfo Tautavičiaus „Vilniaus miesto istoriją“, aptarė Tartu universiteto reikšmę Lietuvos mokslui ir kultūrai.²² Zigmantas Kiaupa rašė apie Kauno įkūrimą, apie Lietuvos miestų rotušes.²³ Edvardas Gudavičius pristatė nuosavybės ženklus, kuriais buvo žymimos žemių ribos, iš jų seniausi – tiesios linijos ir jų susikirtimai, rašė apie karalių Mindaugą, Ldk Vytautą, pažymėdamas: „Į Vytautą galima žiūrėti tik per istorinio proceso raiškos visumą, tik per tuos interesus, kuriuos jis išreiškė. Jis „išspaudė“ iš liaudies tai, ką buvo galima „išspausti“, tačiau pakėlė šalies ekonominę, socialinę ir kultūrinę raidą, kiek tai buvo įmanoma.“²⁴ Stasys Samalavičius paskelbė straipsnius apie Vilniaus žuvininkų cechą, mirusiųjų užšaldymą senovės Lietuvoje.²⁵ Lenkų istorikas Piotras Lossowskis, apžvelgęs lenkų istorikų darbus, pažymėjo: „Liaudies Lenkijos istorikai labai tikisi Tarybų Lietuvos istorikų bendradarbiavimo ir jų pagalbos, o patys yra pasirengę jiems visapusiškai talkininkauti.“²⁶ Juozas Skirius aptarė *Lituanikos* skrydį.²⁷ Sigitas Narbutas ir

Zigmas Zinkevičius rašė apie 1501 m. Kelne rastą mišiolą su seniausiais lietuviškais įrašais.²⁸ Liudas Truska pirmasis prabilo apie stalininę kolektyvizaciją.²⁹

Alfonsas Eidintas aprašė 1988 m. gegužės 30 d.–birželio 1 d. vykusią istorikų konferenciją: „*Kai kurie požymiai, o ypač diskusijos, dar daugiau išryškino istoriografijos duobes, kai kurių senų koncepcijų nepagrįstumą ir silpną argumentaciją, atskleidė naujas, perspektyvias tyrinėjimų kryptis.*“³⁰ Tuo metu daug rašyta apie kuni-gaikščius – Alvydas Nikžentaitis paskelbė straipsnį apie Gediminą, 1986 m. apžvelgė belgo Jono de Prezo XIV a. rašytą kroniką, kurioje galimai minimas Margiris.³¹

Žurnalo *Mokslas ir gyvenimas* nuostatų pirmajame punkte rašoma, kad redakcija yra atsakinga už spausdinamos mokslo populiarinimo medžiagos idėjiškumą ir partiškumą, aktualumą ir tikroviškumą.³² „Buržuazijos demaskavimo“ tikslu 1962 m. buvo paskelbtos ištraukos iš Zenono Ivinskio dienoraščio su iškalbingai pavadintu priedu „Buržuazinis istorikas gyvenime“.³³ Istorijos instituto direktorius Bronius Vaitkevičius rašė: „*Per pirmuosius du pokario dešimtmečius susiformavo lietuvių tarybinis istorijos mokslas. Buvo kritiškai įvertinta buržuazinė istoriografija. Remiantis marksistine-leninine metodologija, pateikta Lietuvos TSR istorijos periodizacija, sukurta iš esmės teisinga šios istorijos koncepcija. Didžiausias nuopelnas, kuriant marksistinę lietuvių tautos istorijos koncepciją, priskirtinas Lietuvos TSR MA akademikui prof. dr. J. Žiugždai.*“³⁴

Žymus istorikas, mokslinio objektyvizmo atstovas, žurnalo redakcinės kolegijos narys Vytautas Merkys irgi turėjo atiduoti duoklę ideologijai – paskelbė straipsnį „Revoliucinės spaudos talkininkai“ apie asmenis, 1903 m. slapta gabenusius *Iskrą*.³⁵

Kita vertus, vadinamieji „buržuaziniai“ istorikai buvo minimi be itin neigiamų konotacijų. Profesorius Romanas Plečkaitis straipsnyje apie lietuvių studentus Prahos universitete citavo Adolfo Šapokos straipsnį „Karalienės Jadvygos lietuvių kolegija Prahoje“.³⁶ Jurginis, rašydamas apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, pažymėjo, kad „buržuaziniai istorikai“ į Liublino uniją žiūrėjo dvejopai. Vieni šį politinį įvykį laikė Lietuvos

Didžiosios Kunigaikštystės, kaip savarankiškos valstybės, pakasynomis, kiti, pavyzdžiui, Ivanas Lappo, Adolfas Šapoka, įrodinėjo, kad ir po unijos Lietuvos valstybė buvo savarankiška iki XVIII a. pabaigos. Jurginis svarstė: „*Feodalai kalbėjo rusiškai ir lenkiškai, o valstiečiai – lietuviškai. Šitokių reiškinių reikia laikyti neigiamu, nes klasinėje visuomenėje – tauta tai visų pirma viena kalba kalbančių žmonių masė, susidedanti iš antagonistinių klasių.*“ Paminėjo, kad Sicinskio ar Čičinsko kilmę „*ikitarybiniu laikotarpiu išsiaiškino istorikas Adolfas Šapoka.*“ Rašydamas apie kunigaikštį Kęstutį, konstatavo: „*Jeigu dabar kas suskaičiuotų, kiek lietuvių turi Gedimino, Kęstučio, Algirdo, Vytauto ir kitų kunigaikščių pagoniškus vardus, ir iš jų gausumo spręstų apie vardo populiarumą, pirmoji vieta, be abejo, atitektų Vytautui ir visai į konkursą nepatektų Jogaila.*“ Citavo Šapokos redaguotą „Lietuvos istoriją“, istoriką Antaną Kučinską.³⁷

Po 1980-ųjų užkodėl ėmė mažėti straipsnių Lietuvos istorijos, apskritai lituanistikos temomis. Ši tendencija kai kuriems redakcinės kolegijos nariams kėlė nerimą. Pavyzdžiui, Merkys ragino giliau atskleisti istorijos reikšmę žmogaus, tautos kultūrai. Redakcijos posėdyje jis pabrėžė: „*Mums rūpi mokslas kaip kultūros dalykas. Istorija turi būti nūdienos lygyje. Istorijos mokslų kandidatų dabar apie 200. Bet iš jų mažas procentas spausdinasi. Kai kurie straipsniai, pasirodę šiais metais, yra XIX a. lygyje. Reikėtų vengti mozaikinių straipsnių – apie viską. Ko reikėtų? Istorijos paminklų apsauga – aiški problema.*“³⁸

Nors straipsniai Lietuvos istorijos tematika sudarė tik šiek tiek daugiau negu 5 proc. visų žurnalo *Mokslas ir gyvenimas* publikacijų, jų įvairovė sukūrė šokią tokią alternatyvą įsipareigojimui vykdyti sovietinę ideologizaciją, atvėrė visuomenei bent nedidelį „langelį“ į pasaulį ir Lietuvos istoriją. ■

¹ Romualdas Zamulaitis. Žinija. Tarybų Lietuvos enciklopedija, t. 4. Vilnius. 1988, p. 680.

² Istorinė pažyma. LCVA, Fondas nr. R-900. Žurnalo *Mokslas ir gyvenimas* redakcija. Veiklos bylų aprašas nr. 1. Chronologinės ribos 1957–1986 m., I. 2.

³ *Mokslas ir gyvenimas*, Lietuvių enciklopedija, t. 19. Boston. 1959, p. 142.

⁴ Žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ 1957–1970 m. sisteminė rodyklė. Vilnius: *Periodika*. 1972; Žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ 1971–1980 m. sisteminė rodyklė. Vilnius: *Lietuvos TSR „Žinijos“ leidykla*. 1982. Prieiga internete: <www.ausis.gf.m.lt/mg/>

⁵ Antanas Skrupskelis. Visasąjunginei „Žinijos“ draugijos valdybai. 1989-04-05 (rusų k.). LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 1002, l. 18.

⁶ Daugiau originalumo ir tikslumo. „Mokslas ir gyvenimas“ skaitytojas inžinierius mechanikas S. Brusokas. LCVA, f. R-900, ap. 1, b. 2, l.

⁷ Vincas Seliokas. Klausimas juridinis, Inta, Komijos ASSR 1965-I-20, LCVA, f. R-900, ap. 1, b. 18, l. 24–25.

⁸ Ibid, l. 27.

⁹ Vytautas Merkys. Istorijos mokslo kryžkelėje. *Mokslas ir gyvenimas*. 1970, nr. 11, p. 15–16.

¹⁰ Vyr. redaktoriaus pav. K. Sideravičiaus atsakymas skaitytojui S. N., LCVA, f. R-900, ap. 1, b. 18, l. 117.

¹¹ G. Garbauskio laiškas „Mokslas ir gyvenimas“ redakcijai. Maskva. 1962 m. balandžio 2 d., LCVA, f. R-900, ap. 1, b. 7, l. 8.

¹² Vyr. redaktoriaus pav. K. Sideravičiaus atsakymas skaitytojui G. Garbauskui. 1962 m. balandžio 21 d., LCVA, f. R-900, ap. 1, b. 7, l. 9. Apie filmą „Kryžiuočiai“ ir jo priešpriešą marksistiniam istorijos naratyvui plačiau žr.: Dangiras Mačiulis, Rimvydas Petrauskas, Darius Staliūnas. Kas laimėjo Žalgirio mūšį? *Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*. Vilnius: *Mintis*. 2012, p. 223.

¹³ Juozas Jurginis. Aisčiai, baltai, lietuviai. *Mokslas ir gyvenimas*. 1966, nr. 9, p. 11; Kas yra istorija? 1966, nr. 12, p. 9–10; Pagoniškosios Lietuvos likimas. 1977, nr. 5, p. 33.

¹⁴ J. Samutis. Kada pirmą kartą paminėtas lietuvių vardas? *Mokslas ir gyvenimas*. 1968, nr. 12, p. 54.

¹⁵ Juozas Jurginis. 1009 metais. *Mokslas ir gyvenimas*. 1968, nr. 12, p. 54–55.

¹⁶ Valdas Selenis. Juozo Jurginio mintys apie istorijos mokslą. *Mokslas ir gyvenimas*. 2009, nr. 12, p. 31.

¹⁷ Romas Batūra. Lietuvos kova su Aukso Orda. *Mokslas ir gyvenimas*. 1966, nr. 10, p. 29–32; Lietuvos pilys. 1969, nr. 4, p. 7–11; Mūšiai su kryžiuočiais. 1967, nr. 4, p. 23–26; Saulės mūšis. 1983, nr. 10, p. 22–23.

¹⁸ Bronius Dundulis. Kutuzovas Vilniuje. *Mokslas ir gyvenimas*. 1962, nr. 9, p. 9–12; Lietuvos valstiečių sukilimas prieš švedus 1656 m. 1975, nr. 12, p. 37–40; Žemaičių kovos su kryžiuočiais. 1979, nr. 11, p. 18–19.

¹⁹ Rimantas Jasas,. Durbės pergalė. 700 metų sukaktis. *Mokslas ir gyvenimas*. 1960, nr. 7, p. 33–37.

²⁰ Mečišlovas Jučas. Vilniaus pilys. *Mokslas ir gyvenimas*. 1959, nr. 1, p. 31–35; Lituanistika Švedijos archyvuose. 1972, nr. 9, p. 28–29; Naujas šaltinis apie Žalgirį. 1965, nr. 12, p. 28–29.

²¹ Vytautas Merkys. Lukiškių kalėjimas. *Mokslas ir gyvenimas*. 1967, nr. 2, p. 36;

- Uolulis lietuvis (apie masonų ložę). 1969, nr. 10, p. 31–34; Karališkieji valstiečiai. 1971, nr. 10, p. 48; Lietuvių knygnešiai ir Prūsijos valdžia. 1979, nr. 5, p. 12–13; Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai. 1958, nr. 6, p. 26–30.
- ²² Antanas Tyla. Geranainys. *Mokslas ir gyvenimas*. 1967, nr. 3, p. 37–38; Kuktiškės. 1969, nr. 3, p. 45; Vaitkuškis. nr. 2, p. 36–37; Senų kelių kryžkelėje. 1970, nr. 3, p. 34–35; Pirmoji lietuviška Vilniaus istorija. 1968, nr. 11, p. 52; Tartu universiteto įnašas į Lietuvos mokslą ir kultūrą. 1982, nr. 9, p. 13–15.
- ²³ Zigmantas Kiaupa. Kada įkurtas Kaunas. *Mokslas ir gyvenimas*. 1979, nr. 7, p. 25–26; Lietuvos miestų rotušės. 1982, nr. 4, p. 30–31.
- ²⁴ Edvardas Gudavičius. Asmens žymės Lietuvoje. *Mokslas ir gyvenimas*. 1977, nr. 3, p. 45. Mindaugo įsigalėjimas Lietuvoje. 1983, nr. 2, p. 26–27; LDK valdovai po karaliaus Mindaugo mirties. 1988, nr. 8, p. 10–11; Ar lengva apibūdinti Vytautą Didįjį. 1988, nr. 1, p. 14–16.
- ²⁵ Stasys Samalavičius. Vilniaus žuvininkų cechasis. *Mokslas ir gyvenimas*. 1964, nr. 4, p. 32; Apie užšaldymą. 1973, nr. 1, p. 42–44.
- ²⁶ Piotras Losovskis. Lietuvos istorijos problemos Lenkijos istorikų darbuose. *Mokslas ir gyvenimas*. 1970, nr. 2, p. 24–25.
- ²⁷ Juozas Skirius. „Lituanikos II“ skrydis. *Mokslas ir gyvenimas*. 1985, nr. 9, p. 22–23.
- ²⁸ Sigitas Narbutas, Zigmas Zinkevičius. Pirmieji lietuviškieji įrašai. *Mokslas ir gyvenimas*. 1988, nr. 8, p. 5–6.
- ²⁹ Liudas Truska. Lenino kooperacija ir stalininė kolektyvizacija. *Mokslas ir gyvenimas*. 1988, nr. 9, p. 29–30.
- ³⁰ Alfonsas Eidintas. Konferencija aktualiais mūsų istorijos klausimais. *Mokslas ir gyvenimas*. 1988, nr. 8, p. 5.
- ³¹ Alvydas Nikžentaitis. Karys ar politikas? *Mokslas ir gyvenimas*. 1988, nr. 10, p. 26–27; Senovės kronikininkas apie Lietuvą. 1986, nr. 7, p. 26–27.
- ³² Žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ redakcijos nuostatai. *Projektas*. LCVA, f. R-900, ap. 1, b. 47, l. 46.
- ³³ Buržuazinis istorikas gyvenime [Z. Ivinskio dienoraštis]. *Mokslas ir gyvenimas*. 1962, nr. 12, p. 33–36.
- ³⁴ Bronius Vaitkevičius. Istorijos mokslo baruose. *Mokslas ir gyvenimas*. 1976, nr. 10, p. 10.
- ³⁵ Vytautas Merkys. Revoliucinės spaudos talkininkai. *Mokslas ir gyvenimas*. 1972, nr. 5, p. 1–3.
- ³⁶ Romanas Plečkaitis. Lietuviai studentai senajame Prahos universitete. *Mokslas ir gyvenimas*. 1975, nr. 10, p. 15.
- ³⁷ Juozas Jurginis. Lietuvos didžioji kunigaikštystė. *Mokslas ir gyvenimas*. 1968, nr. 4, p. 26–27; Upytės pilis ir Čičinsko dvaras. 1983, nr. 2, p. 26–27; Kęstutis. 1982, nr. 10, p. 30–31.
- ³⁸ „Mokslo ir gyvenimo“ redkollegijos posėdžio, įvykusio 1985.XI.23, protokolai, LCVA, f. R-900, ap. 1, b. 100, l. 2.

Nauja Kultūros barų knyga

Aljo Galbickiaus nuotrauka

„Dviveidį romaną“ sudaro dvi Herkaus Kunčiaus knygos – „Lietuvis Vilniuje“ (2011) ir „Dervišas iš Kauno“ (2014). Panaši stilistika, panašus veiksmo laikas su „atkryčiais“ į sovietinę praeitį, atpažįstami herojai, dokumentaliai atkuriamą aplinką ir kurioziškos situacijos rodo, kad šis derinys anaipol nėra atsitiktinis. „Dviveidis romanas“ – tai ne tik stulbinamai tiksli psichosocialinė „tarpulaikio“ diagnozė, savotiška dviejų sostinių (istorinės ir laikinosios) akistata, bet ir ironiškai metaforiškai užuomina į dviveidį Janą – senovės romėnų dievą, saugojusį miestų vartus...

Herkus Kunčius

DVIVEIDIS ROMANAS

LIETUVIS VILNIUJE • DERVIŠAS IŠ KAUNO

Adam STANKEVIČ

ŽMOGŲ PUOŠIA PROTAS IR LINKSMUMAS¹*Teisė Antano Klemento gyvenime ir kūryboje**

Antanas Jackus Feliksas Klementas (1756–1823) istoriografijoje geriausiai žinomas dėl literatūrinės veiklos.² Rašė keliomis kalbomis, įvairia tematika. Savo kūrybos rimtai nevertino – nors nujautė, kad yra parašęs ir gana vykusią eilių, bet į garsius poetus nepretendavo. Teigė tiesiog sueiliavęs gyvenimo patirtį – rūpesčius, džiaugsmus, nutikimus iš savo ir kitų asmenų kasdienybės, linkėdamas skaitytojams, kad vengtų painiotis, mėgdžiodami ir darydami tai, ką „galima numanyti esant bloga. Vienintelis mano rašymo tikslas ir ketinimas, kad įpėdiniai noriai imtųsi gerų darbų, o blogus bjaurėdamiesi nustumtų į šalį. Nes žmogaus pareiga yra mylėti dorybę, dorai gyventi ir (taip) numirti.“³

1783–1792 m. Klementas vertėsi advokato praktika Raseinių žemės ir pilies teismuose. 1792 m. vasario 17 d. Telšių seimelis išrinko jį Telšių žemės teismo aktų raštininku. 1800–1801 m. Klementas, kaip Telšių atstovas, buvo Vyriausiojo Lietuvos teismo teisėjas. 1802–1809 m. buvo renkamas Telšių žemės teismo teisėju. Nieko keista, kad parašė daug eilėraščių, susijusių su profesine veikla.

Trečiasis ir paskutinis žinomas Klemento raštų tomas baigiasi 1810 m. lapkričiu. Ankstyviausi eilėraščiai nedatuoti, tačiau kai kurie iš jų parašyti dar XVIII a. 9-ajame dešimtmetyje. Štai eilėraštyje, pavadintame

„Užrašas šaukimų registravimo žurnale, posėdžiaujant teisme Žemaitijos seniūnui“ (*Napis na wokandzie przy zasiadaniu starosty żmudzkiego na sądach*, I 89), autorius ragina: „Džiaukitės visi žemaičiai / Sulaukę pilies teismo, kurio reikalavote / Tik, piliečiai, prašykite stropiai / Kad Aukščiausiasis Dievas suteiktų Žemaitijos seniūnui / Iki vėlyvos senatvės geriausios sveikatos / tuomet, ko gero, galėsite džiaugtis didele ramybe“ (*Ciesz się powszechność żmudzkiego narodu / Żeś doczekala żadanego grodu / Gorliwie tylko obywatela proście / Niech Bóg Najwyższy żmudzkiemu staroście / Zdrowie najlepsze w późny wiek przedłuży / Zapewnie będzie dla was pokój duży*). Šie žodžiai tampa aiškesni, kai susiejame juos su istoriniais faktais. 1781 m. mirus Žemaitijos seniūnui Jonui Chodkevičiui, net dvejus metus šios pareigos buvo laisvos. Tuo metu neveikė ir abu Žemaitijos pilies teismai, posėdžiaudavę Raseiniuose ir Šiauliuose. Ši aplinkybė vietos bajorams smarkiai apsunkino gyvenimą, nes jie negalėjo operatyviai spręsti baudžiamųjų bylų. Pradėta masiškai kreiptis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiąją Tribunolą, prašant, kad bylas nagrinėtų kiti teismai.⁴ Naujuoju Žemaitijos seniūnu 1783 m. pagaliau tapo Antanas Gelgudas, kurio paskirti teisėjai⁵ pradėjo dirbti tą patį metų gruodžio pradžioje. Tai progai, matyt, skirtas ir kitas eilėraštis tame pačiame puslapyje „Pilies teismo pareigūnams“ (*Do urzędników grodzkich*, I 89): „Įprasta sentencija, kad geras valdytojas – geras valdymas / Tačiau ši taisyklė niekur taip nepasitvirtina / Kaip šioje

* Straipsnis parengtas, vykdant Lietuvos mokslo tarybos (sutarties Nr. LIT-8-75) finansuojamą projektą „LDK teisininkų intelektualinės aspiracijos: Antano Jackaus Klemento atvejis“.

Žemaičių Kunigaikštystėje, kur seniūno pavaduotojai / Elgiasi taip paprastai / Kad baudžia nusižengusius, kaip tą nurodo teisės reikalavimai / Nepaisydami, ar tas gau-ruotas, ar plikas“ (*Zwykła przypowieść, dobry rządca dobre rzędy / Ten wszelako pewnik tak nie sprawdza się wszędy / Jak w tym Księstwie Żmudzkim, gdzie zastępcy starosty / Tak mają w obchodach swych postępki prosty / Że karzą występnych, jak chcą prawne przepisy / Nie zaglądając się czy kosmaty czy łysy*).

Klemento kūryba, ypač proginiai laišakai, rodo, kad daugiausia jis bendravo su savo kolegomis teisininkais ir su dvasininkais. Eiliuotus sveikinimus švenčių ir var-duvių progomis, be kita ko, rašė Telšių pakamariui Jo-nui Jeronimui Gadonui (II 10), Telšių žemės teismo pir-mininkui Anuprui Važinskiui (I 511), Telšių advokatui Sikstui Grodeckiui (I 740) ir kitiems. Tiesa, greičiausiai pastarajam buvo skirtas ir vienas iš Klemento paskvilių. Jo „herojus“ – įžūlus Telšiuose karčemą valdantis advo-katas Grodeckis, žemės ir pilies teismų pirmininkus (Pil-sudskį ir Jazdovskį) papirkęs, kad šie posėdžiautų netoli jo užėigos, tada savininkas gerai pasipelnysiąs (II 678). Klementas mini pažįstantis Kauno žemės teismo pir-mininką Meištavičių, generalinį dominikonų prokura-torių kunigą Kaminskį, daugelį kitų asmenų, susijusių su teismų veikla, tačiau daugiausia draugų jis turėjo Telšių žemės ir pilies teismų raštinėse.

Nuoširdūs santykiai siejo su Telšių žemės teismo re-gentu Jonu Daubaru, kuris buvo ne tik bendradarbis, bet ir kaimynas. Prašydamas paskolinti arklį, Klemen-tas šmaikštuoja, kad, užuot įteikęs šaukimą, kreipiasi paprastu laiškeliu pagal seną paprotį (II 126). Dėkoja už atsiųstas žuvis (lyną, kuoją, dvi lydekas), kviečia išgerti alaus ir bičiuliškai pasikalbėti „apie tai, kas, kur ir kiek blogo girdėti“ (II 172–173), sveikina varduvių – Joninių (II 311) proga, džiaugiasi, kad yra išrinktas apgyvendi-nimo komisijos (*komisja kwaternicza*) nariu ir pirmi-ninku (II 969–969). Išvykus teismo raštinės vadovui, Klementas, priverstas pats rengti sprendimą, prašo, kad Daubaras atsiųstų jam raštininką – esą „senis“ vargsta su popieriais, o sulaukęs pagalbininko, susitvarkytų per porą valandų (II 752). Regento Antano Samavičiaus, su kuriuo 1795–1801 m. kartu dirbo Telšių žemės teismo

raštinėje, eiliuotais laiškais prašo atsiųsti sulčių (II 174), paskolinti arklius (II 404). Švenčių proga eilėmis svei-kina bičiulio regento Jono Verigos žmoną. Beje, vėliau jį, nuo 1823 m. tapusį Telšių teismo pirmininku, pa-sirinko savo testamentu vykdytoju, tačiau šis pergyve-no Klementą vos šešiais mėnesiais. Išliko laiškų, liu-dijančių, kad bendrauta ir su kitais regentais: Butvilo prašė atsiųsti dokumentus (II 150), Antaną Mackevičių kamantinėjo, kokį sprendimą teismas priėmė Klemento svainio byloje (*chcę wiedzieć w sekrecie / o naszym dekre-cie / czy o promulgacie / oznajm proszę bracie*, II 312), iš jo irgi skolinosi arklius (I 404).

Palaikė ryšius ir su Telšių advokatais: Vincentas Vizbaras Bagdonavičius nuolat gynė Klemento ir jo svainio interesus teismuose, Tadui Novickiui dėkojo už atsiųstą stalėlį (II 504). Teisininkai tapdavo ir eilė-raščių herojais: advokato Jakavičiaus ūsai giriami kaip vyriškumo atributas, puošiantis riterį (II 133–136), šmaikščiai aprašomas Raseinių pakamario Juozapo Bilevičiaus herbas (II 185). Mirę asmenys pagerbiami epitafijomis. Buvęs Šiaulių žemės teismo pirminin-kas Ignotas Šiukšta paminimas kaip garbingas pilie-tis (II 418–419). Šiltai atsiliepta apie velionį Mykolą Bileckį,⁶ Telšiuose ėjusį vaznio pareigas. Šis buvęs linksmas, nuoširdus, grojo klarnetu, tačiau labiausiai garsėjo skardžiu balsu, kuriuo kviesdavo visus išeiti iš posėdžių salės, kai teismui reikėdavę pasitarti. Jo balso pasiklausyti ateidavo net rusų karininkai, kurie susižavėję šūkčiodavo: „*Jej Boch, bravo!*“ (III 341).

Tarp Klemento mėgstamų temų – advokato darbas. Vienas įdomiausių tam skirtų eilėraščių yra „Apie tai, kas vadinamas varna“, t. y. žiopliu, vėpla (*Gawronem i wroną kogo zowią?*, II 228–229). Jis pradedamas iš-kalbingai: „Ačiū Dievui, kad nebesu advokatas.“ Kle-mentas rašo išgirdęs, kaip vieną advokatą žmonės už akių vadina *varna*, nes blogai pasirodė, teismui nagri-nėjant bylą, ir nepagelbėjo ginamajam (*Że stawał nie barzo w jednej sprawie składnie / I w niej tłumaczył się nienadto dosadnie*). Apkalbėta ir advokato laikysena, esą jis kranksi kaip varna, smarkiai gestikuliuoja, nu-taiso keistas grimasas, juokingai varto akis ir kraipo galvą. Piktos pašaipos užgavo Klementą, nes ir pats

kurį laiką vertėsi advokato praktika, taigi galėjo būti panašiai išjuokiamas. Todėl būsimiems gynėjams patarė: iš pradžių įvertinkite savo gabumus, pasitikrinkite teisės žinias, balso stiprumą ir gebėjimą laisvai kalbėti. Jeigu to trūksta, reikia toliau mokytis, lavintis, kad žmonės sakytų: „Šitas yra didis advokatas.“

Gyrė advokatą, apgynusį Telšių žemės teismo pareigūnus, kaltintus, esą jie netinkamai išsprendė bylą tarp Gurskio, Gutovskio ir kunigų bernardinų (*Wart taki mecenas szacunku i względu / Co broni, ocala dos-tojność urzędu*, I 293). Tačiau kitur advokatus, o ypač teisę studijuojančius jaunuolius, vadinamuosius aplikantus, smarkiai kritikavo. Eilėraštyje „Išdidžiam aplikantui“ (*Do aplikanta dumnego*) aprašė jaunuolį, kuris, vos ėmęs mokytis teisės, pasikeitė neatpažįstamai: anksčiau kalbėdavęs diskantu, dabar dudena storu balsu, mosuoja lazda, kad solidžiau atrodytų, nors yra tikras mulkis (*Ćwierć roku temu, jak jest aplikantem / Już mówi basem, a pierwej dyszkantem / Już kijem macha, niby znaczy wiele / Istny to dudek, mówić mogą śmieie*, I 183). Kitame eilėraštyje paminėjo aplikantą, kasdien lošiantį kortomis, todėl šis apgraibomis greičiau randa tūzą negu reikiamą dokumentą (*Prędzej aplikant znajdzie choć omackiem asa / Niż tranzakt jaki z pliku wraz dla mecenas / Bo do tego zwykł co dzień bawiąc się kartami / Zatym poznać się nie mógł już z dokumentami*, I 777). Į savo iškeltą klausimą, kodėl advokatas Martynas (pavardė nepaminėta) retai pasirodo teisme, atsakė, kad sutartų bylų pasitaiko nedažnai (nuorodoje priduria, esą šis ponas imasi tik tų bylų, dėl kurių baigties sutarta iš anksto, I 777).

Kai 1791 m. pradžioje Klementas turėjo išvykti į Lenkiją, pirmiausia pasirūpino bylininkų jam patikėtais reikalais, nes advokato pareiga – padaryti viską, kad klientas nesijaustų apgautas (*Dbać należy niepoślednie / Jako w nocy tak we dnie / By miał aktor dogodność / Nie zaś w sprawie zawodność*, I 817). Lvove pabendravęs su Mykolo Ronikerio advokatu Ufnerskiu ir sužinojęs, kad šiam labiau rūpi ne kliento reikalai, bet jo žmona, piktai išrėžė: „Tepražūva toks įgaliotinis, kuris garsėja tik savo apgavystėmis“ (*Plenipotent niech ten zgynie / Co z oszustwa tylko słynie*). Advokatais nusivylė ir 1809 m.

pabaigoje nuvykęs į Vilnių, kur apeliacinis teismas nagrinėjo jo paties bylą. Sutartas advokatas buvo išvažiuojęs į Gardiną, o jo pagalbininkas visiškai niekam tikęs – neparengė net atsiųstų dokumentų sąrašo. Pasamdytas naujas advokatas privertė Klementą, kad pristatomąją kalbą parašytų pats, esą kitu atveju brangiai kainuosią, nors nemažas honoraras jau buvo sumokėtas. Tuo vargai nesibaigė – pradingo šaukimas, turėjęs būti įteiktas priešininkui, o kai atėjo laikas svarstyti bylą, advokatas dalyvavo kitame teisme. Kalbą perskaityti apsiėmė trečias gynėjas, bet, būdamas visiškai nesusipažinęs su byla, pristatė ją nevykusiai – „jo balsas nebuvo žvalus“. Tą matydamas Klementas užsidėjo akinius, pasiėmė dokumentus ir vis išiterpdavo į advokato sakomą kalbą, juokindamas proceso dalyvius. Vėliau smarkiai gailėjosi, nesusipratęs kalbos perskaityti pats (III 492), stebėjosi, kad Vilniaus advokatai tokie nekultūringi ir neatsakingi. Užtat gerą įspūdį jam padarė kaunietis Juozapas Fergis, dirbęs advokatu Varšuvoje, LDK asesorių teisme, – protingas, neišpuikęs, maloniai bendraujantis (*Człek zdaje się nie z biesa / Lecz słowem rozumny / Do tego nie dumny / Rozmawiał przyjemnie*).

Konkrečios bylos, įvairūs epizodai, susiję su teismų praktika, buvo dažna pokalbių tema (II 973). Dalijamasi įspūdžiais, perpasakojamos anekdotinės situacijos, dažnai pasitelkiant žodžių žaismą (kalambūrus). Ypač daug tokių istorijų Klementas surimavo 1804 m. rugsėjį. Tiesa, neaišku, ar sužinojo jas, bendraudamas su pačiais dalyviais, ar iš antrų lūpų. Net septyniuose eilėraščiuose minimas Adomas Rupeika (I 398–401). Jis dvylika metų vertėsi advokato praktika LDK Vyriausiam Tribūnole, dirbo pakamario teismo raštinėje, vėliau buvo Raseinių žemės teismo teisėjas. Pavyzdžiui, viename eilėraštyje rašoma: teisėjo pakviestas pietų, advokatas atrėžia esąs užsiėmęs. Pavartota dviprasmiška frazė „*ja jestem zabawny*“ leido teisėjui pašmaikštauti, kad tokia ir buvusi jo intencija – advokatas galėsiąs palinksminti (*zabawiać*) svečius. Kitas atsitikimas esą nutiko per puotą: prie vazos (dubens) atsisėdęs jaunas advokatas nesusiprato pasiūlyti vaišių kaimynams. Tada teisėjas (greičiausiai Rupeika) pajuokavęs: „Žinome, kad ponas labai gražiai pasirodo bylose, bet nori-

me pamatyti ir kaip jis paduoda/patarnauja“ (*Wiemy, że waćpan bardzo pięknie stawasz / Chcemy obaczyć, jak jeszcze podawasz*).

Vienas iš pasakojimų susijęs su pačiu Klementu. 1791 m. sausį nuvykęs į Varšuvą ir Lvovą tvarkyti LDK taurininko Mykolo Ronikerio reikalų, susitikęs su Rupeika, kuris Varšuvoje dirbo Ketverių metų seime kaip Žemaitijos Kunigaikštystės pasiuntinys. Garsėjantis svetingumu teisėjas taip dosniai vaišino Klementą anglišku alumi, kad karčemoje jo beveik neliko. Tiesa, svečiui vaišės atsirūgo – pradėjo kankinti gerklės skausmai. Kai grįždamas iš Lvovo Klementas trumpam užsuko į Varšuvą, Rupeika vėl bandė jį vaišinti. Į atsisakbinėjimus atsakęs, atseit anąsyk alus pakenkęs, nes buvo šaltas, o dabar jiedu gersią šiltą (*Żle się użyło, ongiś zimne / Trzeba dziś by ciepłe było*). Šiame eilėraštyje pavardės neminimos, tačiau tą atsitikimą Klementas papasakojo ir savo kelionės aprašyme (ten nurodyti tokie „pasiuntinio“ žodžiai: *Że pilsę chłodne, to ci szkodziło / Każę odlecić, by ciepłe było*, II 817–902). Kitas siužetas toks: į teismą skubantis advokatas nesugebėjo susijuosti diržu, o tarnas buvo jau išėjęs. Pagelbėti jam sutiko svečias ir apjuosė šeiminingą. Tada šis netikėtai tarė: atsileisk savo diržą. Svečiui nusistebėjus, kodėl turėtų tai daryti, atsakė: „Neatsidėkoti tuo pačiu būtų ne kažin kas.“

Dar pasakojo, kad žemės teismo pirmininkas, supykęs ant Upytės teismuose dirbančio advokato (Pranciškaus) Žirkevičiaus (I 402), pagrasino: *do portek cię wsadzę* (galima suprasti taip: liepsiu pasodinti tave į kalėjimą / įspausiu į kelnes). Advokatas, atsisukęs į kolegą, guviai tarė: *zgubi mię, patrzcie mu w portkach dziurawo* (žiūrėkite – pražudys mane, nes jo kelnės skylėtos). Vienas iš perpasakotų nutikimų įvyko LDK Vyriausiąjame Tribunole, kai susiriejo du advokatai – Kazimieras Plevaka ir Kristupas Lichodzejevskis. Pirmasis pagiežingai taręs: *wraz odsądzony będziesz od wszystkiego* (tuoj neteksi visko, t. y. viskas iš tavęs bus atimta, tokiais žodžiais nusakomas ir pašalinimas iš pareigų), o antrasis atšovęs: *Widzisz, jest od czego / Lecz ty nic nie masz, nie będziesz sądzony / Chyba za karę w kozie osadzony* (matai, iš manęs

yra ką atimti, o tu nieko neturi, taigi iš tavęs nieko neatims, nebent, paskyrę bausmę, uždarys į kalėjimą, I 401). Dar viename pasakojime atkurtas Raseinių advokato, Vendo pataurininkio Antano Žickio pokalbis su karmelitų vienuolyno vyresniuojų Chlevinskiu. Pirmasis pajuokavo, atseit dvasininko veidas toks raudonas, kokio dar netekę matyti, to priežastis – „serbentų drėgmė“, t. y. piktnaudžiavimas vynu (*znac od wilgoci porosły porzeczeki*). Antrasis su tuo sutikęs, tačiau savo ruožtu spėjo, kad ir Žickis gerai „mirko galvą“ – nebelikę juodų plaukų, visi baltutėliai, tarsi mirkomi Rokiškio linai (*pono moczydło te zrobiło skutki*, I 402–403).

Anekdotiška situacija susijusi su advokatu, kurio pavardė Suskevičius, bet, pradėjęs mokytis teisės, jis pasirašydavo Šuiskio pavarde, o tapęs advokatu ir perskaitęs kažkokią Suskių šeimos istoriją, pasivadino Suskiu. Vienas kolega pašmaikštavo, klausdamas, kaip šis pasivadinsiąs kitą metų ketvirtį (I 419–420). Eilėraštyje išjuoktas greičiausiai Smolensko rotmistras Jurgis Juozapas Suskis, dirbęs advokatu Raseinių teismuose. Beje, 1788–1790 m. Raseinių žemės teismas sprendė bylą, kurioje Jurgis Suskis su žmona buvo kaltinami, kad, apskundę Raseinių žemės teismo regentą Viktorą Jarudą, įžeidė jo garbę. Teismas konstatavo: už įžeidimą turėtų būti uždrausta Suskiui verstis advokato praktika, tačiau atsižvelgė į jo nuopelnus ir skyrė dvylika savaičių, o žmonai – šešias savaites kalėjimo aukštutiniame bokšte.⁷ Beje, Jarudai atstovavo Klementas.

Tikėtina, kad eilėraščius jis kurdavo ir teisme – kai kurie iš jų užrašyti ant atspausdintų tekstų, kuriuos bylininkai pateikia teisėjams. Štai dirbdamas teisėju Lietuvos Vyriausiąjame teisme ant advokato Chmelevskio pasakytos kalbos spaudinio, kurio pabaigoje nupiešta didelė gėlė, parašė du eilėraščius, skirtus apyniui (aliuzija į advokato pavardę, I 248). Eilėse apie Žemaitijos atstovą šiame teisme Pranciškų Jančevskį mergelė kreipiasi į savo mylimąjį vardu Pranelis. Kitame eilėraštyje kandžiai atsiliepta apie šio teismo maršalką – kalbama apie nežinia iš kur atsiradusius sabalus (aliuzija į Sobolevskio pavardę). Išjuokti du teisėjai – Gromyka (Hro-

myko) ir Galkas (Hałko), visur pasirodydavę kartu, renęši pagal senovinę madą, vienas nešdavosi didelį kardą, o kitas – didelę lazdą. Šmaikštus eilėraštas skirtas raštinės darbuotojui regentui Kurminui, apie kurį Klementas šiaip atsiliepė su simpatija (buvęs „guvus, mandagus, jaunas, linksmas, nevedęs“), tačiau pasišaipė iš jo pavardės. Esą iš Vilkmergės, taigi iš Lietuvos, kilusio Kurmino pavardė, reiškianti kurmį, atskleidžia polinkį slėptis urve (*Czy kurmin czy kurmis niemal jedno znaczy / Bo owszem jest Litwinem Wilkomierzaninem / Jakoż znać z nazwiska ma skłonność do nory*, I 811–812).

Išliko nemažai posmų apie Telšių žemės teismo veiklą. Vienas iš tokių – eilėraštis be pradžios (išplėstas lapas), pasakojantis, kad teismo pirmininkas Jonas Pilsudskis retai pasirodo teisme, o teisėjas Ignotas Nagurskis neseniai vedė, tad mieliau laiką leidžia namie, atseit žmona jo neišleidžia, sakydama: „Nevažiuk, prašau, širdele, į Telšius / argi ten didesni malonumai tavęs laukia?“ (*Nie jedź duszko do Telsz proszę / Czy tam lepsze masz rozkosze*). Raštininkas Felicijonas Gadonas teisme irgi nepasirodė, neva jis apskritai neprivalęs posėdžiauti, išskyrus tuos atvejus, kai bylininkas bando suardyti kvorumą, ką nors prikišdamas vienam ar keliems teisėjams. Žinoma, tai tik atsikalbinėjimas, iš tikrųjų šis tingėjęs sėdėti teisme, be to, sklido gandai, kad ketina vesti, todėl jam ne darbas galvoj... Klementas, likęs tik su teisėju Novickiu, negalėjo posėdžiauti, nes kvorumui reikia mažiausiai trijų. Klementas priekaištauja kolegoms, kad, būdami pareigūnai, nepaiso įsipareigojimų, kuriuos prisiėmė duodami priesaiką (*Oto ludzkie geniusze / Zabrali się do urzędu / A nie mają najmniej względu / Na powinność, na przysięgę / Czynią stronom złą mitręgę*). Tačiau blogiausia, kad per rinkimus bars ne juos, o Klementą, kuris yra stropus, bet neturi tvirto užnugario (*Bo skrewnieni są panięta / A wrzask będzie na Klementa / Choć w urzędzie bywa pilny / Ale w związku nie jest silny*, II 701–705). Kitame eilėraštyje neva gailimasi teisėjo, kuris turi važiuoti pirštis, nepaisydamas blogo oro, todėl pavėluoja į teismo sesiją (I 777).

Žemės teismo teisėjai kartu ir puotaudavo. Kartą linksmybės vos nesibaigė prastai. Klementas aprašė, kaip jį, „senį“, nugirdė jaunesni kolegos – teisėjai Pil-

sudskis, Nagurskis ir Novickis, regentas Mackevičius, advokatas Tadas Novickis (III 664). Namu parvežtas be gyvybės ženklų, griūdamas jis dar ir susižalojęs...

Daug laiko praleisdamas teisme, Klementas „prisiunkė“ istoriją, susijusią su bylų nagrinėjimu, ir noriai dalijosi savo įžvalgomis. Pavyzdžiui, patarė nepirkti valdos, kuri ribojasi su dvasininko žeme, nes neišvengiamai teks bylinėtis (II 329). Skolininkus, kad šie išvengtų bėdos, ragino laiku mokėti procentus (II 331) ir t. t. Iš patirties žinojo, kad kartais abi proceso pusės viena kitą kaltina persekiojimais, vertimu bylinėtis, ir abi siūlosi savo kaltinimus paremti priesaika. Logiška manyti, kad bent vienas iš bylininkų meluoja, tačiau teisėjas privalo tylėti, apsimesdamas, esą nežino, kuris yra apgavikas (I 779). Aprašė advokatų ginčą, kai vienas įrodinėja, kad skolaras atitinka teisinius reikalavimus, o kitas tai ginčija (I 399). Panašaus pobūdžio eilėraštyje dėstė: „Pirmasis tarė, atseit trumpa ši byla, štai guli skolaras / antrasis pridūrė, kad byla dar trumpesnė, štai kvitas, taigi niekas nepriklauso“ (*Rzekł jeden: krótka sprawa, oto oblig leży / Drugi: rzecz krótsza, jest kwit, więc nic nie należy*, I 413). Paminimas advokatas, ginamojoje kalboje pavartojęs žodžius iš žinomos dainos (*ostatnia strata, bije brat brata*, I 413), ir kitas, pataręs priešininkui teisme ne šypsotis, bet verkti (*Gdy ku przekonaniu adwokat dowodził / Adwersarz uśmiechem słuchających zwodził / Więc rzekł: śmiechem ta rzecz nie będzie zatarta / Lepiej żebyś płakał, bo płaczu jest warta*, I 414)... Vienas įdomiausių tokio pobūdžio eilėraščių yra „Patarimas pono vėliavininko Tomo Pikturno kaimynui“ (*Rada sąsiadowi jm. p. Tomasza Pikturny chorążego*, II 563–565). Klementas aprašė iš teismo praktikos jam gerai pažįstamą Tverų parapijoje, Eidininkuose, gyvenantį asmenį, kurį charakterizavo kaip neraštingą, tačiau iš prigimties nuovokų, bylinėtis mėgstantį senį. Verta pateikti bent pažodinį šio dinamiško eilėraščio vertimą:

„Tomas Pikturna / Sudaro įspūdį / Lyg ir kvailai atrodančio / Nemoka jis skaityti / Bet paklausęs / Ko savo reikale / Jis nori / Tuoj žmogus sužinos / Kaip ir ką (jis) moka / Išsitraukęs raštus / Replikuoja / Supranta bylą / Tuoj dokumentus / Įrodymus / Tvarkingai pateikia /

Sakydamas, kad su šia data / Broli, yra raštas / Juo vadovaujasi / Kas su juo besiriboja / Suskaičiuos šaukimų / Keletą tuzinų / Jis bylinėjasi / Eina klystkeliais / Arba siunčia savo sūnus / Kelia ieškinį / Pateikia skundą / Kad kaimynas skolingas / Ten jam nuganė rugius / Iš ten (jis) buvo išvarytas / Privalo grąžinti / Ne veltui sakau, būk su juo atsargus / Kad nepatektum į bėdą / Jis turi pinigų / O dar didesnius norus / Pone kaimyne / Geriau su juo susitaikyk / Patariu iš visos širdies / Kitaip prapulsi / Nieko nelaimėsi / Tave padžiaus / Kas nori tegu iš jo šaiposi / Jis toli mato / Turi išlavin-tą akį / Aš tavęs negąsdinu / Klausyk, vargšeli / Su juo nėra juokų / Tavęs neišduodu / Klausyk mano patarimo / Galiausiai ką nori / Tą daryk, jei neklausai / „Pūsi į kumštį“ / Sakydamas, kad iki kaklo / Įklimpau į skolas / Visai pražuvau / Tokiu štai metu / Sakysiu, žiūrėk kūme / Kaip nuliūdinti moka / Tomas Pikturna.“

(Tomasz Pikturno! / Zdaje się durno / Jakby wygłąda / Nie umie czytać / Lecz się zapytać / Czego on żąda? / W swym interesie / Wnet człek dowie się / Jak i co umie / Do-bywszy pliki / Czyni repliki / Sprawę rozumie / Wraz do-kumenta / Czy munimenta / Porządnie składa / Mówiąc w tej dacie / Jest pismo bracie! / Za nim się włada / Kto z nim graniczy / Pozwów naliczy / Kilka tuzinów / Pro-ceder wiedzy / W bezdróż sam idzie / Lub szle swych sy-nów / Proces zanasza / Skargę ogłasza / Że sąsiad winien / Tam spał mu żyto / Tam go wybito / Zwrócić powinien / Mówię nie próżnie, bądź z nim ostróżnie / Byś nie był w biedzie / Ma on pieniądze / A większe żądze / Panie sąsiedzie / Lepiej z nim zgodź się / Radzę ci z duszy / Innak się zdradzisz / Nic nie poradzisz / A cię uszuszy / Niech kto zeń szydzi / On nadal widzi / Ma wzrok prze-tarty / Ja cię nie trwożę / Słuchaj nieboże / Z nim nie są żarty / Nie robię zdrady / Słuchaj mej rady / Co chcesz na res(z)tę / Czyń. Gdy nie słuchasz / W kułak zdmuchasz / Mówiąc przez resztę / W dług już zabrąłem / Całkiem zginolem / W ten czas oto masz / Rzeknę patrz kumie / Jak znękać umie / Pikturno Tomasz).

Klementas mėgo moralizuoti. Štai eilėraštyje „Susitarimas geriau negu ginčas“ (*Ugoda lepsza aniżeli zwa-da*, II 67–69) primena seną išmintį, kad geriau „turėti ramybę negu problemas“. Ir pateikia keletą pavyzdžių:

valstietis, nuėjęs į durą apskūsti savo kaimyno, gauna rykščių; bajoras, kaimynams pasakojęs, kad procesinis jo priešininkas yra neteisas, pralaimi bylą teisme; kunigas, nepaisantis parapijiečių priekaištų, kad pernelyg „dažnai lanko svetimas žmonas“, atsiduria kalėjime; su-tuoktiniai, nenorintys išsiskirti taikiai, sulaukia dvasi-nio teismo nuosprendžio – iš vyro priteisiama pinigų, o žmona atsiduria vienuolyne; du galingi ponai, kurie bando pasisavinti kaimynų žemes, pralaimi ieškinius; galingos valstybės, bandančios ginčą išspręsti karu, pražūva... Taigi bet koku atveju geriau susitarti, kad būtų išvengta didesnės žalos. Spręsdamas bylą, kurioje šambelionas Renas buvo kaltinamas, kad iš Olan-dijos atsivežė nuotaką, bet vėliau atsisakė ją vesti, Klementas parašė eilėrašį „Ispėjimas jaunuoliams“ (*Przestroga dla młodzi*, II 562). Teisės tematika Kle-mento kūryboje išnyra, net aptariant tokius dalykus kaip mirtis, nesilaikanti nei teisės, nei įstatymų, arba kankinantis nerimas (tarp pavyzdžių paminėta ir by-lininko baimė, kad pralaimės bylą, II 18), arba viltis (pralaimėjus bylą žemesniame teisme, galima kreip-tis į aukštesnįjį, II 34) ir t. t. Ji paminima net mįslėse („Kas dideliose miestuose kainuoja brangiausiai? Atsakymas – teisingumas“, I 439).

Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomos Antano Klemento kalbos, pasakytos, kai dirbo advo-katu Raseinių žemės ir pilies teismuose.⁸ Jų analizė atskleidžia, kad Klementui trūko teisininkui būtino tikslumo ir precizikos – neretai savo reikalavimus jis grindė ne teisės normomis, bet menamu teisin-gumu, dažniau remdavosi ne Trečiuoju Lietuvos Statutu, bet kuo senesniais įstatymais, net jeigu jie skirti ne Lietuvai, ir pan.⁹ Tą rodo ir jo raštai. Pa-vyzdžiui, aiškindamas žodį „ištremtasis“ (*wywoła-niec*) rašė, kad taip vadinamas tas, kuris savo kraš-te nusižengia visuotinei tvarkai (zowie się ten, co w kraju własnym przeciw dobru powszechnemu co źle wykroczy, II 539). Toks teiginys labai netikslus, nes ištremtojo arba banito [banicija – visų teisių, turto ir garbės atėmimas, ištėmimas, – *red.*] „titulą“ galė-jo skirti tik teismas už kai kuriuos nusikaltimus arba nusižengimus (tarp jų ir už neatvykimą į teismą, net

jei svarstoma civilinė byla).¹⁰ Klementas neprilygo žymiausiems to meto Lietuvos teisininkams, kurie rengė įstatymų projektus, sprendė problemas, susijusias su konkrečių teisės normų galiojimu, ir pan. Kita vertus, tarp jų, ko gero, nerastume nė vieno, prilygstančio Klementui meniškumu, kūrybiškumu, asmenybės įvairiapusiškumu...

¹ Vita Gaigalaitė. Antanas Klementas. *Lietuvos bajoro ir rašytojo portretas*. Vilnius: Vaga. 2005, p. 122.

² Iš naujausių šio asmens kūrybai skirtų darbų paminėtini šie: Vita Gaigalaitė. Antanas Klementas. *Lietuvos bajoro ir rašytojo portretas*; Paweł Buchowiec. Dwujęzyczne początki nowożytnej literatury litewskiej. *Rzecz z pogranicza polonistyki*. Kraków: Universitas. 2008, p. 85–101. Ten pat žr. nuorodas į senesnę literatūrą.

³ Visos citatos lietuvių kalba yra pažodinis arba laisvas vertimas iš lenkų kalbos. Skliaustuose pateikiamas arabiškas skaičius žymi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje saugomo Antano Klemento veikalo vieną iš (trijų) tomų (signatūros atitinkamai F 1-2156, F 1-2157, F1-2158), o lotyniškas – puslapį.

⁴ Adam Stankevič. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškosios teisės raiška. *Daktaro disertacija*. Vilnius. 2013, p. 265.

⁵ Savo pavaduotoju – paseniūniu Antanas Gelgudas paskyrė Žemaitijos kaštelionaitį Liudviką Gorskį, Raseinių pilies teismo teisėjais – Tomą Grinevičių, Ignotą Pšeciševskį ir Jurgį Zaleskį, o raštininku – Kazimierą Chlevinskį. 1783 m. gruodžio 1 d. „duok Dieve kuo ilgiausiems metams parengta“ Raseinių pilies teismo sprendimų protokolų knyga. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. SA, b. 19500, l. 1.

⁶ Telšių Romos katalikų bažnyčios mirties metrikų knygose randame informaciją apie 1809 m. birželio 9 d. mirusį, nevedusį, 45 m., Telšių mieste gyvenusį „Michael Belecki“, LVIA, f. 1480, ap. 1, b. 24, l. 59v.

⁷ LVIA, f. SA, b. 19499, l. 1215-1220v.

⁸ Žr. plačiau: Adam Stankevič. Advokato Antano Klemento kalbos (įteikta spausdinti *Lietuvos istorijos metraštys*, 2015 m., nr. 2).

⁹ Žr. plačiau: Adam Stankevič. Teisininkas Antanas Klementas – advokato praktika Raseinių žemės ir pilies teismuose (įteikta spausdinti tęstiniame leidinyje *XVIII amžiaus studijos*, t. 3).

¹⁰ Konstantinas Avižonis. Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais, *Rinktiniai raštai*, t. 1. Roma: *Lietuvių katalikų mokslo akademija*. 1975 (II leid.), p. 267–268.

**Prenumeruokite
KULTŪROS BARUS**
ir įsitikinsite, kad su
skaitančiu skaitomasi

Metinė prenumerata –
tik **60 Lt / 17,38 Eur**.
Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti
žurnalą į užsienį, su
pristatymu oro paštu, tai
kainuos **180 Lt / 52,13
Eur** arba kita valiuta pagal
esamą kursą. Norintys už(si)
sakyti *Kultūros barus* į užsienį
turėtų kreiptis į *Kultūros barų*
redakciją adresu Latako g. 3,
01125 Vilnius, Lietuva;
el. paštas:
kulturosbarai@gmail.com
arba į *Kultūros barų* atstovę
JAV Mariją Paškevičienę
 adresu 306 55th Place,
Downers Grove IL
60516-1537, USA;
el. paštas: hmpask@juno.com

ISTORINĖ LIETUVIŠKOS REKLAMOS RAIDĄ

Amatų atsiradimo įtaka reklamai

Lietuvos amatų pradžią ir įvaizdžio reklamos užuomazgas galima sieti su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laišku Vakarų Europos miestų valdytojams, piliečiams, pirkliams ir amatininkams parašytu 1323 m. Ypač daug meistrų iš Italijos, Vengrijos, Čekijos, Lenkijos, Vokietijos atvyko į Vilnių Žygimanto Augusto valdymo laikais, kai visas dėmesys buvo skirtas Valdovų rūmams, siekiant užtikrinti nepaprastą jų prabangą. „Šie amatininkai tiesiogiai negalėjo lemti cechų atsiradimo Vilniuje, nes dirbo tik valdovų rūmams, tačiau savo darbais vertė pasitempti vietos meistrus.“¹

Nors, Edvardo Gudavičiaus teigimu, „baltų prekyvietės jau minimos X a. pabaigos – XI a. pradžios istoriniuose šaltiniuose“,² bet miestai augo lėtai. Jų užuomazgos – feodalinės pilys kaip valdymo centrai, atsiradę XI–XII amžiais. Atsiskaityti pinigais smulkūs gamintojai pradėjo tik XIV a. antroje pusėje. „Lietuvos pirklių kategorija baigė formuotis tik XIII a. antroje pusėje, o prekybinė amatų gamyba atsirado tik XIV a. viduryje tuo metu jau stambiuose centruose – Vilniuje ir Kernavėje.“³

Lietuvoje amatininkų cechai atsirado tik XV a. viduryje, kai augantiems miestams būdavo suteikiamos Magdeburgo teisės. Pavieniai Vilniaus amatininkai būrėsi į specializuotas grupes, vadinamąsias midaus brolijas, pirmoji buvo įkurta 1458 m. Pirmąją broliją-cechą Vilniuje (ir Lietuvoje) įkūrė auksakaliai, jos statutą Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras patvirtino 1495 m. Trakuose. XVII a. pabaigoje Vilniuje buvo įregistruoti net 33 cechai, juose dirbo 73 amatų meistrai. Cechai turėjo savo vėliavas, herbus, kitą atributi-

ką – simbolinius ženklus, pagal kuriuos buvo lengvai randami. Tai buvo ir pirmieji požymiai, kad Lietuvoje atsiranda *išorinė reklama* ir *individualus įmonių stilius*.

Meistrams talkino pameistrai, kurie atlikdavo pagalbinius darbus ir mokėsi amato. Pameistrys tapdavo tikru meistru ir galėdavo dirbti savarankiškai, žymėdamas gaminius savo ženklu, tik po 1–3 metus trunkančios praktikos. Šalia cechų kūrėsi ir pavieniai amatininkai, pirkliai, savo dirbinius irgi žymėdavę atitinkamais ženklais, kad pirkėjai geriau orientuotųsi, kieno gaminį perka. Tai dar nebuvo reklama, tik paprasčiausia informacija, nes gamyba buvo menkai išplėtotą, o gaminių paklausa nedidelė.

Lietuvoje spauda atsirado XVI a. – pirmiausia pradėta spausdinti knygas. XVIII a. viduryje pasirodė pirmas laikraštis, o XIX a. pradžioje – žurnalas. Pirmuoju periodiniu leidiniu laikomas laikraštis lenkų kalba *Kurier Litewski* (1760 m.). Pirmieji periodiniai leidiniai lietuvių kalba pasirodė XIX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje Mažojoje Lietuvoje, už dabartinės Lietuvos teritorijos ribų. Pirmosios spausdintos reklamos apraiškos spaudoje aptinkamos 1883–1886 m. Tilžėje leistame lietuviškame žurnale *Aušra*.

Naujaisiais laikais, iki pirmosios Nepriklausomybės paskelbimo 1918 m., apie reklamą Lietuvoje esama labai mažai žinių. Nuo XVIII a. pabaigos reklama iš esmės plėtojosi pagal carinės Rusijos įstatymus ir papročius.

Reklama Rusijos imperijoje

XVII–XVIII a. Rusijoje afišos daugiausia reklamavo asmeninius ir valstybinius renginius, tačiau teisė gaminti afišas iki XIX a. pabaigos priklausė išimtinai valstybei.

Dvarininkai, įsteigę savus teatrus, pradėjo leisti afišas, reklamuojančias spektaklius. Joms būdingas išsamus spektaklio aprašymas, veikėjų apibūdinimas. Afišas, plakatus piešė ir garsūs to meto Rusijos dailininkai.⁴

Reklama laikraščiuose pasirodė vėlai, nes iki XVIII a. imperijoje išvis nebuvo laikraščių. Pirmieji reklaminiai skelbimai (1719 m.) informavo apie mineralinių vandenų naudą, patardavo aplankyti naują kurortą. Kaip ir pirmuosiuose Europos laikraščiuose, čia būdavo pateikiami naujai išleistų knygų sąrašai. Prekybininkai, pastebėję reklamos naudą, pradėjo vis dažniau kreiptis į laikraščių redakcijas, prašydami paskelbti apie jų prekes ar teikiamas paslaugas. Valstybė dažnai ribodavo, netgi drausdavo reklamą spaudoje, todėl tuo metu atsirado dar viena reklamos rūšis, gana populiari ir šandien – *paslėpta reklama*. XIX a. ši reklama pasireiškė kaip informaciniai straipsniai, bet užsakovai mokėdavo už juos kaip už reklaminius skelbimus.

XIX a. pabaigoje carinei Rusijai panaikinus baudžiamą ir iš dalies liberalizavus mažmeninę prekybą, pradėjo daugėti krautuvių priemiesčiuose ir kaimuose. Populiarėjo vitrinų reklama – tuo metu prekybininkams tai buvo lengviausias prieinamas būdas vilioti pirkėjus, juos informuoti. Vitrinose stengdavosi išdėlioti kuo daugiau prekių – kuo jų daugiau, tuo parduotuvė atrodė turtingesnė. Ši tendencija išliko iki mūsų laikų.

Pavyzdžiui, tekstilės parduotuvėse šalia medžiagų pavyzdžių buvo dedami vyriškus ir moteriškus drabužius demonstruojantys spalvoti piešiniai, atnaujinami, keičiantis metų laikams. Batų parduotuvės vitrinos centre paprastai pūpsodavo didžiulis batas, o laikrodžių parduotuvės savininkas demonstruodavo kokį nors keistos formos laikrodį. Ypač neįprastai atrodė vaistinių vitrinos, – jas puošė dideli stikliniai rutuliai, pripildyti spalvoto skysčio, ar kriaušės formos kolbos, kurias vakarais paprastai apšviendavo iš vidaus. Jau anuomet vitrinos dažnai pranešdavo apie kainų sumažinimą, išsamiau apibūdindavo prekes. Maisto prekių parduotuvių vitrinas dažniausiai puošdavo butaforiniai prekių muliažai, tik bakalėjininkai sustatydavo tikrus kavos, arbatos ar saldumynų pakelius.

Lietuvoje vitrinų puošyba ir prekių reklamavimas buvo populiarius tik didžiuosiuose miestuose – Kaune ir

Vilniuje. Kitur vitrinos atrodė gerokai skurdžiau. Dauguma lietuvių gyveno kaime ir parduotuvėse pirkdavo tik būtiniausius dalykus, todėl vitrinų puošyba neatrodė labai svarbi. Kiek svarbesnės buvo iškabos, kurios jau iš tolo pranešdavo žmonėms, ką ir kur galima įsigyti. Jos buvo tikrai įvairios. Nors XIX a. carinė vyriausybė draudė, kad iškabose būtų vaizduojami daiktai, per ilgesnį laiką susiformavo tam tikri iškabų šablonai. Pavyzdžiui, virš įėjimo į optiką dažnai kabodavo milžiniška pensnė, laikrodžių pardavėjai kabindavo didžiulį kišeninį laikrodį, su parduotuvės savininko pavarde, užrašyta ant ciferblato. Kepurių pardavėjai kabindavo specialiai pagamintus „katiliukus“ ar „cilindrus“, kai kada moteriškas skrybėlaites. Virš duonos parduotuvės būtinai kabodavo didžiulis riestainio ar pyrago muliažas. Daugelis iškabų buvo panašaus stiliaus, ypač tos, kurios reklamuodavo tokias pačias prekes.⁵

XIX a. pabaigoje kai kurios įmonės pradėjo akcentuoti ne tik firmos ženklą, prekės simbolį, bet ir įsteigimo metus, siekdamos pabrėžti verslo ilgalaikiškumą. Tiesa, tokio pobūdžio reklama būdingesnė daugiausia firmoms, į Lietuvos rinką besiskverbiančioms iš kitur. Matyt, įsitvirtindamos naujoje rinkoje, firmos siekė verslo ilgalaikiškumą pabrėžti savo patikimumą, sudominti, įtikinti, patraukti klientų dėmesį.⁶ Pavyzdžiui, Maskvos parfumerijos ir kosmetikos firma „Ralle“ skelbėsi veikianti nuo 1846 m.; konditerijos gaminių pramonės ir prekybos bendrovė „A. I. Abrikosovas ir sūnūs“, įsikūrusi Maskvoje ir Simferopolyje, – nuo 1882 m., o A. W. Faberio pieštukų fabrikas buvo atidarytas 1761 m.⁷

Pirklių dinastijų verslo reklamose prekių ar paslaugų kokybę laidavo ne ženklas, bet pirklio vardas. Neretai dinastijos pavardė buvo naudojama, siekiant klientų pasitikėjimo, o lakonišku pasakymu *tokio ir tokio parduotuvėje* buvo pabrėžiama, kad į ją, gerai žinomą mieste, pristatytos prekės negali būti prastos kokybės.⁸

Reklama XX a. pirmojoje pusėje

Tuoju po spaudos draudimo (1864–1904) panaikinimo, nors carinė valdžia ir toliau smarkiai varžė, prasidėjo tautinis atgimimas. Vilniuje Petras Vileišis 1904 m. pradėjo

leisti dienraštį lietuvių kalba *Vilniaus žinios*, kuriame jau buvo ir lietuviškos reklamos užuomazgų. Pavyzdžiui, pats leidėjas skelbė: „*Mechaniška dirbtuvė inžinieriaus Petro Vileišio išdirba geležinius tiltus, gegnes, kesonus, katilus, rezervuarus, geležinius vartus, duris, langus, kryžius...*“ Prie informacijos pridėtas piešinys – dailūs metaliniai varteliai.⁹

Gerokai daugiau reklamos paslaugų siūlė dienraščio *Vilniaus žinios* spaustuvė. Skelbimai pristatė iki tol pirkėjams nežinomus, egzotiškus gaminius, siejamus su religinėmis tradicijomis: „*Gavėniai „Plantol“ kokoso riešučio sviestas, pagamintas iš kokoso palmos medžio vaisių, visiškai pakeičia karvių sviestą, kaip puikiausias visokiuose valgiuose uždaras. Naujas sveikatai produktas, priduočs Chemijai ir Medicinai ypatingą autoritetą.*“¹⁰

Norintiems suprasti Lietuvos reklamos raidą šis tekstas ypač svarbus. Į tradiciškai nusiteikusius pirkėjus, tenkinančius būtinąsias savo reikmes, kreipiasi tarptautinės rinkos „žaidėjai“, siūlydami prekę, kurios anksčiau Lietuvoje niekas nežinojo ir kurios niekam neprisireikė. Sausa gavėnia be „karvių sviesto“ – apsilvalymo, susilaikymo paprotys. Tačiau reklama siūlo šį „nepatogų“ paprotį apgauti – užuot paisius tradicijos autoriteto, pasikliauti modernia chemija ir medicina, leidžiančia ne tik smaguriauti per gavėnią, bet ir išskiriančią pirkėjus iš minios, paklūstančios papročiams. Suteikiamas net asmeninės iniciatyvos pojūtis – modernūs žmonės per pasninką valgo egzotišką „kokoso riešučio sviestą“.

Reklama, viena vertus, prisitaiko prie esamos socialinės tvarkos, antra vertus, žengia pirmuosius žingsnius, kad pradėtų tą tvarką keisti savo naudai. Lietuvos žmonės, daugiausia prasilavinę miestiečiai, pratinami tapti iki tol nežinomų masinės gamybos produktų vartotojais.

Vis dėlto *Vilniaus žiniose* reklamų įvairovė buvo skurdoka. Gal tai lėmė redakcijos nuostata, kad „*Apgarsinimai spausdinami vien tik lietuviškai*“, galbūt tai, kad Vilniuje lietuvių nebuvo gausu. Iš reklamų turinio

XX a. pirmosios pusės iškabos Klaipėdoje

matyti, kad dauguma gamintojų ir prekybininkų buvo rusai ir žydai – jiems reklamų tekstus reikėjo versti į nesuprantamą kalbą. Nei užsakovai, nei redakcija reklamos estetika ir įtaigumu dažniausiai nesirūpino. Štai, pavyzdžiui, rėmeliuose pateikiama tokia stamboka „reklama“:

„*H. J. Blumentalio silkų, miltų ir tabako sandėlis.*

Tik ką gavau riebių silkų nuo 14 r. bačka.“

Taigi *Vilniaus žiniose* jau mezgėsi dvi gana skirtingos reklamos strategijos: fabrikantas Vileišis, prekybininkas Blumentalis siekė patenkinti esamas reikmes, siūlydami pirkėjams „gerą daiktą“. O kokoso sviesto pardavėjai siekė vartotojams „sukurti“ naują reikmę.¹¹

Reklama Lietuvoje prieš Pirmąjį pasaulinį karą dar nebuvo visiškai pasaulietiška – laikraštyje jaučiamas patriotizmas nustelbia pelno siekimą. Bet amatininkai gamino, prekybininkai prekiaavo ir, norint parduoti savo prekes, reikėjo informuoti apie jas pirkėjus, reklamuotis. XX a. pradžioje, kaip ir XIX a. antrojoje pusėje, pagrindinė reklamos priemonė buvo iškabos ir krautuvinių langų vitrinos.

XX a. pradžioje reklamų skelbimai buvo trumpi, daugiausia leidinių savireklamos, spausdinamos laikraščio ar žurnalo gale, kukliai dekoruotos grafinėmis spaudos priemonėmis. Reklamas, išsamiai pristatan-

čias produktus, prekes, paslaugas, pradėta spausdinti kiek vėliau. Įvairėjo ir grafinio apipavidalinimo formos, keitėsi šriftai, tobulėjo tekstų kalba.

Iki XX a. 3-iojo dešimtmečio vyravo smulkiu šriftu surinkti tekstiniai pranešimai, vėliau nuo rašytinių skelbimų pereita prie vaizdinių. Paveikslėlis (iš pradžių pieštas vaizdas, vėliau ir fotografija) virto reklamos dominante, kurią papildė trumpas, lengvai įsimenamas tekstas. Originalių reklamų pradėjo gausėti 4-ojo dešimtmečio pradžioje. Jos buvo skirtos augančiai nacionalinės pramonės produkcijai – audiniams, kojiniams, galanterijai, maisto produktams, higienos prekėms, buitinei chemijai ir paslaugoms populiarinti.¹²

Per pirmuosius nepriklausomybės metus Lietuvoje įvyko nemenkų pokyčių. 1923 m. gruodį, prieš pradėdant leisti naują dienraštį *Rytas*, pirmąsias pasirodė specialus reklaminių leidinys *Dienraščio „Rytas“ kvieslys*. Leidinių savireklama Lietuvoje turi senas, spaudos draudimo laikus menančias tradicijas. *Kvieslys* rodo ir tai, kaip smarkiai pažengė reklamos įtaigumas ir estetiška. Keli pavyzdžiai:

*„Nori biznį padaryti – „Ryte“ turi pagarsyti!
Kas „Ryte“ nesiskelbia – savo reikalą nustelbia!“*

*„Nė vieno lito nematysi – jeigu „Ryte“ negarsysi!
Dėk „Rytan“ skelbimą – veši pelno vežimą!“*

Pelnas – pagrindinis reklamos akstinas, vadinasi, 1923 m. Lietuvoje jau veikė reklamos verslas ir egzistavo konkurencija. Atsirado reklamos profesionalų, greičiausiai iš JAV grįžusių emigrantų, nes ypatingos reklamos patirties Lietuvoje iki tol nebuvo, o ir visa Vakarų Europa reklamos verslo madas skolinosi iš Jungtinių Valstijų,¹³ apimtų veržlaus progreso.

Reklamų buvo gausu ir išeivijos spaudoje. Reklaminio teksto pavyzdys iš 3-iajame dešimtmetyje JAV populiaraus Antano Vanagaičio leidžiamo *Muzikos, Dainų, Juoko, Teatro ir Visokologijos mėnraščio „Margutis“* padeda susidaryti vaizdą apie reklaminių skelbimų kryptį ir tekstų lygį to meto išeivių lietuviškoje spaudoje:

*„PIVARUNO DUONA
PITTSBURGH, PA 1433 Juniata Street*

LIETUVIŠKA KEPYKLA – KEPA LIETUVIŠKĄ DUONĄ

*Geriausia ir gardžiausia duona – juoda ir balta.
Priimame užsakymus ir išsiunčiame po visą Ameriką.
REIKALAUKITE VISUR KRAUTUVĖSE
PIVARUNO DUONOS“*

Mecenatų dėmesį patraukė pradėtos rengti lengvosios atletikos pirmenybės – remdami sportą, stambūs pramonininkai stiprino savo autoritetą, reklamavo verslą. Greta sporto klubų pavadinimų gausu Lietuvos įmonių reklamų – ilgainiui verslas ir sportas tapo neatskiriami. Prezidentas Antanas Smetona 1927 m. įsteigė pereinamąjį prizą estafetinio bėgimo (4 kartus po 400 m) nugalėtojams. Sekdami jo pavyzdžiu, lengvaatlečiai ėmė remti ir daugelis valstybės įmonių: Valstybės draudimas, bendrovės „Parama“, „Dirva“, „Sandėlis“. Prižus įsteigė valstybinės institucijos: Ministrų kabinetas, Valstybės kontrolierius, Savivaldybių departamentas.¹⁴

Tarpukariu reklama Lietuvoje vystėsi pagal JAV ir Vakarų Europos šalių laisvosios rinkos dėsnius, labiausiai buvo išplėtotą periodinėje spaudoje. Miesto reklama, kuri pasitiktų vartotojus kiekviename žingsnyje, buvo pernelyg brangi, o skelbimai spaudoje tapo įvairių socialinių sluoksnių kasdienybės dalimi.¹⁵ Tačiau vaizdinė reklama irgi plito, iškabos, vitrinos, reklaminiai skydai tiek forma, tiek turiniu mažai skyrėsi nuo tuometinės JAV ir Vakarų Europos šalių reklamos. Laikraščiai ir žurnalai, knygos ir žinynai, plakatai ir skrajutės mirgėto mirgėjo reklaminiais skelbimais, už kuriuos gaunamos pajamos labai sustiprino nepriklausomą spaudą. Tačiau ekonominį, politinį, socialinį ir kultūrinį Lietuvos gyvenimą netrukus sugriovė sovietinė okupacija.

Reklama XX a. antrojoje pusėje

Sovietmečiu reklama buvo labai primityvi, beveidė. Dažniausiai apsiribodavo tam tikra informacija per radiją ir televiziją, parduotuvių vitrinomis ir iškabomis. Reklamos nereikėjo, nes neegzistavo kapitalistiniai santykiai – nebuvo konkurencijos tarp įmonių, slėgė prekių ir paslaugų deficitas. Požiūris į reklamą Sovietų Sąjungoje buvo dvejopas: pragmatikai pripažino, kad

reikia informuoti pirkėjus apie produktus, siekiant pagreitinti lėčiau parduodamų prekių apyvartą, ir tame neižvelgė jokio ideologinio konflikto. Akcentavo, kad sovietinė reklama iš principo skiriasi nuo kapitalistinės, todėl niekaip nepažeidžia marksizmo – leninizmo.

Nors mažiau įtakingas, tačiau egzistavo ir požiūris, kad reklama, nesvarbu, kapitalistinė ar socialistinė, ekonomiškai yra netikslinga.¹⁶

Nepaisant to, pasitaikydavo paslėptos reklamos. Pirmuoju jos pavyzdžiu SSRS laikomas Rygos kino studijos 1975 m. pastatytas filmas „Dovana vienišai moteriai“, kuriame reklamuojami Latvijoje pagaminti produktai – nuo alaus iki pėdkelnių ir mopedų. Leonido Gaidajaus vaidybiniame filme „Sportloto-82“ buvo skatinama aktyviau lošti valstybinėje loterijoje.

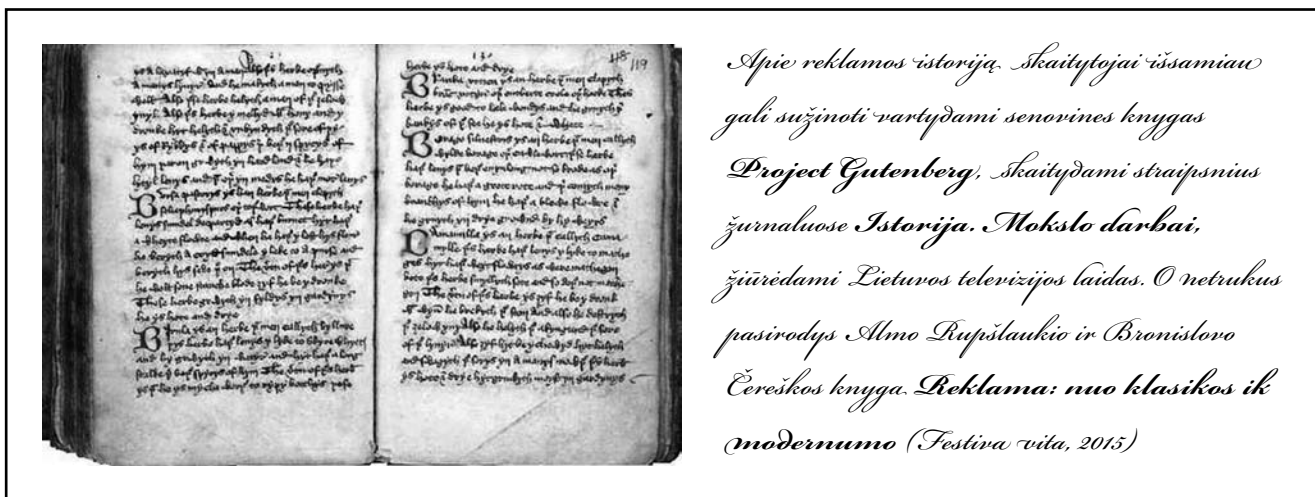
Tam tikras reklamos atsigavimas Vilniuje buvo pastebimas XX a. 8-uoju ir 9-uoju dešimtmečiais, kai pradėta rengti vadinamųjų socialistinių šalių reklamos bienales. Tačiau apsiribota tik parduotuvių vitrinomis, jų dekoravimu, nes to, kas rodyta vitrinose, dažniausiai vis tiek nebuvo galima rasti parduotuvių lentynose. Labai niūriai atrodė šviesos reklama, apsiribojanti vieno kito objekto kukliu apšvietimu ir nesudėtingomis neoninėmis iškabomis.

Pirmąja politinės reklamos apraiška laikytina Sąjūdžio kandidatų Šiauliuose reklama viešojoje erdvėje – užsakomieji straipsniai, reklaminės skrajutės ir plakatai, gerai parengti pasisakymai viešuosiuose debatuose

ir kt. Galima sakyti, šiauliečiai ne tik pirmieji Lietuvoje pradėjo rašyti dalyvavimo demokratinuose rinkimuose pradžiamokslių, bet ir pritaikė jį praktiškai.¹⁷

Pirmaisiais atkurtos Nepriklausomybės metais (po 1991 m.) reklama pradėjo atsigaivinti labai intensyviai. Vis dėlto šalia padoringos ir būtinos informacijos buvo labai daug klaidinančios, net nusikalstamos reklamos. Daugybė tokių reklamos „perliukų“ pasklido po žiniasklaidą, šmėžavo lauko stenduose ir kitur. Nepatyrę žmonės lengvai užkibdavo ant melagingos reklamos kabliuko. Tokių reklamos *aukų* netrūko visuose post-komunistiniuose kraštuose. Ištroškę laisvo žodžio, geresnio gyvenimo, kokybiškų prekių, būdami naiviai patiklūs, žmonės neskyrė pelų nuo grūdų.

Lietuviška reklama per trumpą laiką sparčiai iš-tobulėjo ir jau, galima sakyti, prilygsta ekonomiškai išsivysčiusioms šalims, nors jos raida nebuvo lengva. Klostantis laisvosios rinkos santykiams, siekdamas užsitikrinti vartotojų palankumą, įmonės suskato reklamuotis. Iš pradžių tai buvo labai panašu į Vakarų šalių reklamą praėjusio šimtmečio 4-uoju ir 5-uoju dešimtmečiais, nes poligrafijos lygis vis dar buvo žemas. Pamažu pradėjo steigtis vis daugiau reklamos agentūrų, daug vietos reklamai skyrė laikraščiai ir žurnalai, nes tai tapo pagrindiniu jų pragyvenimo šaltiniu. Panaši situacija susiklostė radijuje ir televizijoje, o maždaug nuo 2004 m. itin sparčiai ėmė plėtotis reklama virtualiojoje erdvėje. ■

Apie reklamos istoriją. Skaitytojai išsamiau gali sužinoti vartydami senovines knygas Project Gutenberg. Skaitydami straipsnius žurnaluose Istorija. Mokslo darbai, žiūrėdami Lietuvos televizijos laidas. O netrukus pasirodys Almo Rupšlaukio ir Bronislavo Čereškos knyga. Reklama: nuo klasikos iki modernumo (Festivala vita, 2015)

- ¹ Antanas Rimvydas Čaplinskas. Vilniaus gatvių istorija. Valdovų kelias. Rūdninkų gatvė. Vilnius: *Charibdė*. 2001, p. 191.
- ² Edvardas Gudavičius. Miestų atsiradimas Lietuvoje. Vilnius: *Mokslas*. 1991, p. 55.
- ³ Ten pat, p. 65.
- ⁴ Новейшая история рекламы. Gordia.ru. Prieiga per internetą: <<http://www.gordia.ru/advert2.php>>
- ⁵ Mindaugas Kvietkauskas. Visi lietuviai, skelbkitės! *Metai*. 1999, nr. 6, p. 129–138.
- ⁶ Aelita Ambrulevičiūtė. Vilniaus pirklių krikščionių dinastijos: socialinės tapatybės stiprinimo veiksnys (XIX a. antroji pusė). Istorija. *Mokslo darbai*, nr. 88. Prieiga per internetą: <http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=468:aelita-ambruleviit-vilniaus-pirkli-krikioni-dinastijos-socialins-tapatybs-stiprimo-veiksny-xix-a-antroji-pus&catid=28:istorija-mokslo-darbai-88-tomas&Itemid=450>
- ⁷ Reklaminių skelbimų. *Северо-Западное слово*, 5 мая, 4 июля, 24 сентября 1899 г., с. 4.
- ⁸ Aelita Ambrulevičiūtė. Vilniaus pirklių krikščionių dinastijos...
- ⁹ Mindaugas Kvietkauskas. Visi lietuviai, skelbkitės!
- ¹⁰ Ten pat.
- ¹¹ Ten pat.
- ¹² Ten pat.
- ¹³ Ten pat.
- ¹⁴ Ingrida Jakubavičienė. Lietuvos sporto rėmimo tradicijos XX a. 3–4 dešimtmečiuose. Istorija. *Mokslo darbai*, nr. 88. Prieiga per internetą: <http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=480:ingrida-jakubaviien-lietuvas-sporto-rmimo-tradicijos-xx-a-34-deimtmeiuose&catid=29:istorija-mokslo-darbai-89-tomas&Itemid=461>
- ¹⁵ Muziejų naktį – istorinių reklamų ekspozicija.
- ¹⁶ Feliksas Palubinskas. The Growing Importance of Marketing in Soviet Russia. *Economic Inquiry*. 2007. Vol. 3. Is. 3, p. 274–287.
- ¹⁷ Arūnas Gumuliauskas. Sąjūdis Šiauliuose: periferijos pamokos politikos centrui. Istorija. *Mokslo darbai*, nr. 88. Prieiga per internetą: <http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=269:arunas-gumuliauskas-sajudis-siauliuose:-periferijos-pamokos-politikos-centrui&catid=19:istorija80&Itemid=270>

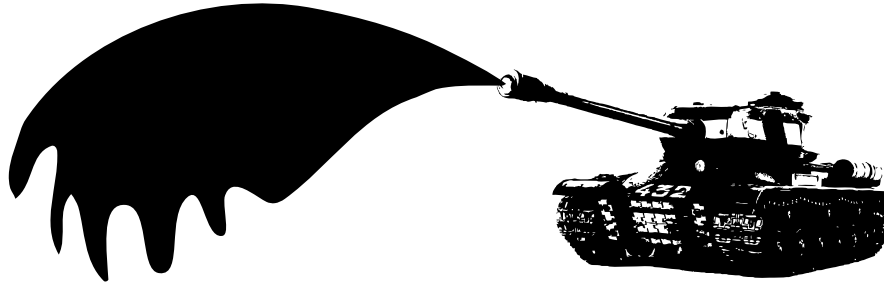
Sū(r)skis su mauzeriu vėl sėdi kaip velnias ropėse, mat grįžo į TV eterį, kad toliau žarstyti perlus kiaulėms, kitaip tariant, kandžiai maustyti tautiečius. Antai neseniai pasinėrė į svarstymus, kas geriau, ar 20 metų jaunesnė ar 2 dešimtmečiais senesnė žmona. Pasibodėjęs vis nuobodėjančia politika, ėmė siūlyti išsamiau pasikalbėti apie „žvaigždžių“ nuopuolius ir žygius, iš arčiau pasidomėti *olialia* pupyčių griežtomis dietomis, iškilomis vietomis. Mauzeriu ginkluoto pelėno įžvalgomis apsisvaiginęs ir jų užganėdintas vienas trenktas aktyvistas, per debesuotą pilnatį užėjęs į mano būrimo saloną *Dura necēssitas*, iškėlė reikšmingą pilietinę iniciatyvą: jei *olialia* pupytės savo noru papildytų kariuomenės gretas, šauktiniai per 9 mėnesius išmokyti ne tik taikliai šaudyti, o svajonių humoristui Juozapui tektų prikasti liežuvį ir nelieti tulžies ant mūsų ginkluotųjų pajėgų...

Kitas pakampiais lyg sąmokslininkas atšleivojęs pilietis, sudrumsto proto respublikonas, t. y. *Respublikos*, pasivadinusios *Vakaro žiniomis*, skaitytojas, bandantis ir pats Pegasą jodyti, kitaip tariant, šį bei tą parašyti, pareiškė:

– Kuo toliau, tuo labiau noriu revoliucijos. Nesvarbu, kas ją organizuos – Butkevičius, Putinas ar Obama. Tiesiog noriu pasinaudodamas proga iškaršt dabartiniams politikams kailį (VŽ, 2015-09-17).

– Paciente, – griežtai subariau, – kokią revoliuciją kels Butkevičius, jeigu jis iki siūlo galo neseniai buvo apvogtas saugiausiame pasaulio mieste Tel Avive? O jeigu ir keltų, kai atgaus pavogtus savo lagaminus, tai prieš ką ją nukreiptų? Pačiam sau iškarštų kailį kaip dabartiniam

ILGAS PLAUKAS, TRUMPAS DONALDAS

aukštas pareigas užimančiam politikui? Ar išvaikytų opoziciją šunims šeko pjauti? O Putinas, naują botagą senai subinei (t. y. imperijai) išradęs oligarchas, kuris šiuo metu dar revoliucionuoja Donbase, darbuojasi Sirijs, negi ir Lietuvoje iššoks tarsi peklos kamštis?

Nustėręs klientas ėmė žegnotis, o aš, kaip koks Čekuolis, toliau dėščiau faktus ir argumentus. Stabo (Vladimiro Vladimirovičiaus) ištikta Rusija susidvejino iš pašaknų ir pavyzdingai įgyvendina kadaise pačios George Sand pasakytus žodžius, kad mylėti reikia įvairiai: vienus be galo atlaidžiai, kitus be saiko rūščiai. Kuri meilės rūšis taikoma *Pribaltikai*, net arkliui aišku, bet ilgalaikie sueičiai Rytų kaimynė dar nepasirengusi. Tą patvirtina ir štai toks naujausias pavyzdys – per tarptautinę karinės technikos mugę Žemutiniame Tagile žvitrus Rusijos dūmos deputatas Igoris Zotovas, nusprendęs iš vidaus apžiūrėti tanką, įstrigo liuke. Dūmininką bandė gelbėti tiek Nepaprastųjų situacijų ministerijos brigada, tiek privati saugumo tarnyba, bet dėl antisankcijų stokodamos importinių lubrikantų, sumažinančių trintį tarp judančių ir besitrinančių paviršių, ištraukti druckio abi neįstengė net 5 valandas, per kurias deputatas padarė plenarinį pranešimą, žadėdamas visus iššaudyti.

O ką Obama? Ar jam mažai savų galvos skausmų? Antai Donaldas Trumpas jau užtrumpino visus savo varžovus iš Respublikonų partijos – tiek švelniasielį neurochirurgą Beną, tiek favoritą laikytą krūminį dantį, *tfu*, Jebą Buschą. Šis turtuolis pasiguldė ant menčių net Clintonos žmoną, garbė Dievui, ji priklaus

so Obamos partijai... O kur dar įvaizdžio spragos? Amerikonai net 7,5 cm nusileidžia rusams! Manekenės Lauren iš Hjuston dailios kojos yra ilgiausios Amerikoje – 124,5 cm, bet pasaulio rekordas priklauso rusei Svetlanai (132 cm)! Kad ir kaip žiūrėtum, kur trumpa, ten trūksta, kitaip tariant, nors ilgos kojos, ilgas plaukas, bet TRUMPAS DONALDAS...

Žodžiu, daryti revoliucijos Lietuvoje nėra kam, net ir toks plačiai žinomas Padleckis užsiėmęs visai kitais reikalais. Užsukęs į mano būrimo saloną teiravosi, ar propagandiniai manifestai geriau skambėtų mažąja vietine, ar didžiąja rusų kalba. Mat ketina dalyvauti Patriotizmo skatinimo programoje, kuriai pats Prezidentas skyrė pusantro milijardo biudžeto rublių. Padeklamavo ir įkvepiantį kolektyvinės kūrybos eilėraštį:

Mylėki Putiną, vyruti,

Kaip savo motiną myli!

Apsiašarojęs apsikaisė koloradinėmis juostelėmis, propagandinėmis skrajutėmis ir išvyko kaip Šmėkla klaidžioti po Europą, kol kas daugiausia rytiniais jos pakraščiais.

O tuo metu tokia Renata Cytacka Varšuvoje kad pradės velnius ženyti, t. y. viešoje vietoje keiktis. Per Lenkijos valstybinę televiziją net išprakaitavusi plūdo Lietuvą, esą ši nuožmiai persekiojanti lenkus, antai ją pačią išmetė iš viceministrių kaip musę iš barščių. Sūka suka (graužia rūpestis, žr. *Frazeologizmų žodyną*) moteriškę, kad nepateisino paties Vado (Tomaševskio) lūkesčių, todėl bando atsigriebti bent propagandos fronte. Juk, pasak į Vilnių atvažiavusio scenos meistro Pippo Delbono, „orchidėja ir tiesa – abi pa-

našios, nes niekada nežinai, kada jos tikros.“ Taip ir Cytacka su Tomaševskiu – niekada nežinai, kuris gudriau meluoja!

Sūka suka ir skrajojantį Rolandą. Parskrajojęs iš Briuselio, pradėjo nerišliai šūkauti: „Dar išlįs yla iš maišo! Nugalės sveikas protas! Reikėtų žymiai sumažinti beprasmišką susireikšminimą, palydas ir kortežus!“ Pasiklausęs galėtų pamanyti, kad europarlamentaras siūlo tokiu būdu pataupyti lėšų ir padidinti pensijas skurstantiems lietuviams, kurie, *Dviračio šou* duomenimis, jau irgi reikalauja pabėgėlių statuso („*Kad tave kur Rukla!*“). Bet ne, Rolandui, pasirodo, rūpi vienai viena atskirai paimta pensininkė Kristina, kuri visiškai prapuls (emigruos), jei neteks prezidentinės rezidencijos Turniškėse, maža to, bus visaip „stumdoma ir grumdama“ (šnekamojoje kalboje šis žodis reiškia „niurkyti“...).

Va čia tai sparnuota nušalinto prezidento meilė neušalinamai našlei! Teisingai sakoma: meilė panaši į tymus – kuo vėliau išstinka, tuo ji pavojingesnė. Ir nors esama visokių vaistų šiam susirgimui gydyti, bet nė vienas nėra patikimas, tad Rolandas, nors ne vakar nuo suolo nupuolęs, jei netyčia atkris, gali nusiristi ir gerokai žemiau bufeto...

O šiaip gyvenimas plaukia įprasta apykreive vaga. Seimo pirmininkė prieš pat rudens sesiją, matyt, prisiskaitė de la Rochefoucauld, kuris be kita ko sakė: griežtas moters elgesys – tai pudra ir dažai, kuriais ji paryškina savo grožį. Matydama Ekscelenciją visada pasipudravusią ir pasidažiusią, nusprendė pasekti jos pavyzdžiu, tad kaip įmanydama griežčiau pareiškė, esą kas jau kas, o Vyriausybė tikrai nenurodinės Seimui, kada ir kokius įstatymus priimti. Tai išgirdęs, Tel Avive žagtelėjo net Algirdas Didysis, dėl Loretos pametęs ne tik lagaminus, bet ir galvą, sako, net svarsčius, ar nepasiprašyti pas kolegą Natanyahu politinio prieglobsčio...

Kol vieni pudruojasi, kiti kedena plunksnas skrydžiui į šiltus kraštus, *tfu*, postus, juk nenumaldomai artėja eiliniai Seimo rinkimai (tiktai graikai kas pusmetį rengia neeilinius, kur vis tie patys – Tsipras, Meimarakis ir Michaloliakas – grumiasi dėl to paties). Su-

kruto net ir tokie dinozaurai kaip Viktoras U., užsukęs į mano būrimo saloną *Dura necessità* susižinoti, kas galėtų pataisyti pašlijusią politinę jo reputaciją.

Zodiako ženklai, Taro kortos, net prokurorai su teisėjais pirštu prikišamai rodė, kad galimà tik viena išeitis, ją ir apsakiau juodajam buhalterui, iš nevilties griežiančiam dantimis ir reikalaujančiam pelnyto atpildo politiniams savo priešams. Pradėjau nuo toli, kad bent kiek stabilizuotųsi psichinė kliento būklė:

– Rinkėjų meilė yra vienintelė aistra, nepaisanti nei pretendento praeities, nei savo pačių ateities. Akiai mylinčiam dažnai gražu net ir tai, kas negražu, – nuraminau. – Bet vis tiek turėtumėte pamėginti tapti kitu žmogumi.

– Mėginau! Už dokumentų klastojimą teko emigruoti net Maskvon, kad nesėsčiau už grotų! Paskui į Briuselį, Strasbūrą, o aš viso labo noriu Kėdainiuose „vakuoti“ agurkus!

Išklausiusi ateivio skundų ir aimanų, supratau, kad situacija kebliai subtili, mat politikai visada žvelgia pro žiūronus, kurie mažus daiktus paverčia dideliais, proto nykštukus – minties galiūnais, ydas – dorybėmis, nusižengimus – nuopelnais...

Atėmusi optinį prietaisą, pasakiau, kad daugiau baimės kelia tai, ko nežinome, negu tai, ką žinome. Tada įpyliau kačergos sriubos su Sosnovskio barščiais, pelynų su durnaropėm, daviau kitų pažiūras laisvinančių nuovirų... Kantriai laukiau rezultatų – gal vaistai vis dėlto paveikė, nes Viktoras U. jau kurį laiką tyli, lindėdamas lyg pelė po šluota? Užtat plačiai reiškiasi, lyg durnaropių trauktinės padauginęs, vieno portalo visų galų apžvalgininkas. Brendi per jo minčių gurvuočius ir supranti, kaip žiauriai pasikeitė laikai: Achilo silpnoji vieta buvo kulnas, o *Delfi* portalo – Užkulnis...

...Kad menas kenkia sportui, žinota seniai, bet kad šitaip klastingai, paaiškėjo tik dabar. Vos lietuvių krepšininkai ragais ir nagais išplėšė Europos sidabrą, svajonių gyvenašlis Marijonas, pasamdytas, matyt, ispanų, užplėšė: „Neliek savo kraujo dėl aukso“! Laimė, kad lietuviai neklausė ir liejo... ■

Tiesiai iš tanko liuko
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2015. 9 (609)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Let's Think Together. Philosopher Eglė Wittig-Marcinkevičiūtė replies to the journal's questionnaire discussing 25 years of Lithuania's independence (page 2).

The Trap of Market Model for the Universities. Professor of communications Arthur W. Hunt III in conversation with Almantas Samalavičius (page 7).

Gus HOSEIN, Eric KING. *Age of insecurity.* Cooperation between the communications industry and governments creates unprecedented opportunities for surveillance. Lets not repeat the mistakes of the past and allow companies to assume that users are uninterested in what happens to their data, urge Gus Hosein and Eric King of Privacy International (page 10).

Judith VIDAL-HALL. *Taking on the giant.* When a group of claimants in the UK took on *Google* for invasion of privacy, they had little idea that the case would become a landmark in the fight to tame the Internet giant's intrusion into our lives on the Web, writes Judith Vidal-Hall (page 14).

Bronislovas KUZMICKAS. *About the Culture of Trust.* Trust is a civic and moral need however many things change under new conditions. For example personal role is being minimized by services provided by informational and other impersonal technologies (page 18).

Arūnas SPRANUS. *That's it, a billionth of a Nobel Prize winner...* The present moment is marked by a mess and pastiche does not make life any easier, especially for those who strive for continuity and cherish a style of their own. There are hardly universal remedies for keeping calm in a reality that becomes shocking (page 23).

Vytautas LANDSBERGIS. *Metamind.* An Essay. Mindbook will come into being some day. Now we have facebook with no mind at all (page 28).

Ruslanas BARANOVAS. *The Dead-end of Practical Mind.* Continuation of discussion (page 29).

Antanas A. TERLECKAS. *The Peak of Cleansing Historical Memory.* While studying history I started to dislike monuments - people that are made into monuments are surrounded by a strange mythic, heroic aura and they acquire features of mythical Hercules or Odysseus. These features disappear when you get deeper insight into their personalities. When the aura leaves history, one can see that history was created by simple and ordinary human beings whose lives can not be described using light or dark colors (page 31).

Jūratė STAUSKAITĖ. *A Sip.* Review of an exhibition of Algis Skačauskas dedicated to his sixteenth anniversary. The overcrowded world of a gifted artist blew up in the literary sense - his heart stopped beating. To collect his works and have a true picture of this painter should be our cultural and personal duty. Most possibly we won't built him a museum like the one that was built for Chagall (we aren't French), we won't adorn him with National prize (we could have done that until he was alive) but at least we can publish a book featuring his art and arrange a large exhibition of his works (page 33).

Paulius KUKIS. *Has Intellectualism Vanished?* It looks like we have a situation described by Hegel that arouses feelings of carelessness, boredom and uncertainty. Exceptionally gifted people able to devote themselves to intellectual activities are needed even when society does not endorse any value to such activities and is treated as if it were a play or even misunderstanding. Then we will perhaps can answer the question whether intellectualism has vanished, writes the author (page 36).

Almis GRYBAUSKAS. *Poems* (page 38).

Bonifacas STUNDŽIA. *The Loss of Researcher of Words, a Master of Analytical Reviews.* In memoriam scholar of Baltic philology Vincas Urbutis (page 40).

Raminta JURĖNAITĖ. *Pageants of Meaningful Absurd.* The exhibition of four Lithuanian artists in Gdansk from MMC collection. One has experienced the feeling when the sense of reality vanishes and one does not know whether something happened or not. It is even more difficult when the very reality becomes chaotic and laws of absurd are applied to it meanwhile individuals lose self-control. Such psychological and social feelings are explored by four Lithuanian artists: Evaldas Jansas, Andrius Kviliūnas, Linas Jablonskis and Jonas Jurcikas (page 44).

"Museum" in the Background of All the World's Futures. Artist Dainius Liškevičius is interviewed by curator Vytautas Michelkevičius. While Venice Art Biennial is close to end, curator speaks with artist about Lithuanian pavillion, about the future of "Museum" that will be packed and sent home. The artist and curator exchange their thoughts on the transformations of an art work, artist's freedom, re-writing the history of Soviet art and Lithuanian pavillion in Venice (page 49).

Kešutis ŠAPOKA. *Close Your Eyes for a Moment.* About the exhibition "Auris Radzevičius presents an unknown author" in Kaunas Picture Gallery (page 53).

Elvina BAUŽAITĖ. *Acting is Unconditional Love that Brings Person out of a Page.* A conversation with young actor Andrius Gaučys. The actor is interviewed before the prime night of a play Dea Loher "Clara's Relationships" staged in Kaunas Drama Theater. Director Rolandas Atkočiūnas (page 55).

Charlston in the Background of "White Cloth". Monika Meilutytė interviews Egidijus Stancikas, general director of Kaunas National Drama Theater. If ideas of reforming the theater suggested by director Jonas Jurašas were implemented back in 1993 from the organisational aspect Lithuanian theaters would equal German or Polish ones. A lot of financial resources would have been saved, inevitable changes would not have been treated as tragedy (page 60).

Fascination and Pain. About short story Zecharia Plavin's "Requiem for a Holy Island" (page 66).

Zecharia PLAVIN. *Chant of Hope.* Short story (page 68).

Vidmantas VALIUŠAITIS. *Drama of Historiography: to Get Over Interpretations Enforced by the Soviet Narrative.* To view the past from the heights of our present knowledge has become fashionable. No attempts are being made to understand that people who lived before WW II knew little of both - the Soviets and the Nazi (page 77).

Vladas SIRUTAVIČIUS. *Lithuanian Government and the Problem of Polish Autonomy. Autumn 1990 and the Beginning of Summer 1991.* Historian analyzes what mistakes were made by both sides and why mutual relations have not been normalized. Continued from No. 7/8 (page 81).

Valdas SELENIS. *Window to the World and Lithuanian History in the Soviet Era.* One of the aspects of popular science *Mokslas ir gyvenimas*. Though historical articles made just five percent of journal's content their variety opened a small 'window' to Lithuania's history that was not possible in other publications of the period (page 90).

Adam STANKEVIČ. *A Human Being is Decorated by Mind and Cheerfulness.* Law in the life of Antanas Klementas. Antanas Jackus Feliksas Klementas (1756-1823) is known mostly for his literary activities. He wrote in several languages though he did not take his writings seriously. He wrote poetry but did not claim to be a great poet. He said he was rhyming the events of his life (page 96).

Almas RUPŠLAUKIS, Bronislovas ČEREŠKA. *Historical Development of Lithuanian Advertising.* From the book "Advertising: from Classics to Modernity" currently prepared for publication (page 103).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Not only the mind controls us.* Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 109).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe
In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

Bronislovas KUZMICKAS

From a distance (En) (Lt)

Postmodern identity in an increasingly postmodern reality
Why is it that, 25 years after independence, the attachment that Lithuanian citizens once felt to their country has weakened considerably? Because postmodernist self-consciousness prefers regional identity to state identity? Bronislovas Kuzmickas reports.

Sajay SAMUEL, Almantas SAMALAVIČIUS

Notes from a technoscape (En) (Lt)

A conversation with Sajay Samuel
Why is it that those in power cannot think outside the categories of economics and techno-science when faced with the spectre of widespread joblessness and natural disasters caused by an excessive reliance on techno-science? Sajay Samuel says it's time to stop and reflect.

Warren KARLENZIG, Almantas SAMALAVIČIUS

Winds of urban change (En) (Lt)

A conversation with Warren Karlenzig
From the rewinding of London's Upper Lea Valley to performance indicator software to manage 663 of China's largest cities, Warren Karlenzig knows more than most about urban sustainability projects. Yet he's never been as daunted as now by the unfathomable scale of today's cities.

Richard HEINBERG, Almantas SAMALAVIČIUS

Boom or bust time for critical thinking? (En) (Lt)

A conversation with Richard Heinberg
Following the massive bailouts, stimulus spending and quantitative easing of recent years, everyone breathed a sigh of relief and went back to sleep, says Richard Heinberg. But the coming global energy crisis will likely provide the jolt that wakes everyone up again.

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context
What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Tomas KAVALIAUSKAS, Tatiana ZHURZHENKO

Post-Orange Ukraine: Lost years? (En) (Lt)

A conversation with Tatiana Zhurzhenko
In an interview conducted before Euromaidan commenced, Tatiana Zhurzhenko discusses the intricacies of regional tensions surrounding Ukraine, taking into consideration questions of memory, language and a putative civic, liberal Ukrainian nationalism.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

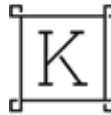

SRTR fondas 2015 m. Kultūros barų projektui

„Bendrieji kultūros tyrimai“ vykdyti skyrė

76 000 eurų finansinę paramą

**Problemos ir idėjos, Rūpesčiai ir lūkesčiai,
Kūryba ir kūrėjai (iš dalies), Praeities dabartis**

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2800 egz.

Kaina – 4,99 Lt / 1,45 Eur

Auris RADZEVIČIUS. Vasaros liūdesys ežere. 2015

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

Auris RADZEVIČIUS. Kažkas danguje. 2005

Apie parodą „Auris Radzevičius pristato nežinomą autorių“ skaitykite p. 53

Kaina – 1,45 Eur / 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2015. Nr. 9 (609), (1–112)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009